

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

**СИСТЕМА
РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ В БАНКАХ:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ
АСПЕКТИ**

Монографія

За редакцією професора Коваленко В. В.

Одеса 2017

УДК 336.71:330.131.7:001.8

ББК 65.262.1

JEL G21

Авторський колектив: керівник і науковий редактор – **Коваленко В.В.**, д-р екон. наук, професор д.е.н., професор **Коваленко В.В.** (вступ, розділ 1, підрозділи 2.1, 3.1, 4.3); к.е.н., доцент **Жердецька Л.В.** (підрозділи 2.2, 2.3, 3.2); к.е.н., доцент **Завадська Д.В.** (підрозділ 5.1); к.е.н., доцент **Тарасевич Н.В.** (розділ 6); к.е.н., викладач **Деркач Ю.Б.** (підрозділ 4.2); к.е.н., старший викладач **Сергеєва О.С.** (підрозділ 5.3); к.е.н., викладач **Шмурачко Я.А.** (підрозділ 5.2); викладач **Шелудько С.А.** (підрозділ 4.1); аспірант **Піддубна В.Г.** (підрозділ 1.3).

Рецензенти:

Болгар Т.М. – д.е.н., доцент, завідувач кафедри міжнародних фінансів, обліку та оподаткування Дніпропетровського університету економіки та права ім. Альфреда Нобеля

Колодізєв О.М. – д.е.н., професор, завідувач кафедри банківської справи Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця;

Мищенко В.І. – д.е.н., професор, професор кафедри економіки та управління ДВНЗ «Університет банківської справи», м. Київ;

Система ризик-менеджменту в банках: теоретичні та методологічні аспекти: монографія / За ред. В. В. Коваленко. – Одеса: ОНЕУ, 2017. – 304 с.

Монографія підготовлена за результатами проведеного комплексного дослідження щодо розвитку теоретико-методологічних положень системи ризик-менеджменту в банках. У монографії визначено економічну сутність, функції та завдання системи ризик-менеджменту в банках на сучасному етапі розвитку банківського бізнесу. Охарактеризовано міжнародні стандарти організації ризик-менеджменту. Визначено сучасні підходи до управління банківськими ризиками на засадах забезпечення сталого розвитку. Проаналізовано нові види банківських ризиків, існування яких пов'язані з дестабілізаційними процесами на фінансовому ринку та визначено основні напрями удосконалення системи ризик-менеджменту в банках України.

Розраховано на працівників банківських та фінансових установ, науковців, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів та всіх, кого цікавлять проблеми розвитку банків, методи та інструменти, які вони використовують для запобігання та нівелювання ризиків, пов'язаних з їх професійною діяльністю.

Рекомендовано до друку Вченою радою Одеського національного економічного університету (Протокол №2 від 24.10.2017).

© **Коваленко В.В.** (керівник і науковий редактор), 2017

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади організації системи ризик-менеджменту в банках	11
1.1. Економічна сутність, функції та завдання системи ризик-менеджменту в банках.....	11
1.2. Сучасні підходи до класифікації банківських ризиків та методи управління ними.....	32
1.3. Інноваційні системи банківського ризик-менеджменту.....	56
Розділ 2. Імплементация міжнародних стандартів організації ризик-менеджменту в банках	71
2.1. Характеристика ключових міжнародних стандартів регулювання діяльності банків.....	71
2.2. Оцінка впливу обліку активів на розповсюдження системного ризику в банківському секторі.....	80
2.3. Трансформація підходів до оцінки очікуваних збитків як інструмент макропруденційної політики.....	85
Розділ 3. Теоретико-методологічні засади управління кредитним ризиком	90
3.1. Кредитний ризик-менеджмент у забезпеченні доходності від кредитної діяльності банків.....	90
3.2. Ризик та прибутковість банківського кредитування: оцінка взаємозв'язків.....	104
Розділ 4. Управління валютним ризиком у банках	113
4.1. Передумови виникнення валютного ризику в умовах розбалансованості системи валютного регулювання.....	113
4.2. Характеристика методів регулювання валютним ризиком банків.....	130

4.3. Удосконалення системи управління валютним ризиком на основі використання методу стрес-тестування	152
Розділ 5. Новітні ризики, пов'язані з сучасним розвитком банківського сегменту економіки України	173
5.1. Кластерна модель економіки України: оцінка розвитку та ризику формування	173
5.2. Науково-методичні підходи до формування методики управління операційними ризиками банків на ринку похідних фінансових інструментів.....	192
5.3. Методичне забезпечення планування грошових потоків банків з урахуванням ризиків.....	212
Розділ 6. Напрями удосконалення системи ризик-менеджменту у банках	242
6.1. Стрес-тестування як сучасний інструмент ризик-менеджменту.....	242
6.2. Стрес-тестування ризиків в системі антикризового управління діяльністю ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»	271
Список використаної літератури	280

ВСТУП

В останні роки спостерігається чітка тенденція до збільшення економічної та політичної нестабільності на національному, регіональному та глобальному рівнях. Банківські системи, які акумулюють політичні, макроекономічні та інституціональні ризики, в умовах зростаючої нестабільності опиняються в найбільш несприятливому становищі. При цьому виникнення нестабільності безпосередньо у банківському секторі економіки призводить до негативних наслідків розвитку економіки в цілому, а в деяких випадках провокує соціально-політичну кризу. Вітчизняні банки проходять серйозну перевірку часом в умовах постійних економічних трансформацій. Швидка зміна умов функціонування, вплив зовнішнього середовища, необхідність внутрішніх перетворень зумовлюють постійне удосконалення банківської системи.

Банківська система України виступає головним сегментом фінансового ринку і єдиним джерелом зовнішнього фінансування для низки важливих секторів економіки. Кризові ситуації в банківському секторі особливо загострилися у 2008-2010 рр. і стали уроками для попередження криз у майбутньому або принаймні їх пом'якшення. Кризова ситуація на рівні окремого банку може виникати раптово або назрівати поступово. З часу розгортання кризи в Україні, у 2016 році вітчизняна банківська система зазнала найбільших збитків, які склали 158,4 млрд. грн.

Сучасний розвиток банківського бізнесу пов'язаний із значною кількістю ризиків, які з урахуванням глобалізаційних процесів, політичних, економічних проблем в Україні та світі, розвитку технологічних та

інформаційних систем, мають тенденцію до трансформації, можна сказати «мутації», внаслідок чого їх дуже складно ідентифікувати та застосовувати превентивні заходи щодо їх нівелювання.

З огляду на зазначене, доцільним є удосконалення системи ризик-менеджменту в банках для забезпечення їх фінансової стійкості та підвищення конкурентоспроможності на фінансовому ринку.

З наукової точки зору, система ризик-менеджменту повинна базуватися на науково обґрунтованій, предметно адаптованій до реалій банківської діяльності методології, передових технологіях та світовому досвіді управління ризиками. В умовах глобалізації та інтеграції банківського бізнесу, посилення конкурентної боротьби та збільшення загроз кредитній безпеці постають завдання підвищення власної фінансової стійкості банків, оптимізація співвідношення конкуруючих характеристик – ризику та доходності.

Теоретико-методологічним аспектам розвитку системи ризик-менеджменту в банках. Зокрема, питання визначення економічної сутності, функціям та завданням системи ризик-менеджменту розглядали своїх працях такі науковці, як: О. Васюренко, В. Вітлінський, В. Бобиль, Л. Бойківська, Л. Кльоба, О. Кузьмак, А. Старостіна, О. Пернарівський, Л. Примостка, Л. Шустер.

Питанням імплементації міжнародних стандартів щодо удосконалення системи управління банківськими ризиками присвячено наукові праці В. Ворочек, М. Зверякова, Е. Карлетті, В. Кротюк, О. Марианні, В. Міщенко, С. Міщенко, С. Науменкової, В. Шпачука.

Проблемі управління кредитним ризиком присвячено праці зарубіжних та вітчизняних економістів, а саме: Н. Ахмад, Т. Болгар, Т. Васильової, О. Вовчак, О. Гайдаржийської, М. Карбо, Л. Кузнецової,

В. Подчесової, П. Роуза, Дж. Сінкі, Дж. Стиглиця, О. Сирчина.

Дослідженням, в яких розкриваються питання управління валютним ризиком присвячено наукові праці, як зарубіжних, так і вітчизняних науковців серед яких О. Береславська, Н. Божидарнік, А. Гальчинський, О. Дзюблюк, А. Колдовський, О. Колодізев, О. Сопко, Дж. Тіненберг, М. Ребрик, Л. Рябініна, К. Редхед, А. Шапіро, В. Шелудько, В. Ющенко.

Методи та інструменти ризик-менеджменту досліджено в наукових працях І. Андрієвської, А. Лучаківської, А. Максимової, Р. Набока, Л. Прийдуна, М. Суганяки та багатьох інших.

Водночас, враховуючи досягнення фундаментальних і прикладних досліджень, недостатньо уваги приділяється окремим теоретико-методичним і практичним аспектам визначення основних положень організації системи-ризик-менеджменту в банках, імплементації міжнародних стандартів ризик-менеджменту. Дискусійними залишаються питання уточнення методів та інструментів ризик-менеджменту; удосконалення наукових підходів до оцінки банківських ризиків, які не піддаються кількісній оцінці; формуванню нових бізнес моделей банків для підтримки допустимого ризику у їх діяльності.

Метою написання монографії є обґрунтування теоретико-методологічних положень організації ризик-менеджменту в банках та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення системи управління банківськими ризиками.

Фундаментальні та прикладні дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців – основа дослідження, у процесі якого було використано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, а саме: для систематизації понятійного апарату – метод наукових абстракцій; при дослідженні

закономірностей розвитку банків як суб'єктів, діяльність яких пов'язана з ризиковістю – методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції; для оцінювання ефективності системи управління банківськими ризиками – методи побудови інтегральних оцінок; методи логічного узагальнення, порівняння, групувань, вибірок; для наочного представлення статистичного матеріалу та схематичного подання деяких теоретичних і практичних положень дослідження – графічний метод.

Інформаційна база дослідження – законодавчі акти та нормативно-правові документи з питань розвитку системи ризик-менеджменту, а також банківської системи, статистичні дані Національного банку України та окремих банків, Асоціації українських банків, Державної служби статистики України, Базельського комітету з питань банківського нагляду, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених.

Актуальність теми дослідження зумовила логіку представленого наукового дослідження та його складові.

Перший розділ монографії присвячено теоретико-методологічним засадам організації системи ризик-менеджменту в банках. У цьому розділі розглянуто економічну сутність, функції та завдання системи ризик-менеджменту в банках; визначено сучасні підходи до класифікації банківських ризиків та методи управління ними; обґрунтовано інноваційні системи банківського ризик-менеджменту.

У другому розділі монографії досліджено процеси, що стосуються імплементації міжнародних стандартів організації ризик-менеджменту в банках. Надано характеристику ключових міжнародних стандартів регулювання діяльності банків; проведено оцінку впливу обліку активів на розповсюдження системного ризику в

банківському секторі; визначено основні трансформаційні підходи до оцінки очікуваних збитків як інструменту макропруденційної політики.

Третій розділ монографії присвячено теоретико-методологічним засадам управління кредитним ризиком, а саме: визначено роль кредитного ризик-менеджмент у забезпеченні дохідності від кредитної діяльності банків; проведено оцінку взаємозв'язків ризику та прибутковості банківського кредитування.

У четвертому розділі монографії визначено основні елементи управління валютним ризиком в банках. Визначено передумови виникнення валютного ризику в умовах розбалансованості системи валютного регулювання. Надано характеристику методів регулювання валютним ризиком банків та представлено напрями удосконалення системи управління валютним ризиком на основі використання методу стрес-тестування.

У п'ятому розділі монографії досліджено новітні ризики, пов'язані з сучасним розвитком банківського сегменту економіки України. Запропоновано кластерну модель оцінки розвитку та ризиків формування економіки України. Визначено науково-методичні підходи до формування методики управління операційними ризиками банків на ринку похідних фінансових інструментів. Представлено методичне забезпечення планування грошових потоків банків з урахуванням ризиків.

У шостому розділі визначено напрями удосконалення системи ризик-менеджменту у банках, а саме: запропоновано використання методики стрес-тестування як сучасного інструменту ризик-менеджменту та розглянуто її застосування на прикладі ПАТ «Райффайзен банк Аваль».

Авторський колектив висловлює надію, що монографія буде цікавою і корисною науковцям, викладачам,

аспірантам і студентам, які спеціалізуються в сфері банківської справи та фінансів, а також стане в нагоді професійним банкірам.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ В БАНКАХ

1.1. Економічна сутність, функції та завдання системи ризик-менеджменту в банках

Сучасний розвиток ринку банківських послуг супроводжується значною ризиковістю, яка зумовлена постійною дією екзогенних та ендогенних чинників. У зазначеній ситуації актуальності набуває створення ефективної системи ризик-менеджменту в банках.

Саме поняття «ризик-менеджмент» є результатом деталізації менеджменту організації за різними напрямками управлінської діяльності. Як зазначає Л. Примостка, менеджмент – це наука про найбільш раціональні системи організації і управління певними видами діяльності. Під менеджментом слід розуміти як систему управління фінансовими сферами діяльності, так і систему управління персоналом (тобто організаційними сферами діяльності) [1].

Ми підтримуємо думку В.М. Лачкової, що під менеджментом банку слід розуміти систему управлінських впливів, які виконуються відповідними організаційними структурами та забезпечують безперервність та своєчасність руху банківських ресурсів з метою досягнення мікро- і макроекономічних переваг [2, с. 6-7].

Тобто відокремлення ризик-менеджменту від загальної схеми менеджменту банку пов'язано перш за все з різноманітністю ризиків, які виникають в процесі руху фінансових ресурсів банку. В.В. Вітлінський справедливо відзначає, що «у банківській справі ризик – явище абсолютно нормальне, щоб дістати істотний прибуток,

необхідно йти на обґрунтований (припустимий) ризик» [3, с. 25].

Лео Шустер, говорячи про ризики, підкреслює: «Банкір, що втратив здатність ризикувати, банкіром більше бути не може. Ця стара мудрість нагадує про те, що ризики іманентні банківській системі» [4, с. 75; 5, с. 18].

У наукових працях, які присвячені дослідженню ризиків можна виокремити два основних підходи до їх визначення. Перший – теорія ризику – формується як окрема наука, що розглядає ризик як загальносистемне явище. Другий підхід пов’язаний з урахуванням фактору ризику як у визначених економічних науках, так і в банківській справі зокрема (табл. 1).

Таблиця 1.1

Трактування поняття «ризик»

№ пор	Визначення	Автори
Ризик як загальносистемне явище		
1.	Ризик як діяльність, що пов’язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, в процесі якого є можливість кількісно і якісно оцінити ймовірність досягнення передбаченого результату, невдачі і відхилення від мети	Донець Л.І. [5]
2.	Ризик – імовірність події чи групи споріднених випадкових подій, які спричинюють збитки об’єкту, який володіє даним ризиком.	Останкова Л.А., Шевченко Н.Ю. [6]
3.	Ризик, слід розуміти як міру небезпеки, що одночасно вказує і на можливість заподіяння шкоди протягом деякого часу, і на його величину.	Березуцький В.В., Адаменко М.І. [7, с. 10]

Продовження табл. 1.1

№ пор	Визначення	Автори
4.	Ризик як рівень фінансової втрати, що виражається у можливості не досягти поставленої мети; у невизначеності прогнозованого результату; у суб'єктивності оцінки прогнозованого результату.	Ковальов В.В. [8]
Ризик у банківській справі		
1.	Банківський ризик – це ймовірність недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх чи внутрішніх чинників	Примостка Л.О. [9, с. 51]
2.	Під банківським ризиком розуміють загрозу втрати банком частини своїх ресурсів, недоотримання запланованих доходів, а також потенційну можливість отримати додатковий прибуток у разі реалізації певних, прийнятних для банку, фінансових ризиків	Бойківська Л.І., Партин Г.О. [10,11]
3.	Під банківським ризиком прийнято розуміти можливу загрозу втрати банком частини ресурсів, недоодержання доходів або створення додаткових видатків у результаті здійснення фінансових операцій.	Лачкова В.М., Лачкова Л.І., Шевчук І.Л. [2, с. 107]
4.	Банківський ризик – це певна ситуативна характеристика діяльності банків, яка показує невизначеність її результатів і відображає вірогідність відхилення дійсності від запланованого.	Демчук Н.І., Абахтімова А.А. [12, с. 117]

Закінчення табл. 1.1

№ пор	Визначення	Автори
5.	Ризики банківської діяльності – ймовірність того, що події, очікувані або не очікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та/або надходження банку	Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» [13]
6.	Банківський ризик – це ймовірність відхилення від запланованих (очікуваних) показників діяльності банку через здійснення активно-пасивних операцій, їх організацію, стан корпоративного управління та вплив факторів зовнішнього середовища, наслідки якої можуть бути негативними, нульовими або позитивними.	Бобиль В.В. [12, с. 9]

Таким чином, можна стверджувати, що концептуалізоване поняття ризику сприймається неоднозначно, а саме:

– ризик як відображення об’єктивної невпевненості, що сприймається як свідома інтерпретація невпевненості суб’єкта оцінювання, управління;

– ризик як невпевненість внаслідок психологічного сприйняття. У цьому розумінні ризик є комбінацією азарту і цілеспрямованих дій та вимірюється за допомогою показника ймовірності переконаності особи;

– зв’язок «ризик – невпевненість» можна трактувати як суто психологічне явище, що проявляється лише в аспекті людських відчуттів і людського досвіду (поведінки суб’єкта) [15, с. 305-306].

Отже, ризик – це об’єктивно-суб’єктивна категорія, яка стосується діяльності суб’єктів, пов’язаної з подоланням невизначеності й конфліктності в ситуації неминучого вибору.

Банківський ризик слід розглядати як ймовірність недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх чи внутрішніх чинників, стану корпоративного управління, а також потенційну можливість отримати додатковий прибуток у разі реалізації певних, прийнятних для банку, фінансових ризиків. Класифікація банківських ризиків та управління ними буде нами розглянуте дещо нижче.

З огляду на вище зазначене, в умовах об'єктивного існування ризику виникла потреба в певному механізмі, який дозволяє врахувати останній при прийнятті управлінських рішень, який надбав назви ризик-менеджмент. Ризик-менеджмент – це сукупність методів, прийомів і заходів, що дозволяють певною мірою прогнозувати настання ризикових подій та вживати заходи щодо виключення або прийняття негативних наслідків настання таких подій [16, с. 153].

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України, ризик-менеджмент визначається як система управління ризиками, яка включає в себе стратегію та тактику управління, направлені на досягнення основних бізнес-цілей банку. Ефективний ризик-менеджмент включає: систему управління; систему ідентифікації і вимірювання; систему супроводження (моніторингу та контролю) [17].

Як зазначає О.М. Кузьмак, ризик-менеджмент можна розглядати як ціленаправлену дію на розвиток банківської діяльності та мінімізацію збитків. Ефективність його функціонування багато в чому залежить від швидкості реакції на зміни ринкової кон'юнктури, економічної ситуації, фінансового стану банківської установи. Він повинен базуватися на знанні прийомів і методів

управління банківськими ризиками, а також на вмінні швидко і правильно оцінювати конкретну економічну ситуацію, на здатності швидко знайти кращий, якщо не єдиний вихід з ситуації, яка склалася [18, с. 164].

З наукової точки зору, система ризик-менеджменту повинна базуватися на науково обґрунтованій, предметно адаптованій до реалій банківської діяльності методології, передових технологіях та світовому досвіді управління ризиками. В умовах глобалізації та інтеграції банківського бізнесу посилення конкурентної боротьби та збільшення загроз кредитної безпеки постають завдання підвищення власної фінансової стійкості, оптимізація співвідношення конкуруючих характеристик – ризику та дохідності [19, с. 33-34].

Слід зазначити, що будь яка система, повинна містити у собі визначені завдання, принципи, функції, об'єкти та суб'єкти управління, методи та інструменти досягнення поставленої цілі. Виходячи з цього, структурно-логічна схема системи ризик-менеджменту в банку представлена автором на рисунку 1.1.

При дослідженні принципів системи ризик-менеджменту, автором було використано ті, що стосуються саме ризик-менеджменту, а не системи управління банківськими ризиками. Так, наприклад до принципів системи управління банківськими ризиками А.О. Старостіна та В.А. Кравченко відносять принцип усвідомлення прийняття ризику; керованість прийнятим ризиком; економічність управління; порівнянність рівня прийнятих ризиків з можливостями підприємства [21, с. 80].

Представлені на рисунку 1.1 принципи мають безпосереднє відношення до системи ризик-менеджменту, що підтверджується науковими розробками Козьмук О.М. [22, с. 387], В.В. Вітлінського [3, с. 318], О.В. Васюренка

1.1. Економічна сутність, функції та завдання системи ризик-менеджменту в банках

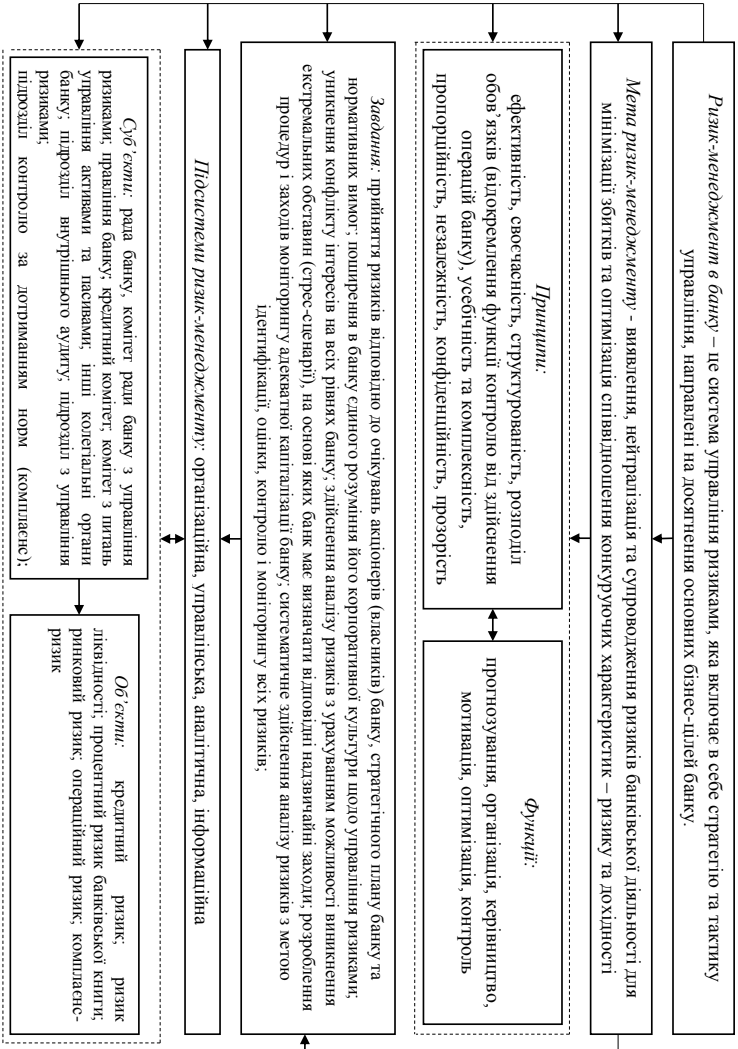

Рис. 1.1. Структурно-логічна схема системи ризик-менеджменту в банку
 Джерело: складено автором з використанням матеріалів [4; 17; 18, с. 165; 20]

[24], Л.О. Примостки [10, с. 39].

Таким чином, кожен банк створює комплексну, адекватну та ефективну систему ризик-менеджменту з урахуванням особливостей своєї діяльності, характеру, обсягів операцій банку, профілю ризиків та системної важливості банку, яка відповідає таким принципам:

- ефективність – процес управління, що забезпечує об'єктивну оцінку розміру ризиків банку та повноту заходів щодо управління ризиками з оптимальним використанням фінансових ресурсів, персоналу та інформаційних систем банку;

- своєчасність – процес управління ризиками, що забезпечує своєчасне (на ранній стадії) виявлення, вимірювання, моніторинг, контроль, звітування та пом'якшення усіх видів ризиків на всіх організаційних рівнях;

- структурованість – система управління ризиками, що передбачає чіткий розподіл функцій, обов'язків і повноважень з управління ризиками між усіма структурними підрозділами та працівниками банку, та їх відповідальність згідно з таким розподілом;

- розподіл обов'язків (відокремлення функції контролю від здійснення операцій банку) – забезпечення уникнення ситуації, за якої одна особа здійснює повний контроль над функцією чи видом діяльності банку;

- усебічність та комплексність – охоплення всіх видів діяльності банку на всіх організаційних рівнях та у всіх його структурних підрозділах, оцінка взаємного впливу ризиків;

- пропорційність – створення ефективної системи управління ризиками, що відповідає бізнес-моделі банку, його системі системній важливості, а також рівню складності операцій, що здійснюються банком;

– незалежність – свобода від обставин, що становлять загрозу для неупередженого виконання підрозділом з управління ризиками та підрозділом контролю за дотриманням норм (комплаєнс) своїх функцій. Незалежність передбачає недопущення ситуації, коли винагорода працівників підрозділу з управління ризиками та підрозділу контролю за дотриманням норм (комплаєнс), у тому числі їх керівників, пов'язана з фінансовими результатами бізнес-підрозділів;

– конфіденційність – недопущення отримання інформації, що не підлягає оприлюдненню, особами, у яких немає повноважень на її отримання;

– прозорість – оприлюднення банком інформації щодо системи управління ризиками та профілю ризику [21].

Слід відмітити, що сутність ризик-менеджменту має прояв через реалізацію його функцій. Так, М.Д. Баладжи виділяє наступні функції ризик-менеджменту: прогнозування стану розвитку об'єкта управління на основі наявних тенденцій; формування організаційної структури управління ризиком; розробка основних положень та інструкцій ризик-менеджменту; забезпечення узгодженості роботи всієї команди ризик-менеджменту; мотивація працівників усіх ланок управління ризиком; контроль функціонування системи ризик-менеджменту та коригування відхилень від намічених результатів [17, с. 157]. Л.О. Коваленко виокремлює лише функції суб'єкта ризик-менеджменту: планування, організацію, мотивацію і контроль [25].

В.В. Бобиль виділяє функції фінансового та організаційного менеджменту банку. До функцій фінансового менеджменту банку автор відносить: аналіз інформації, планування, регулювання, контроль. До функцій організаційного менеджменту віднесено організацію, планування, мотивація та контроль [26].

Автор підрозділу відзначає, що система ризик-менеджменту як складова стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи повинна виконувати наступні функції: методологічну – розробка нормативних положень, системи вимог до звітності та документообігу, системи розподілу повноважень в процесі прийняття рішень; аналітичну – створення єдиного інформаційно-аналітичного простору, оцінка можливих збитків та ймовірності їх настання; регулюючу – управління активами і пасивами, ціноутворення банківських продуктів та послуг, реалізація кредитної політики, встановлення нормативів і лімітів; контрольну – моніторинг, аудит, фінансова безпека [20, с. 36].

Служба ризик-менеджменту в банку має виконувати такі завдання: визначати політику та стратегію управління ризиком; забезпечувати управління ризиком на стратегічному та операційному рівнях; будувати культуру усвідомлення ризику в організації, включаючи відповідне навчання; визначати внутрішню політику щодо ризиків та структури бізнес-підрозділів; розробляти та розглядати процеси ризик-менеджменту; координувати різні функціональні напрямки діяльності, які передбачають консультування з питань управління ризиком в банку; розробляти процеси реагування на ризик, включаючи програми дій на випадок надзвичайних ситуацій та забезпечення безперервності бізнесу.

Сама по собі система ризик менеджменту повинна охоплювати загальні питання управління ризиками, а саме:

– Стратегію – структура та організація управління ризиками; визначення та затвердження рівня «апетиту до ризиків».

– Напрями підтримки банківського бізнесу – ефективний процес затвердження рішень про прийняття ризиків; забезпечення оптимального використання

обмежених ресурсів; ухвалення політик і процедур для забезпечення контролю над ризиком.

– Моніторинг і контроль – звітність (управлінська та зовнішня), дотримання вимог національної нормативної бази; адекватна інфраструктура систем; засоби вимірювання ризику (рейтинги, карти бальної оцінки, RAROC).

Слід відмітити, що структура ризик-менеджменту в банку є відображенням впливу процесів, які відбуваються в різних галузях і сферах економіки. Поряд із дослідженням структурних особливостей ризиків, вивчення впливу банківських ризиків доцільно проводити на основі системного підходу. Системний підхід до вивчення банківських ризиків полягає перш за все у тому, що банківська діяльність розглядається як відкрита динамічна система у сукупності її важливих внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Зниження банківських ризиків є результатом оптимізації зазначеної системи.

Для використання системного підходу необхідно визначити основні зв'язки між елементами системи банківських ризиків, які реалізуються через встановлення принципів, компонентів, факторів та параметрів, які розглянуті в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2
Застосування елементів системного підходу в у
формуванні системи ризик-менеджменту в банку

Назва	Характеристика
<i>Принципи системного підходу</i>	
Методологічний	Визначають концептуальні загальні положення і не залежать від специфіки ризику, що досліджується. До них належать однотиповість, коректність, комплексність, взаємозалежність
Методичний	Безпосередньо пов'язані з видом діяльності, його специфікою. До них належать, різносприятливість, динамічність, узгодженість

1.1. Економічна сутність, функції та завдання системи ризик-менеджменту в банках

Продовження табл. 1.2

Назва	Характеристика
Операційний	Пов'язані з наявністю, достовірністю, однозначністю інформації і можливостями її обробки. До них належать моделювання і симплексний зв'язок
Компоненти системного підходу	
Гностичний	Накопичення та аналіз нової інформації про реальні та потенційні системи управління банками
Проектний	Пов'язаний з плануванням та прогнозуванням банківської діяльності у напрямку досягнення цілей, пов'язаних з мінімізацією ризиків та наслідків від їх реалізації
Конструктивний	Дії щодо відбору і формування механізму впливу на систему банківських ризиків
Комунікативний	Відображає процеси, пов'язані з встановленням доцільної взаємодії між суб'єктами банківської діяльності у процесі функціонування банків як організацій фінансового ринку
Організаційний	Дії банківських менеджерів з реалізації певних дій щодо прийняття ризиків та їх мінімізації
Фактори системного підходу	
Ресурсний	Розробка системних заходів фінансово-кредитного, інноваційного, організаційного, законодавчого регулювання банківської системи з метою зниження її ризикованості
Управління системними процесами	Розробка управлінської інформації, її розповсюдження на підсистеми банківської діяльності, контроль і коригування реагування суб'єктів системи на інформацію, що отримується
Реалізація регулюючого впливу	Отримання очікуваного ефекту від розповсюдження управлінської інформації між різними суб'єктами банківської системи

Закінчення табл. 1.2

<i>Параметри системного підходу</i>	
Базові параметри функціонування різних елементів банківської системи і закономірності їх зміни	Обсяги власних капіталів, залучених і запозичених коштів; рівні рентабельності; фінансова стійкість; конкурентна позиція
Інтегральні системні якості банківських ризиків	Об'єднання різних елементів систем банківської діяльності і банківських ризиків у цілісний об'єкт

Джерело: [16, с. 319-320].

Банки як фінансові посередники беруть на себе ризики, що виникають між кредиторами та боржниками, тому ефективна організація системи ризик-менеджменту є важливою для діяльності банку. Згідно з моделлю управління, що відповідає передовій практиці, за корпоративне управління та різні аспекти управління ризиком у банку відповідає багато сторін. Ключовими гравцями є: органи регулювання й законодавчі органи, органи нагляду, акціонери, члени спостережної ради, члени правління, внутрішні аудитори, зовнішні аудитори та інші. Кожний із цих гравців має чітко визначені обов'язки, що стосуються конкретного аспекту кожної зони ризику (табл. 1.3).

Як уже було зазначено вище, система ризик-менеджменту в банку може бути ефективною завдяки згладженій побудові та функціонуванні її підсистем.

Організаційна підсистема передбачає визначення структурних підрозділів, які будуть відповідати за процес управління певними ризиками. Вона повинна будуватися таким чином, щоб забезпечити оптимальний розподіл цілей та завдань між різними підрозділами банку та їх працівниками.

Таблиця 1.3

Учасники системи ризик-менеджменту банку

Ключові гравці	Відповідальність за управління ризиком	Ступінь важливості	
		Рівень політик	Операційний рівень
Законодавчі органи та органи регулювання	Оптимізація	Критична	Відсутня
Банківський нагляд	Моніторинг	Непряма	Непряма
Акціонери	Призначення ключових гравців	Непряма	Непряма
Спостережна Рада	Визначення політики	Критична	Непряма
Правління	Реалізація політики	Критична	Непряма
Внутрішній аудит	Перевірка дотримання й надання допомоги	Непряма	Критична
Зовнішні аудитори	Оцінка й надання висновків	Непряма	Критична
Клієнти/ зацікавлені сторони	Відповідальна поведінка	Відсутня	Непряма

Джерело: складено автором.

Організаційна підсистема ризик-менеджменту повинна вирішувати загальні питання, які стосуються визначення функціональної присутності – структурного підходу до організації загальної системи; покриття типу ризиків, а також конкретизовані питання (середньо- та довгострокова стратегії, цілі; формування банківського продуктового ряду, спеціалізація банку; функціональна чи ієрархічна побудова системи ризик-менеджменту; централізована чи децентралізована система ризик-менеджменту).

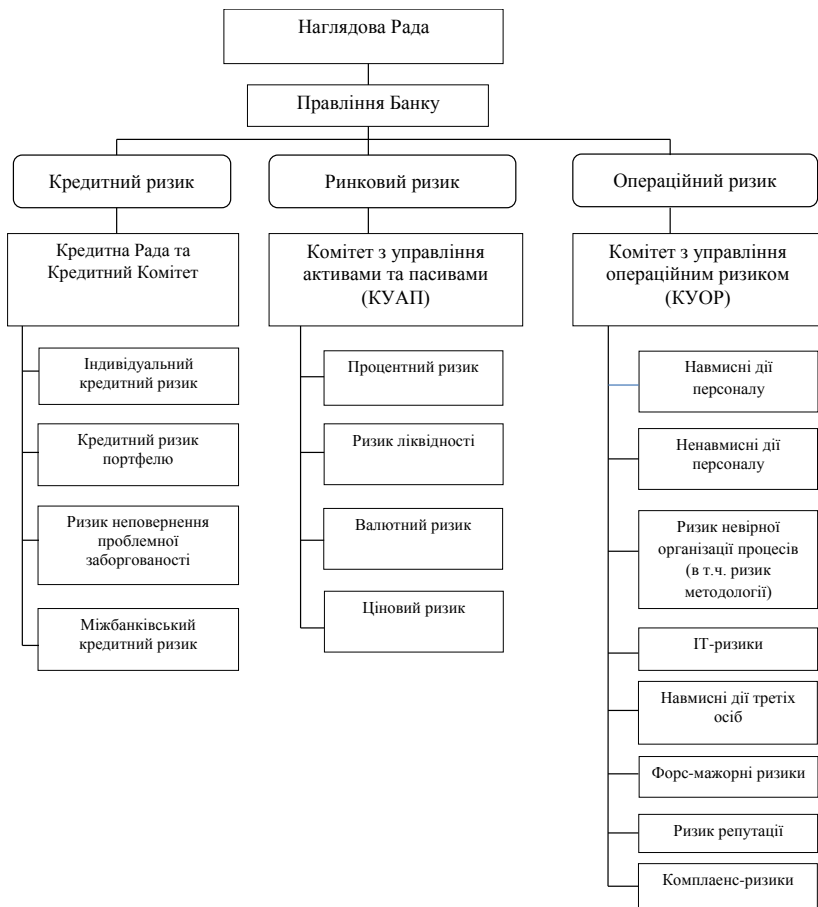
Організаційна підсистема ризик-менеджменту повинна відповідати наступним принципам побудови: має бути *незалежною* від тих, хто приймає ризик (комерційна сторона); *інтегрована* побудова ризик-менеджменту повинна охоплювати всі профілі ризику в усіх сферах банківського бізнесу; має включати *обов'язки структури виконавчих комітетів* з управління ризиками, делеговані від Правління для управління та контролю усіх ризиків; вона повинна сприяти *оперативності та ефективності*, забезпечуючи чітку *сегрегацію обов'язків*, контроль, перевірок і балансів; система ризик-менеджменту має забезпечувати належне *стратегічне* управління ризиками (на рівні Правління та Вищого керівництва) та добре контрольоване *тактичне* управління ризиками (на операційному рівні – бізнес сфери); має сприяти досягненню *стратегічних цілей* банку; повне *врегулювання з комерційною стороною* банку; повинна сприяти створенню сильної *культури ризику*, вбудованої в загальну організацію банку; забезпечити чітку *структуру*, розподілити та повідомити про *обов'язки та підзвітність*; жорсткі *заходи* у випадку невідповідностей / порушень; *повнота, цілісність та актуальність* інформації про ризик є основою ефективного побудови ризик-менеджменту; прагнення до *простоти*, так як складні організації, реструктуризації та проекти можуть збільшити ризики.

Для ефективного управління групами ризику в банках можливе функціонування організаційної структури, яка представлена на рисунку 1.2.

Управлінська підсистема ризик-менеджменту передбачає виконання структурними одиницями повноважень щодо використання ними методів управління ризиками та прийняття рішень щодо його мінімізації чи уникнення від нього. При цьому Рада банку несе повну

1.1. Економічна сутність, функції та завдання системи ризик-менеджменту в банках

відповідальність за управління ризиками, на які наражається банк у своїй діяльності.

Рис. 1.2. Організаційна структура ризик-менеджменту в банку

Джерело: [15; 16, с. 344]

Для забезпечення належного управління ризиками Рада банку повинна: мати достатні знання і досвід, щоб зрозуміти всі суттєві ризики, на які наражається банк, в

тому числі ризики, пов'язані із запровадженням нових та/або використання складних продуктів; створити, інтегрувати в корпоративну культуру банку та постійно підтримувати сильну культуру управління ризиками; приділяти достатню кількість часу, зусиль і ресурсів для участі в процесі управління ризиками банку та контролю за його ефективністю; забезпечити створення та підтримання на належному рівні організаційної структури, інформаційних систем та внутрішніх контролів, що забезпечують ефективне управління ризиками; забезпечити, щоб система оплати праці в банку відповідала та сприяла ефективному управлінню ризиками, не стимулюючи надмірний рівень ризику; сприяти створенню регулярних та прозорих механізмів комунікації всередині організації.

Комітет Ради банку з управління ризиками, з метою забезпечення ефективності функціонування системи ризик-менеджменту, виконує такі функції: забезпечує розробку внутрішньобанківських документів з управління ризиками; розробляє бюджет підрозділу з управління ризиками та підрозділу контролю за дотриманням норм (комплаєнс) та здійснює моніторинг його виконання; здійснює моніторинг і контроль за повнотою, достовірністю і своєчасністю формування і надання банком звітності Національному банку України; готує та надає звіти про виконання покладених на нього функцій членам ради банку; контролює стан виконання заходів щодо оперативного усунення недоліків у функціонуванні системи управління ризиками, виконання рекомендацій та зауважень підрозділу внутрішнього аудиту, зовнішніх аудиторів, Національного банку України та інших наглядових органів.

Правління банку впроваджує стратегію та політики управління ризиками, культуру управління ризиками,

системи управління ризиками та внутрішнього контролю, процедури, методи та інші заходи щодо ефективного управління ризиками, затверджені радою банку. Це передбачає комплексне та незалежне управління ризиками та контроль дотримання норм (комплаєнс). Правління банку визнає та виконує вимоги щодо незалежного виконання обов'язків підрозділами управління ризиками та контролю дотримання норм (комплаєнс), а також не втручається у виконання таких обов'язків.

Підрозділ контролю за дотриманням норм (комплаєнс) з метою забезпечення ефективності функціонування системи управління ризиками виконує, щонайменше такі функції: здійснює контроль за дотриманням банком норм законодавства, регуляторного середовища, правил, внутрішньобанківських документів та відповідних стандартів саморегулівних організацій, дія яких поширюється на банк; проводить моніторинг змін у законодавстві, та регуляторному середовищі, правилах, внутрішньобанківських документах та відповідних стандартах саморегулівних організацій, дія яких поширюється на банк, та здійснює оцінку впливу таких змін на процеси та процедури, запроваджені в банку, а також забезпечує контроль за імплементацією відповідних змін у внутрішньобанківські документи; здійснює контроль за операціями банку з надання послуг клієнтам з метою недопущення участі банку в операціях, що дозволяють клієнтам ухилитися від податкових зобов'язань та використовувати банк в інших незаконних операціях; забезпечує управління ризиками, пов'язаними з конфліктом інтересів, що можуть виникати на всіх рівнях організаційної структури банку та у разі виявлення будь-яких фактів, що свідчать про наявність конфлікту інтересів у банку, інформує Раду банку; виявляє ризики санкцій, що можуть бути застосовані до банку, а також фінансових

збитків та шкоди репутації в результаті недотримання банком законодавства, нормативно-правових актів Національного банку України та внутрішньобанківських документів та інформує про це Раду і Правління банку; консультує керівників банку з питань дотримання банком законодавства та інших документів, дія яких поширюється на банк; проводить навчання та забезпечує обізнаність працівників банку щодо дотримання норм законодавства, культури управління ризиками; забезпечує координацію роботи з питань управління комплаєнс-ризиком з іншими структурними підрозділами банку; забезпечує функціонування системи управління ризиками шляхом здійснення своєчасного виявлення, вимірювання, моніторингу, контролю, звітування щодо комплаєнс-ризиків [21].

Банківські установи відповідно до основних ризиків (кредитний, ринковий, операційний) створюють профільні комітети, а саме:

Комітет з кредитного ризику – встановлює ліміти країн, кредитні ліміти; затверджує нові пропозиції та пропозиції щодо відновлення операцій з корпоративними клієнтами та контрагентами; надає рекомендації Правлінню щодо кредитних пропозицій, вартість яких перевищує рівень делегованих повноважень; затверджує рішення передачі кредитів службі реструктуризації та повернення; щоквартальне надання Правлінню консультацій з питань формування резервів; щоквартальне надання Правлінню консультацій щодо списання кредитів на суми, що перевищують встановлені; ухвалює рішення щодо блокування чи розблокування лімітів країн, зміни рейтингу країн та встановлення лімітів країн > 25% максимального ліміту рейтингу країни; затверджує та вносить зміни до рівня повноважень, делегованих кредитним комітетам нижчого рівня.

Комітет з політики кредитного ризику – затверджує всі питання, пов'язані з термінологією управління кредитним та трансфертним ризиком; відповідні процедури та моделі з метою гармонізації практики управління ризиком; гармонізує терміни, що використовуються різними підрозділами та встановлює визначення кредитного та трансфертного ризиків. Ця діяльність стосується також ризиків кредитування, контрагентів та країн. Приділяється увага таким питанням, як структура лімітів, категорії ризику та ієрархія лімітів; ухвалює рішення про гармонізацію процедур, пов'язаних з кредитуванням, контрагентами та країнами. Загальні процедури забезпечують єдність процесу ухвалення рішень, вимірювання ризику, визначення рейтингу ризиків, методик RAROC, процесу формування резервів, звітності та контролю.

Комітет з ринкового ризику – затверджує структури трейдингового ризику банку та управління ним (трейдинговий ризик виникає по всіх операціях, що обліковуються за ринковою вартістю); визначає ліміти трейдингового ризику на загальному рівні (валютний і процентний ризик, торгівля активами, деривативи); затверджує нові трейдингові продукти та відповідні ліміти; затверджує загальний ліміт андеррайтингу (максимального ринкового ризику по всіх емісіях); затверджує коефіцієнти ризику (вагових коефіцієнтів, кредитних еквівалентів) трейдингових продуктів; визначає політики щодо трейдингових операцій; визначає ліміти суми під ризиком та ризику події.

Комітет з управління активами і пасивами – визначає основні загрози, а також ринкові та кредитні ризики на рівні групи; визначає політику внутрішньо корпоративного хеджування; відповідає за структуру усіх нетрейдингових ринкових ризиків банку, та управління ними

(нетрейдинговий ризик має місце в усіх операціях, де виявляється активний ринковий ризик та які оцінюються на основі нарахування); визначає цілі політики в тому, що стосується фондування, ліквідності, невірноваженості процентних ставок, розподілу капіталу (власних коштів).

Комітет з управління активами та пасивами банку також займається процедурою *фондування*: затвердження програми та структури фондування банку; управління довгостроковими змінами в балансі; *управління ліквідністю*: управління позицією ліквідності банку, визначення планових показників ліквідності та управління виконанням цих планів, визначення плану ліквідності, визначення плану фондування в разі надзвичайних ситуацій; *невірноваженість процентних ставок*: моніторинг позиції процентних ставок, управління нею, прогнозування процентного доходу банку; управління чутливістю процентної маржі та рахунку прибутків і збитків до процентних ставок; аналіз процентного ризику по книзі КУАП та управління ним; хеджування ризику інвестицій; проведення інвестиційної політики щодо продуктів з невизначеними термінами погашення та процентними ставками (наприклад, ощадних та поточних рахунків); *управління балансом*: моніторинг платоспроможності банку та управління нею, управління структурою балансу, управління дотриманням вимог до регулятивного капіталу.

Комітет з управління операційним ризиком – надання підтримки бізнес-підрозділам, вивчення ключових ризиків та подання звітності по них; розробка методики управління операційним ризиком (включаючи інструменти та інші засоби, необхідні бізнесам для ефективного та дієвого управління своїми ризиками).

Ефективність ризик-менеджменту в банку визначається наявністю своєчасної та достовірної інформації про ризик,

1.2. Сучасні підходи до класифікації банківських ризиків та методи управління ними

тобто дієвості функціонування інформаційної підсистеми. У ризик-менеджменті наявність повної та достовірної інформації про профіль ризику є необхідною умовою для визначення управлінських рішень щодо його прийняття чи відмови від ризику. При цьому якість інформаційної бази залежить від наступних чинників: рівня кваліфікації менеджерів банку, ступінь їх підготовки до використання сучасних методів оцінки банківських ризиків; технічні та програмні можливості банку для оцінки ризиків; можливість залучення до оцінки складних банківських ризиків кваліфікованих експертів [19, с. 165].

Аналітична підсистема є одним із головних елементів системи управління ризиком. Її умовно можна поділити на два блоки: аналіз і оцінка індивідуальних ризиків; аналіз і оцінка сукупного ризику. Аналіз і оцінку сукупного ризику здійснюють на основі таких показників: диверсифікація, якість і дохідність [27, с. 219].

Аналітична підсистема ризик-менеджменту відіграє специфічну роль для налагодженої роботи усіх підрозділів банку, незалежних агенцій, регулятора відносно наявної, сформованої системи показників та методик оцінки ризиків. Аналітична підсистема вирішує одне із завдань ефективної системи ризик-менеджменту як формування культури ризику, що на сьогодні є актуальним питанням при вирішенні проблеми недовіри до банків.

1.2. Сучасні підходи до класифікації банківських ризиків та методи управління ними

Найбільш важливими елементами, покладеними в основу класифікації банківських ризиків є: тип (вид) комерційного банку; сфера виникнення і впливу

1.2. Сучасні підходи до класифікації банківських ризиків та методи управління ними

банківського ризику; склад клієнтів банку; метод розрахунку ризику; ступінь банківського ризику; розподіл ризику в часі; характер обліку ризику; можливість управління банківськими ризиками (табл. 1.4).

Таблиця 1.4
Критерії класифікації та види банківських ризиків

Критерій класифікації	Вид ризику	Характеристика
Сфера виникнення	Зовнішні	Спричинені дією зовнішніх чинників: політичні, соціально-економічні, економічні, географічні та інші ситуації і викликані ними збитки банку і його клієнтів. До економічних зовнішніх ризиків банку, не пов'язаних безпосередньо з його діяльністю, можна віднести: нестійкість валютних курсів; інфляцію; неплатоспроможність чи банкрутство клієнтів банку, відмову його від платежів і несплату боргу в установленій термін; зміну ціни товару після укладання контракту; помилки в документах чи оплаті товарів; зловживання клієнтами або розкрадання ними валютних коштів, виплату за підробленими банкнотами, чеками.
	Внутрішні	Внутрішні ризики поділяються на ризики в основній і допоміжній діяльності банку. Ризики в основній діяльності являють собою розповсюджену групу видів: кредитний, відсотковий, валютний, ризик з факторингових та лізингових операцій, ризик з розрахункових операцій банку й операцій з цінними паперами.

1.2. Сучасні підходи до класифікації банківських ризиків та методи управління ними

Продовження табл. 1.4

Критерій класифікації	Вид ризику	Характеристика
		<p>Ризики в допоміжній діяльності банку включають збитки з формування депозитів, ризики банківських зловживань, ризики поза балансовими операціями, ризики втрати позицій банку на ринку, втрати репутації банку, складу його клієнтів, ризик зниження банківського рейтингу тощо. Вони відрізняються від ризиків з основної діяльності банку тим, що найчастіше мають лише умовну, непряму оцінку і виражаються у втраченій вигоді. Але й усередині кожного з перелічених видів ризиків можна виділити додаткові групи. Наприклад, поява нових видів кредитів (авального, ломбардного, диспозиціонованого, консорціального, облікового і акцептного) створила нові види ризиків за кредитними операціями і різні окремі методи їх розрахунку.</p>
Залежно від категорії ризику	Фінансові	<p>Пов'язані з непередбаченими змінами фінансової надійності окремого банку (ризик недостатності капіталу банку, незбалансованої ліквідності, недостатності обов'язкових резервів)</p>
	Функціональні	<p>Мають відношення до діяльності банку в цілому, пов'язані з ризиком окремого виду банківської операції (ризик не платежу, невідшкодування, інкасування: банківські гарантії, юридичний</p>

1.2. Сучасні підходи до класифікації банківських ризиків та методи управління ними

Закінчення табл. 1.4

Критерій класифікації	Вид ризику	Характеристика
		ризик, ризик нерентабельності кредиту тощо).
	Інші щодо банку зовнішні ризику	Мають нефінансовий характер для банку, але чинники, що зумовили виникнення ризику, пов'язані із зовнішнім середовищем
Залежно від специфіки діяльності банку	Універсальний	Коло ризиків є достатньо широким, так як даний тип банків проводить значну кількість та різноманітність банківських операцій
	Спеціалізований	Коло ризиків є звуженим, так як даний тип банків проводить незначну кількість та різноманітність банківських операцій
Походження ризику	Системний	Пов'язаний із загальним станом економіки країни, банківської системи та залежить від макроекономічного середовища
	Несистемний	Є індивідуальним та пов'язаний із загальним станом контрагентів банку
Характер виникнення	Чистий	Постійно супроводжує діяльність банку і не залежить від його мотивів
	Спекулятивний	Має свідомий характер виникнення та переслідує корисну мету суб'єкту ризику

Джерело: систематизовано автором за матеріалами [1; 28; 29, с. 223-224]

Наведена класифікація й елементи, покладені в основу економічної класифікації, мають на меті не стільки перерахування усіх видів банківських ризиків, скільки демонстрацію наявності певної системи, що дозволяє

банкам звертати увагу на окремі різновиди при визначенні сукупного розміру ризиків.

Національний банк України як центральний орган державного управління банківською системою здійснює регулювання і нагляд за діяльністю вітчизняних банків і визначає банківський ризик як імовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та (або) надходження банку [14]. Відповідно до Методичних вказівок з інспектування банків «Система оцінки ризиків», затверджених постановою Правління Національного банку України від 15.03.2004 № 104, з метою здійснення банківського нагляду Національний банк України виділив дев'ять категорій ризику, а саме:

1) кредитний ризик – наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання виконувати умови будь-якої фінансової угоди із банком (його підрозділом) або в інший спосіб виконувати взяті на себе зобов'язання;

2) ризик ліквідності – наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність банку виконувати свої зобов'язання в належні строки, не зазнавши при цьому неприйнятних втрат;

3) ризик зміни процентної ставки – наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливі зміни процентної ставки;

4) ринковий ризик – наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів, товарів і курсів іноземної валюти;

5) валютний ризик – наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливі

коливання курсів іноземних валют і цін на банківські метали;

б) операційно-технологічний ризик – потенційний ризик для існування банку, що виникає через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або неадекватність інформаційних технологій і процесів обробки інформації з точки зору керованості, універсальності, надійності, контрольованості й безперервності роботи;

7) ризик репутації – наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливе сприйняття іміджу фінансової установи клієнтами, контрагентами, акціонерами (учасниками) або органами нагляду;

8) юридичний ризик – наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через порушення або недотримання банком вимог законів, нормативно-правових актів, угод, прийнятої практики або етичних норм, а також через імовірність двозначного тлумачення;

9) стратегічний ризик – наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через помилкові управлінські рішення, неналежну реалізацію рішень і неадекватне реагування на зміни в бізнес-середовищі.

Вивчаючи зміст та причини виникнення різних ризиків, які пов'язані з банківською діяльністю на фінансовому ринку, перелік стандартної класифікації ризиків доцільно доповнити наступними:

– регіональний ризик, який пов'язаний з можливими небажаними змінами у соціально-економічному середовищі функціонування банків (соціальні, політичні, правові, загальний економічний стан регіону та його зв'язки з іншими регіонами);

1.2. Сучасні підходи до класифікації банківських ризиків та методи управління ними

– ризик інфляційного знецінення активів і капіталу банківської системи, який пов'язаний із загрозою зниження їх ринкової вартості, з одного боку, і недоотриманням доходів – з іншого. Однак сама по собі інфляція не створює загрози знецінення капіталу і активів, тому що вона включається в ціну кредиту або до інвестиційного доходу. Загрозою є помилкове прогнозування майбутніх темпів інфляції та динаміки процентної ставки. Таким чином, слід зазначити, що ризик інфляційного знецінення фінансових активів і капіталу виникає у період зниження очікуваної інфляції та процентних ставок. У період їх збільшення причиною від'ємного приросту процентного доходу може бути перевищення встановленої кредитором процентної ставки конкурентного обмежувального значення. Зазначена ситуація викликана не інфляційним ризиком, а ризиком концентрації фінансових активів біля однієї або декількох груп позичальників або одержувачів інвестицій;

– ризик концентрації банківських операцій біля певного позичальника або одержувача інвестицій, емітента довгострокових зобов'язань, а також біля джерела кредитних ресурсів. Тому для загального аналізу галузі позичальника доцільно використовувати такі показники: поточний економічний стан галузі, в яку банки розміщують свої кредитні або інвестиційні активи; перспективи розвитку галузі; циклічність розвитку галузі; конкуренція; стійкість суб'єктів економічної діяльності галузі до змін у технологіях, а також залежність галузі від імпорту ресурсів; структура галузевих витрат, середні за галуззю фінансові показники, а також диверсифікація виробництва; бар'єри для входження в галузь, ступінь директивного впливу держави на її суб'єктів та стійкість відносин між акціонерами та менеджерами крупних підприємств.

При аналізі групи банківських ризиків, які пов'язані з фінансовим ринком, необхідно відмити їх альтернативний, об'єктивно-суб'єктивний характер. Вони не можуть призвести до втрати вартості одних банківських активів через порушення їх руху на фінансовому ринку, а тільки через зниження ринкової вартості у часі або одних активів відносно інших. Зазначене можливе при небажаній зміні попиту і пропозиції на фінансовому ринку. Коли грошові кошти перетворюються на банківські активи, тобто набувають терміновість, поверненість і платність, вони стають чутливими до ринкових і цінових ризиків. Охарактеризуємо ринкові і цінові ризики.

Ризик зниження ринкової ліквідності цінних паперів як об'єкта банківських інвестицій полягає у загрозі зниження ринкової вартості, а також дострокового відкликання деяких цінних паперів із обігу. Якщо банки залучають позичковий капітал, емітуючи боргові зобов'язання (облігації, векселі, депозитні сертифікати), для них існує загроза, що реальний процент за ними, який буде сплачений, при пониженні ринкових процентних ставок буде більшим, ніж номінальний. Небажана зміна процентних ставок призведе до зменшення попиту у даному сегменті фінансового ринку, що в свою чергу призведе до зниження швидкості обігу його інструментів.

Процентний ризик передбачає загрозу нанесення банкам прямих збитків, коли ціна залучених кредитних ресурсів визначається ринковою нормою процента і альтернативних, нерозміщених банком кредитних ресурсів на ринку на більш вигідних умовах, якщо плата за кредит фіксована. В цілому процентний банківський ризик визначається такими умовами: відповідністю швидкості обігу різних фінансових інструментів, що використовують банки для залучення та розміщення коштів; відповідністю типів процентних ставок, які є основою процентного

1.2. Сучасні підходи до класифікації банківських ризиків та методи управління ними

доходу, які отримують банки за активними операціями та виплатами за пасивними операціями для фінансових інструментів відповідно до термінів погашення; невизначеністю попиту і пропозиції на фінансовому ринку, мінливістю процентних ставок, а також ринковою ліквідністю фінансових інструментів.

Валютний ризик можна подати як операційний (конверсійний) та трансляційний. Операційний валютний ризик пов'язаний з терміновістю угод, до яких залучається іноземна валюта, тобто з невизначеністю ринкової вартості банківського фінансового активу і створюваного ним доходу через певний проміжок часу.

Джерелом трансляційного валютного ризику є загроза невідповідності залучених і розміщених банківських фінансових активів і пасивів, які виражені у різних іноземних валютах. Зазначена невідповідність може виникати у період появи у банківських операціях більш ніж однієї валюти. Однак у практиці банківської діяльності бувають ситуації, коли певний напрямок зміни цін на ринку є лише частиною іншого коливання, більш глобального і довготривалого, яке виникає внаслідок впливу на фінансову сферу процесів циклічного розвитку усієї економіки. Тому поряд із вищезазначеними валютними ризиками доцільно виділити і економічний. Він пов'язаний з тим, що ринок іноземної валюти за своєю суттю є посередником між ринком грошей і кредитних ресурсів у одній країні та ринком товарів, кредитів та інвестицій – в іншій. Таким чином, коливання валютних курсів залежать від темпів розвитку грошового ринку, банківської системи, товарного виробництва, законодавства, від співвідношення обсягів і структури експорту та імпорту в країні.

Доцільно також виділити ризик реінвестування, який пов'язаний зі зниженням ринкової вартості грошових

потоків фінансових активів і доходу за ним. Невизначеність курсів валют і процентних ставок у майбутньому призводить до невпевненості банківської установи в отриманні доходу при наступному реінвестуванні коштів на той же термін у фінансові інструменти, що використовувалися раніше. Можливість повторного інвестування визначається постійною або зростаючою ліквідністю ринку, що робить його привабливим для банків. У цьому випадку зазначений ризик є проєкцією поточного процентного і валютного ризиків на майбутні кредити та інвестиції банку. Ризик реінвестування також пов'язаний з вкладенням вивільнених кредитних ресурсів з метою хеджування поточного валютного та процентного ризиків.

Поряд з ціновими банківськими ризиками, які тісно пов'язані з фінансовим ринком, важливу роль у забезпеченні стійкого функціонування банків відіграють ризики, які безпосередньо пов'язані з об'єктом банківських фінансових угод. Ризик втрати основної суми боргу і процента за ним, збільшення терміну кредиту, зміна позичальника, а також зміна вартості забезпечення є для банку внутрішніми ризиками. Вони також пов'язані з зовнішніми ризиками, які зумовлені невизначеністю фінансового ринку, економіко-політичної ситуації в країні. Отже, суб'єктивні банківські ризики є відображенням впливу об'єктивних процесів фінансових інвестицій, кредиторів та інвесторів [30, с. 169-172].

Виходячи з аналізу чинників утворення банківських ризиків, їх можна класифікувати таким чином:

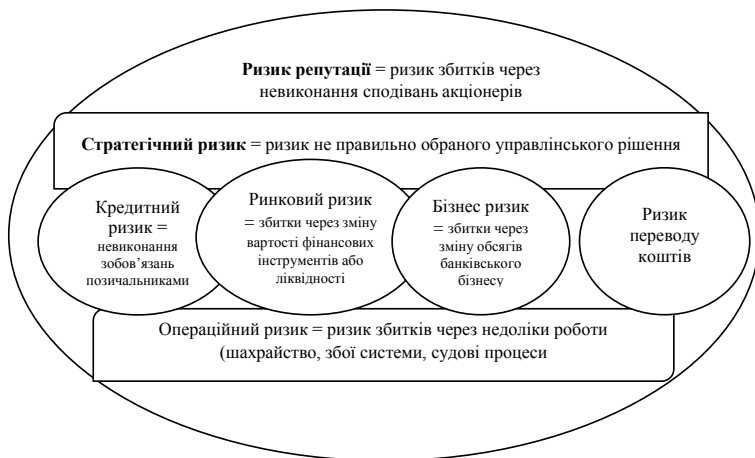
– *об'єктивні ризики*, які пов'язані з об'єктом банківських операцій. Вони включають інфляційний, регіональний, концентраційний, ринковий та кредитний ризики.

1.2. Сучасні підходи до класифікації банківських ризиків та методи управління ними

– *суб'єктивні ризики*, які пов'язані з суб'єктами банківської діяльності: ризик рентабельності, платоспроможності і ліквідності позичальників, одержувачів інвестицій або елементів довгострокових зобов'язань, ризик зниження банківської ліквідності та дохідності активних операцій;

– *управлінські ризики*, які опосередковано впливають на фінансову діяльність банків: загрози зловживань та крадіжок, порушення у комп'ютерних системах, втрата іміджу банків.

Слід відмітити, що усі перелічені види банківських ризиків перетинаються и впливають на виникнення інших ризиків (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Основні типи ризиків та їх часткове перетинання

Джерело: розробка автора

Загальна схема управління ризиками в банку повинна виходити із врахування наступних етапів: збір і обробка даних; якісний аналіз ризиків; кількісна оцінка ризиків; оцінка прийнятності ризику; оцінка можливості зниження

1.2. Сучасні підходи до класифікації банківських ризиків та методи управління ними

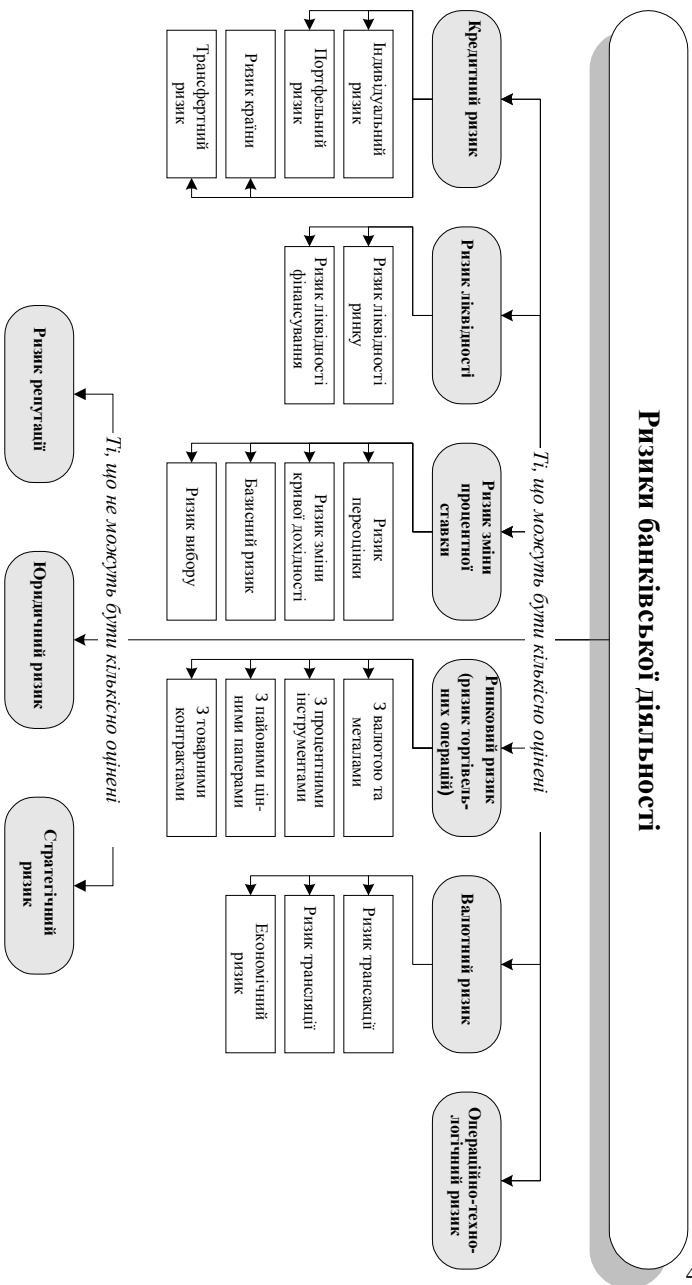

Рис. 1.4. Класифікація ризиків банківської діяльності

Джерело: [31, с. 132]

ризик; вибір методів та формування варіантів зниження ризику; оцінка можливості збільшення ризиків; формування та вибір варіантів збільшення ризиків; оцінка доцільності збільшення або зниження ризиків; вибір варіанту зниження ризику; реалізація проекту (прийняття рішень) або відмова від реалізації проекту (уникнення ризику).

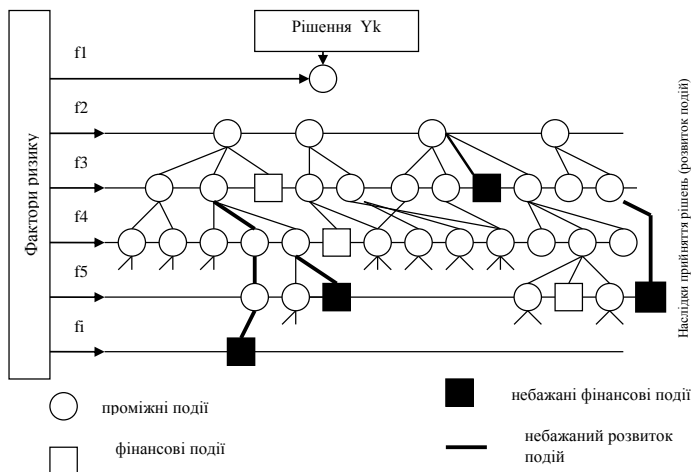
При цьому слід враховувати і той факт, що усі ризики, з якими стикаються у банківському бізнесу, поділяються на ті, що можна кількісно оцінити та на ті, що не піддаються кількісній оцінці (рис. 1.4).

Функціонування банківської системи в цілому, так і окремого банку, здійснюється на основі прийняття стратегічних, тактичних і оперативних рішень. Однак їх реалізація знаходиться під впливом об'єктивно суттєвої невизначеності. Будь який прояв невизначеності може затримати настання прогнозованих подій, змінити їх зміст або кількісну оцінку, викликати небажаний розвиток подій як очікуваних, так і неочікуваних (рис. 1.5).

У результаті обрана мета діяльності, за для якої приймаються рішення, не буде досягнута. Можливість відхилення від мети, тобто неспівпадання фактично отриманого результату з прогнозованими у час прийняття рішень, характеризуються за допомогою категорії «ризик».

Управління ризиками передбачає процес підготовки та реалізації заходів, мета яких – зниження ступеня прийняття хибного рішення та зменшення можливих негативних наслідків небажаного розвитку подій у ході реалізації прийняття рішень. В умовах функціонуючих банків управління ризиком базується на концепції прийняттого ризику, який передбачає можливість раціонального впливу на рівень ризику і доведення його до прийняттого значення.

1.2. Сучасні підходи до класифікації банківських ризиків та методи управління ними

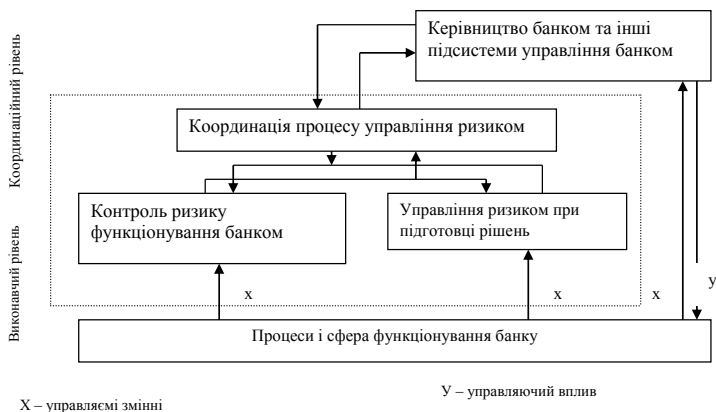
Рис. 1.5. Схема розвитку подій після прийняття рішень

Джерело: [30, с. 158]

Підсистема управління ризиком складається з об'єкту та суб'єкту управління. У якості об'єкту управління виступають банківські установи та його конкурентні позиції на ринку банківських послуг. Змінною, що управляють є розрахункова величина – рівень ризику. Управляючою частиною, або суб'єкт управління, у даній підсистемі – підрозділ ризик-менеджменту, який на підставі отриманої інформації, використовуючи різні методи теорії ризику, розробляє заходи – керуючого впливу – для зниження рівня ризику або утримання його на певному рівні.

Підсистема управління ризиком будується за ієрархічним принципом. Тому, процес управління ризиком відбувається на двох рівнях: виконавчому та координуючому (рис. 1.6).

1.2. Сучасні підходи до класифікації банківських ризиків та методи управління ними

Рис. 1.6. Функціональна структура управління ризиком у банку

Джерело: розробка автора

Контроль рівня ризику функціонування банку – використовується для виявлення тенденцій небажаного розвитку подій з метою наступної нейтралізації негативних наслідків, до яких може призвести ризик у результаті вже прийнятих рішень або неконтрольованих змін у зовнішньому середовищі функціонування банку.

Управління рівнем ризику при підготовці рішень реалізує процедури аналізу ризику при підготовці стратегічних, тактичних та оперативних рішень та дозволяє оцінити рівень ризику, який може бути врахований при прийнятті рішення або вказати фактори ризику, дія яких буде найбільш ймовірною та суттєвою.

На координаційному рівні виконуються командно-контрольні процедури узгодженості роботи усіх ланцюгів підсистеми управління ризиком у відповідності з прийнятими цільовими установками банку.

1.2. Сучасні підходи до класифікації банківських ризиків та методи управління ними

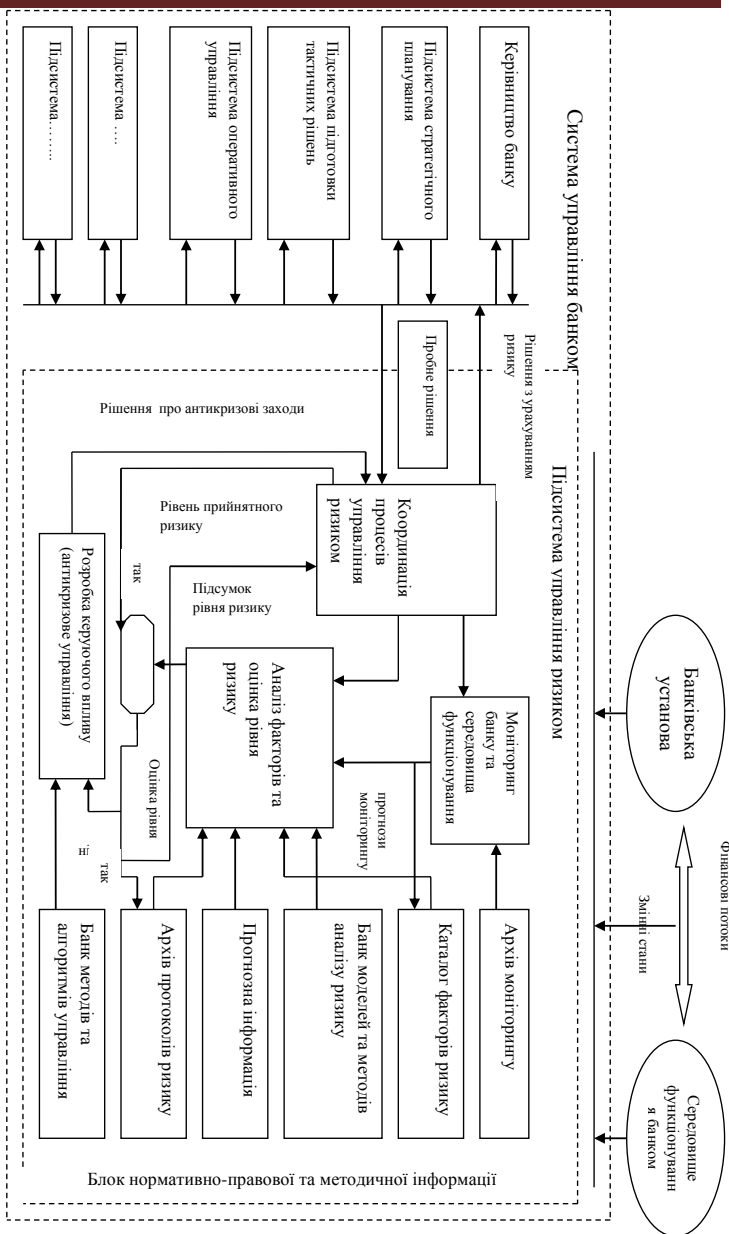

Рис. 1.7. Блок-схема алгоритму управління ризиком

Джерело: розробка автора

На рисунку 1.7 відображена схема алгоритму управління ризиком у системі управління банком, яка передбачає ланцюг зі зворотнім зв'язком.

Зворотній зв'язок забезпечує функція «координація процесу управління ризиком».

Контроль ризику функціонування банку відбувається наступним чином. Інформація про зміни, які характеризують поточний стан і навколишнє середовище, збирається і обробляється блоком «моніторинг», а результати передаються на блок «аналіз чинників та оцінювання рівня ризику». При цьому періодичність спостереження, склад і форма фіксації результатів обробки інформації повинні встановлюватися на достатньо тривалий термін для можливості порівняння при наступних актах аналізу ризику.

У блоці «аналіз чинників та оцінювання рівня ризику» обробляється попередня інформація «відбору проб». Отримані у результаті аналітичної роботи фактичні дані про профіль та рівень ризиків та оцінка нового значення рівня ризику порівнюються з попередніми даними, що зберігаються в архіві блоку «нормативно-довідкова інформація», та з даними рівня прийнятного ризику.

Якщо виявляється, що отримані дані на час оцінки ризику суттєво відрізняються від попередніх та не перевищують встановлений керівництвом рівень прийнятного ризику, функція контролю завершується передаванням оформлених протоколів ризику та наданням рекомендацій про термін проведення чергового контрольного циклу. В іншому випадку вимагається корекція подій, для чого ініціюється виконання функції «управління ризиком».

Роль функції «управління ризиком» полягає у розробці та перевірці ризиковості запланованого рішення, яке має назву на даному етапі «пробного стратегічного рішення».

Блок «Аналіз чинників та оцінювання рівня ризику» проводить ідентифікацію зовнішніх та внутрішніх чинників ризику, поява яких може бути обґрунтована запропонованим стратегічним рішенням, оцінює можливість їх прояву, ранжує їх по актуальності та значимості для періоду часу, що розглядається, та прогнозованої ситуації, виявляє можливі ланцюги, формує поточний профіль ризику банківської установи. Отримана нова інформація співставляється зі змістом протоколів попередніх актів аналізу ризику, а виявлені відхилення аналізуються.

Конкретний склад та порядок процедур роботи блоку «Аналіз фактів та оцінювання рівня ризику» можуть варіюватися у залежності від конкретного завдання, реального фінансового стану банку, стану середовища функціонування та проведення альтернативних робіт.

Поряд із вищезазначеним, доцільно виділити типову послідовність етапів.

На першому етапі формується перелік потенційно можливих небажаних фінансових подій, до яких може призвести реалізація пробного стратегічного рішення у певному банку. Для отримання переліку формується набір кількісних і якісних характеристик ланцюгів чинників, на основі яких будуть обрані показники ризику.

На другому етапі визначається набір вихідних ситуацій – чинників ризику і комбінацій профілю ризику, можливість реалізації яких буде прийматися у розрахунок при подальшому аналізі, та описується ступінь можливості прояву чинників. Таким чином, на даному етапі обирається математична модель невизначеності ситуації прийняття рішень.

На третьому етапі на основі раніше обраних кількісних і якісних характеристик ланцюгів чинників та з

урахуванням типу математичної моделі обираються показники ризику.

На четвертому етапі для кожної вихідної ситуації визначаються ланцюги чинників, які можуть бути наслідком зазначеної вихідної ситуації або проявом чинника ризику, а потім будується модель, на основі якої оцінюються та інтерпретуються отримані значення обраних показників ризику зазначеного пробного рішення.

Сучасна банківська система взаємодіє з великою кількістю суб'єктів: акціонерами, клієнтами, партнерами, органами влади, учасниками фінансового ринку, конкурентами – і в цьому полягає багатогранність. Уся ця багатогранність ускладнюється тим, що всі суб'єкти пов'язані між собою великою кількістю взаємовідносин (економічних, інформаційних, політичних, адміністративних), тобто постійно впливають один на одного, а це свідчить про інтегрованість зовнішнього середовища. Відповідно, зміна взаємодії банків системи з будь-яким із цих суб'єктів призводить до зміни відносин з іншими.

Методи управління банківськими ризиками доцільно розглядати через етапи управління.

Виявлення ризику та причин його виникнення. Основним методом виявлення ризику виступає комплексний аналіз банківських операцій, яким притаманний ризик та аналіз зовнішніх факторів, що впливають на їх утворення та зміну ризику. В межах такого аналізу отримують уявлення про фінансову стійкість банків системи, існуючих тенденцій її зміни, у тому числі при можливому негативному впливі зовнішнього середовища. Для досягнення мети повного і своєчасного виявлення ризиків банків, економічний аналіз повинен базуватися на комплексному підході, який включає аналіз і прогнозування поведінки зовнішнього і внутрішнього середовища.

Оцінка ризику і можливих збитків. В залежності від типу банківських операцій здійснюється кількісна оцінка можливих збитків, а також визначається вірогідність настання небажаної події, яка призводить до збитків. На цьому етапі можливо використовувати методики: розрахунок чутливості вартості портфеля до ринкових ризиків - альфа, бета аналіз, аналіз дюрації; розрахунок ризикової вартості портфеля – облік кореляцій між фінансовими інструментами, які складають портфель; розрахунок кредитного ризику – кореляція між станом різних позичальників: ризик ліквідності та фондування – розрахунок геп-ліквідності; ризик ліквідності активів – визначення співвідношення розміру позиції банку до розміру усього ринку; операційний ризик – організація системи моніторингу операцій, що пов'язані з відмиванням (легалізацією) брудних грошей.

З нашої точки зору, вдалою є систематизація методів визначення кількісної оцінки банківських ризиків надана В.В. Бобилем (наведено в таблиці 1.5).

Прийняття рішень про облік або відмова від ризику. Оцінюється уся сукупність ризиків, які прийняті банками, а також можливість управління прийнятими ризиками.

Здійснення регулюючого впливу на ризик. Основними методами управління ризиками слугують:

Діагностика і моніторинг. Діагностика стійкості банків повинна здійснюватися під час проведення моніторингу їх стійкості. В свою чергу фінансовий моніторинг банків виступає частиною наглядових функцій центрального банку. Основна його мета – забезпечення органів державного управління і банківської системи інформацією, що відображає результати діяльності банків та вплив чинників, які визначають стійкість банківської системи [32, с. 193-199].

Таблиця 1.5

Методи оцінки фінансових ризиків банку

Методи	Вид фінансового ризику	Переваги методу	Недоліки методу
1. Статистичні методи:	кредитний	Досить високе визначення розмірів збитку і ймовірність їх настання в майбутньому в ординарних умовах	Необхідність обробки великого обсягу статистичної інформації. Мала ефективність оцінки в умовах кризи
1.1. Метод «Монте-Карло»			
1.2 Z-модель Альтмана			
1.3. Модель Чесера			
1.4. Модель Дюрана			
1.5. VaR–метод	кредитний, валютний, фондовий		
2. Методи експертних оцінок:	кредитний, валютний, процентний, фондовий	Ефективний при відсутності достовірної інформації чи її недостатності. Висока ефективність оцінки в умовах кризи	Суб'єктивний характер
Метод Дельфі			
2.1. Метод «дерева рішень»	Кредитний		
2.2. Метод коефіцієнтного аналізу			
2.3. Метод рейтингів			
3. Аналітичні методи:	фондовий	Містить у собі можливості факторного аналізу параметрів. Висока ефективність оцінки в умовах кризи	Трудомісткий
3.1. Дюрація	валютний, фондовий, процентний		
3.2. Стрес-тестинг			
3.3. GAP-аналіз	процентний		

Продовження табл. 1.5

4. Метод аналогій	кредитний, ліквідності, валютний, фондовий, процентний,	Коли неможливо застосувати інші методи аналізу. Висока ефективність в ординарних умовах	Важко створити умови, у яких повторився б минулий досвід
5. Комбінований метод	Кредитний, ліквідності, валютний, фондовий, процентний	Синергетичний ефект. Висока ефективність в ординарних умовах та в умовах кризи	Трудомісткий, потребує обробки великого обсягу статистичної, бухгалтерської та управлінської інформації

Джерело: [15].

Основними завданнями фінансового моніторингу виступають: збір і накопичення інформації, які віддзеркалює основні показники економічного розвитку країни у контексті динамічного функціонування банківської системи; збір і накопичення інформації, яка віддзеркалює діяльність банківської системи; аналіз і прогноз показників фінансової стійкості національної банківської системи; оцінка системних ризиків банківської системи; виявлення і оцінка ступеню впливу основних чинників, які визначають стійкість банківської системи; оцінка ефективності заходів, які здійснюються у межах державного регулювання банківської системи.

Встановлення нормативів і лімітів. Це введення обмежень на величину фінансових операцій і наступний контроль за виконанням прийнятих рішень. Зазначений метод використовується для уникнення концентрації

кредитних і ринкових ризиків та підтримки ліквідності банківської системи на певному рівні.

Слід зазначити, що операції, які підлягають лімітуванню, доцільно згрупувати наступним чином: операції за конверсією однієї валюти; операції з цінними паперами; кредитно-депозитні операції на міжбанківському ринку; операції з похідними фінансовими інструментами.

Диверсифікація. Передбачає розподіл активів і пасивів за різними компонентами, як на рівні фінансових інструментів, так і за їх складовими з метою зниження ризику.

У якості основних форм диверсифікації можна використовувати: диверсифікацію портфеля цінних паперів, диверсифікацію кредитного портфеля, диверсифікацію валютного кошика, диверсифікацію джерел залучення коштів.

Формування резервів на покриття збитків. Зазначений інструмент дозволяє покривати ризик за рахунок власних коштів банку, що резервуються (резерв під кредитні операції, операції з цінними паперами, під дебіторську заборгованість). Зазначені заходи спрямовані на забезпечення банками фінансової стійкості та дозволяють запобігти коливанням величини прибутку банків у зв'язку зі списанням збитків. При цьому зростання резерву збільшує витрати (зменшує капітал), а зменшення резерву навпаки збільшує доходи (капітал). Такий порядок виступає елементом фінансового планування в банківських установах. Це пов'язано, по-перше, з тим, що створені резерви по кредитах, віднесені до більш високої групи ризику, і формуються за рахунок прибутку. При цьому, банківські установи за допомогою сформованих резервів можуть штучно завищувати або занижувати власний

фінансовий результат, а тому, і корегувати суму податку на прибуток.

Хеджування. Використання одного фінансового інструменту для зниження ризику, пов'язаного з негативним впливом ринкових факторів на ціну іншого, пов'язаного з першим інструментом. Таким чином, хеджування застосовується для зниження ризику збитків, пов'язаних зі зміною ринкових чинників (цін на фінансові інструменти, обмінних курсів валют, процентних ставок) шляхом застосування певних заходів. Такими заходами можуть бути: ф'ючерсні операції, опціони, своп операції, процентний арбітраж. Фактично хеджування означає створення зустрічних вимог та зобов'язань за операціями з цінними паперами, валютою та реальними активами. Вибір методів управління або їх комбінації здійснюється в залежності від виду ризику, специфіки діяльності банку, фінансового стану.

Організація процесу контролю. На даному етапі здійснюється наступний контроль за обсягом прийнятого фінансового ризику, рівнем збитків, дотриманням встановлених нормативів та лімітів, оцінюється ефективність управління окремими видами ризиків. Процес контролю є основним механізмом захисту від потенційних помилок та збитків.

Зазначена схема організації системи ризик-менеджменту за наведеними етапами відповідає класичній схемі управлінського процесу: аналіз-планування-формування регулюючого впливу-облік і контроль. Увесь процес управління є безперервним, усі всі його етапи здійснюються одночасно для різних видів ризиків.

Система управління ризиками на наш погляд, повинна бути зорієнтована на вирішення наступних завдань:

– забезпечення оптимального співвідношення між дохідністю банківських операцій та їх ризикованістю;

– підтримка ліквідності банківських надходжень на достатньому рівні за умови оптимізації обсягу прибутку;

– забезпечення встановлених норм достатності капіталу.

Слід зазначити, що на сьогоднішній день, найбільшу загрозу для банківських установ становлять такі види ризику, які прямо не пов'язані з проведенням банківських операцій. До них слід віднести ризики пов'язані з репутацією банківських установ, з конкуренцією в банківській сфері та операційні.

Таким чином, при вирішенні проблем управління фінансовими ризиками, доцільно взяти за основу розробку методики управління окремими видами ризику з метою виявлення, локалізації, вимірювання та контролю над ризиками та мінімізації їх впливу.

1.3. Інноваційні системи банківського ризик-менеджменту

Системи ризик-менеджменту, що функціонують в умовах пов'язаних із здійсненням цифрових фінансових послуг стикнуться з еволюцією новіших типів ризику, які вимагають нових навичок від менеджменту, інструментів і методів управління ризиками в умовах посилення конкуренції. Це вимагає розвитку методів реагування на ці проблеми за допомогою прогнозування та ефективного управління.

Банки протягом останнього десятиліття вносять істотні зміни в системи ризик-менеджменту, і темпи цих змін не показують ознак уповільнення. Проте, на сьогодні не існує деталізованого керівництва ризиками, пов'язаними з впровадженням інформаційних технологій. Українські вчені: Вітлінський В.В. [33], Коваленко В.В.,

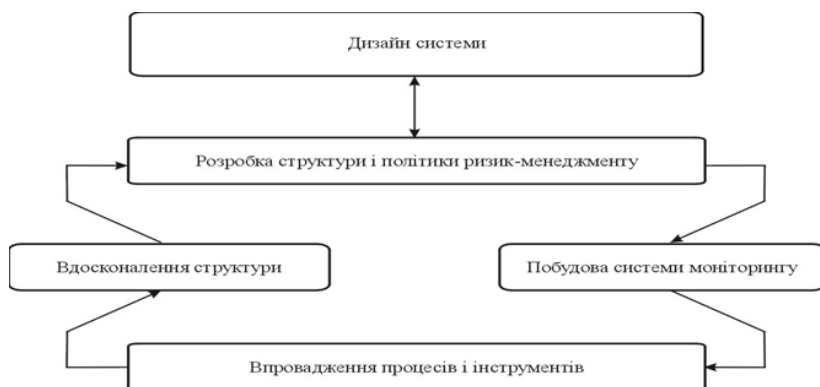
Кузнєцова Л.В. [4; 34], Рисін В.В. [35] внесли певні доробки в теорію управління ризиками в банківській сфері, в основному у відповідь на виклики, які виникли в результаті глобальної фінансової кризи 2008 року. Але, спостерігаються тенденції, які припускають, що в наступному десятилітті управління ризиками буде відчувати ще більш радикальні зміни.

Підходи, принципи й універсальні рекомендації з управління ризиками описані в ключовому глобальному стандарті з ризик-менеджменту ISO 31000 [36]. Цей стандарт може використовуватися для широкого спектра дій, включаючи стратегії і рішення, активи, операції, процеси, функції, проекти, продукти і послуги, і може бути застосований до будь-якого типу ризику, без врахування його характеру, позитивних результатів або негативних наслідків.

Банківський ризик може бути визначений як незапланована подія з фінансовими наслідками, що призводять до втрати або зменшення доходу. У найпростішому розумінні ризик може бути визначений як можливість втрати. Ризик також може бути описаний як «ефект невпевненості в цілях». Ніхто не може окреслити чітку схему того, як буде виглядати функція банківського ризику через десять років, або передбачити всі майбутні збої, будь то технологічні досягнення, макроекономічні потрясіння або банківські скандали. Але фундаментальні тенденції дозволяють прогнозувати, що буде потрібно від функції управління ризиками в майбутньому. Проте, тенденції розвитку банків вказують на те, що вони можуть розпочати деякі ініціативи в даний час для підготовки до майбутніх змін. Діючи зараз, банки допоможуть уникнути втрат в майбутньому.

Сьогодні, наявна значна кількість даних про клієнтів є у банків. Більш швидка, більш дешева обчислювальна

потужність, що дозволяє банкам, наприклад, проведення оплати, за допомогою соціальних мереж і платформ Online - сервісів, може вплинути на прийняття рішень з управління ризиками. Доступ до зовнішніх, неструктурованих даних пропонує істотний позитивний аспект не тільки для кращих рішень відносно кредитного ризику, але також і для дистанційного виявлення відхилень і передбачення експлуатаційних втрат. Підрозділ завдань між машинами і людьми буде, ймовірно, посилюватися. Люди будуть тільки розглядати вибіркові випадки, які не відповідають політиці банку, готувати пропозиції щодо їх вирішення і виконувати аналітику для дуже складних випадків. Концептуальні засади структури управління ризиками, процесу оцінки ступеня ризику і ключових компонентів розвитку структури управління ризиками викладені досить докладно в працях В.В. Вітлинського [3; 33]. На рисунку 1.8 представлена система впровадження інноваційного ризик – менеджменту, яка дає можливість банку подолати зміни зовнішнього середовища.

Рис. 1.8. Система впровадження інноваційного ризик-менеджменту

Джерело: розробка автора

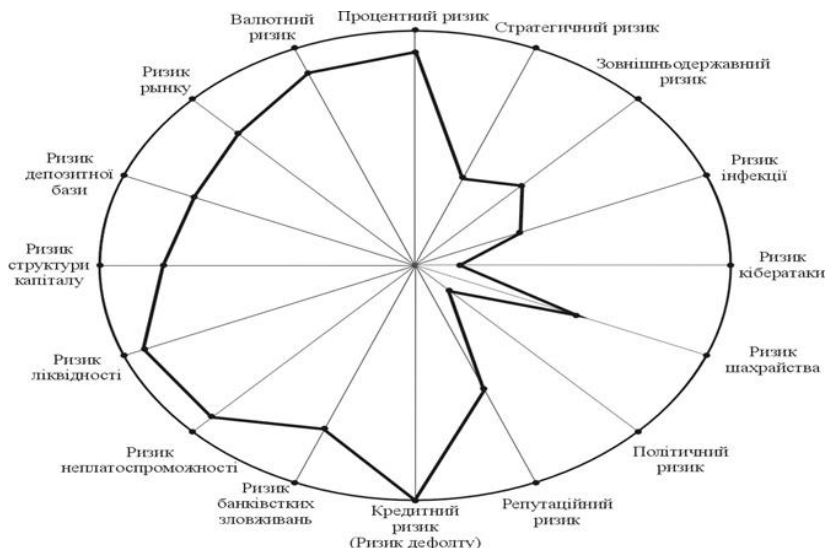
Представлена на рисунку 1.8 система визначається як практика, процедури, нормативи, які банк використовує для оптимізації ризику, і починається з дизайну системи, розробки структури і політики управління, аналізу балансу, звітів, іншої інформації та супроводжується безперервним удосконаленням структури. Визначення ефективної системи ризик-менеджменту є ознакою якісного корпоративного управління для всіх банків і має бути ключовим пріоритетом для рад директорів і вищого керівництва. Формальна структура управління ризиками може при плануванні допомогти ефективніше зрозуміти які необхідно вжити заходи, щоб запобігти втратам. Мета впровадження ефективної структури управління ризиками полягає в тому, щоб вживати превентивних, а не реактивних заходів в управлінні ризиками.

Структура управління ризиками є кульмінацією процесів оцінки і планування діагностики ризику. Для організації оцінки ступеня ризику ми пропонуємо застосувати «колесо ефективності моніторингу», представленого на рисунку 1.9, яке наочно демонструє ступінь оцінки за кожним з дванадцяти реєстрів ризику.

На рисунку 1.9 представлені 12 реєстрів ризику, але їх кількість може бути збільшена в залежності від типу банку і специфіки його роботи. Коло реєстрів ми можемо назвати колесом ефективності моніторингу, що дозволяє наочно продемонструвати можливість виникнення всіх типів і підтипів ризику, а також всієї сукупності ризиків. Будь-яка незбалансованість може вплинути на показники роботи банку.

Практично всі найважливіші види банківських ризиків, представлені на рисунку 1.9, описані у попередніх розділах монографії та наукових працях О.В. Димніча [37, с. 43-53] та В.І. Міщенко [38, с. 448-458] та інших джерелах. Тому ми розкриємо зміст тих, які можуть бути віднесені до

категорії головних банківських ризиків. Стратегічний ризик – це ризик втрати, викликаний відсутністю компоненти довгострокового розвитку у керуючої команді банку. Зростаюча залежність банків від бізнес-стратегії вимагає, щоб менеджери розуміли і управляли цим видом ризику. Хоча втрати від цього виду ризику часто не повідомляються, наслідки помилок в стратегії можуть бути екстремальними.

Рис. 1.9. Регістри моніторингу виникнення ризиків
Джерело: розробка автора

Ризик країни безпосередньо пов'язаний з інтернаціоналізацією роботи банків. З одеських банків, ПАТ «Імексбанк» мав відділення в Південноафриканській республіці, ПАТ «Південний» в Литві. Ризики, яким піддається банк походять від негативного впливу на фінансовий результат і капітал банку в зв'язку з можливістю втрат з причин, пов'язаних з політичними, економічними чи соціальними умовами «країни-

перебування». Цей вид ризику також поширюється на всі типи українських банків за участю іноземного капіталу, яких стає все більше, у міру збільшення глобальних фінансових зв'язків.

Один з реєстрів на рисунку 1.9 ми називаємо ризиком інфекції. Банки більш уразливі для фінансової контагиозності на світовому ринку. Негативні ринкові тенденції можуть швидко поширитися на інші частини банківського ринку. Банкам необхідно відстежувати і вимірювати їх потенційне зараження. Ризик інфекції є одним з основних факторів для системно значимих банків. У вересні 2008 року банк «Lehman Brothers», четвертий за величиною інвестиційний банк в США оголосив про банкрутство, при цьому топ - менеджери банку отримали бонуси на загальну суму півтора мільярда доларів. Банкрутство «Lehman Brothers» дало поштовх до розгортання глобальної фінансової кризи. Коли у вересні 2008 року цей банк подав заяву про банкрутство, глобальні ринки відразу зазнали потрясіння, а інфекція розповсюдилася також і на українські банки, що призвело до різкого відтоку депозитів, незалежно від типу банку. Фінансова та макроекономічна залежність робить економічні системи, корпорації і банки більш уразливими для фінансової інфекції. Негативні події можуть поширитися до інших частин ринку і змусити операційне середовище погіршитися швидко і значно. Це може статися всередині країни і через кордони, на основі руху потоків міжнародного капіталу і глобалізації фінансів. Чим тісніше пов'язані ринки, тим швидше поширення інфекції.

Інтернет технології створили умови для ризиків, які виходять від потенційних кібершахраїв. Сума знятих кібершахраями коштів з електронних платіжних карт українців в 2016 році в порівнянні з 2015 роком збільшилася в 4 рази – до 339,13 млн грн. [39]. В результаті

несанкціонованих переказів грошей, страждає, в першу чергу бренд банку, незважаючи на те, що банк надавав клієнтам рекомендації і попередньо налаштоване програмне забезпечення.

До нових видів загроз необхідно віднести ризик кібератаки. 27 червня 2017 року на Україні, а потім і в інших країнах світу поширився вірус-вимагач «Petya», який блокував доступ до даних і вимагав 300 доларів у біткойнах за розблокування. Україна, де цей вірус «Petya» був запущений, виявилася однією з найбільш постраждалих країн. Від нього постраждали державні відомства, а також такі ключові елементи інфраструктури, як Національний банк України, комерційні банки, аеропорти і метрополітен. Сплата викупу була марною, так як вірус не припускав можливості розшифровки інформації на жорсткому диску, а знищував її безповоротно. Більшість банків США вже зробили захист від кібератак головним стратегічним пріоритетом, оскільки у цих нападів можуть бути руйнівні наслідки [40]. Цей ризик відбувається частково через сильну залежність банків від програмного забезпечення, інформаційних технологій, але також і тому, що ініціатори цих нападів цікавляться не тільки діями банків, але також і конфіденційними даними про клієнтів. Оскільки банки зберігають все більше даних про своїх клієнтів, вплив кібератак, швидше за все, буде зростати, враховуючи їх геополітичний контекст і ймовірну еволюцію, тому можна очікувати, що роль кібербезпеки тільки збільшиться і зажадає ще більшого виділення ресурсів.

Політичний ризик виникає через те, що політичні рішення, події, або умови можуть значно порушити прибутковість бізнесу. До політичних ризиків ми можемо віднести громадські заворушення, тероризм, війни, корупцію, уповільнене або динамічне зменшення

економічне зростання, зміни фіскальної або грошово-кредитної політики уряду. Політичні ризики знаходяться поза контролем банків і клієнтів, але можуть мати серйозний вплив на бізнес. Поки їх неможливо запобігти, але в деяких випадках вони можуть бути передбачені.

Репутаційний ризик призводить до скорочення довіри до банку від клієнтів і громадськості. Втрати можуть відбутися в зменшенні доходу і біржової вартості акцій, а також збільшення експлуатаційних витрат. Репутаційний ризик не є прямим ризиком, але є результатом інших пов'язаних з ризиком проблем, проте за його характером дії, наслідки можуть бути серйозними і тривалими. До виникнення репутаційного ризику призводять технологічні невдачі, відсутність прозорості в політиці, шахрайство, погана якість обслуговування клієнтів і високі ціни.

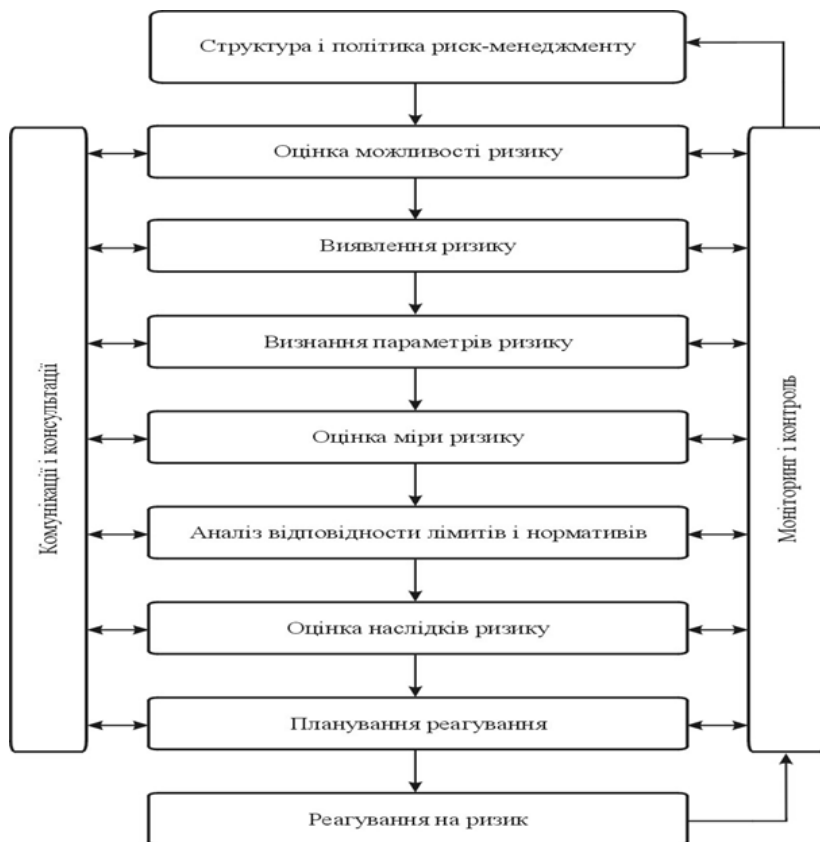
До реєстрів на рисунку 1.9 ми не включили ризики криптовалюти, хоча ця проблема вже встала перед банками. Кількість торгових компаній, які беруть біткоіни вже перевищило 140 тис. од., а вартість біткоіну наблизилася до 500 дол. США. У мережі вже створено 500 бірж, найбільшими з яких стали «BTC China» (Китай), «Bitstamp» (Словенія), «Mt Gox» (Японія), «BTC-e» (Росія). Ці біржі обмінюють реальні гроші на криптовалюту, а біткоіни на національну валюту [41]. Банки могли б почати використовувати біткоіни для грошових переказів, але наприклад Центральні банки Китаю і Росії забороняють банкам роботу з біткоінами, хоча приватним особам це офіційно не забороняється, а Національний Банк України не зайняв однозначну позицію з цього питання. Причиною є те, що віртуальна валюта не має статусу країни-емітента, відрізняється нерегульованістю, випускається нефінансовими приватними віртуальними компаніями, по ній відсутні гарантії повернення коштів і достатній нагляд за

операціями. Разом з тим, для банків ризики від цієї проблеми не зникнуть.

У результаті проведеного дослідження також стало очевидно, що всі категорії ризиків знаходяться часто в рішуче пов'язаному між собою вигляді. Так репутаційний ризик, пов'язаний з шахрайством може принести ще більші грошові збитки ніж від самого шахрайства. Часто в шахрайстві звинувачують проблеми з технологічним забезпеченням, але в багатьох випадках можливість для шахрайства відкрита відсутністю хороших експлуатаційних методів роботи банку.

В процесі проведення даного дослідження ми отримали експертні оцінки у двадцяти практиків і провели в чотирьох банках оцінки організації моніторингу ризиків. Замкнута ламана лінія всередині реєстрів на рисунку 1.9 засвідчила, що жоден з цих банків не проводить моніторинг ризиків за усіма дванадцятьма реєстрами. Заключна оцінка ступеня ризику є вихідною інформацією для організації управління за окремими видами ризиків, з їх докладними описами причин і ефектів. Реєстри ризику є головними в структурі моніторингу, оскільки вони охоплюють всі можливі події і дозволяють контролювати, повідомляти та оцінювати ризики на безперервній основі. Аналіз ступеня моніторингу по реєстрах дозволяє охоплювати всі підрівні ризику і створювати стратегії так, щоб, якщо один рівень події відбувається, була стратегія перешкоджати тому, щоб він перейшов на наступний більш небезпечний рівень, своєчасно виробляти політику і структуру ризик - менеджменту, представлену на рисунку 1.10. Оцінюючи можливості ризику, важливо виявити причини ризиків і визначити тенденції. Запобігання є набагато більш ефективним, ніж прийняття його та покриття втрат від його дії.

Рис. 1.10. Структурна організація процесу ризик-менеджменту в банках

Джерело: розробка автора

Технологічні інновації, дозволяють впроваджувати нові методи управління ризиками і приймати більш ефективні рішення щодо зниження ризику при менших витратах. Швидкі та дешеві обчислювальні потужності дозволяють скористатися наявними можливостями структурованої і неструктурованої інформації про клієнтів, для більш ефективних рішень щодо прийняття кредитних ризиків, контролювати портфелі для раннього виявлення проблем,

виявляти фінансові злочини і прогнозувати операційні втрати.

У перспективі у банків, ймовірно, не буде вибору, окрім як усувати людське втручання в ділові відносини з клієнтами, і там, де ці втручання не можуть бути автоматизовані, будуть все більш важливі.

Хоча масштаби і швидкість зміни регулюючих впливів навряд чи будуть єдиними в різних країнах, майбутнє, без сумніву, посилить регулювання – як фінансових, так і нефінансових операцій – навіть для банків, що працюють в країнах з розвинутою економікою. Для цього велика частина стимулів виходить від громадської думки, яка з великою недовірою ставиться до банківських невдач і використання грошей державного бюджету для їх порятунку. Базельський комітет з банківського нагляду сформулював для цього стандарти і рекомендує найбільш успішні практики в очікуванні, що влада окремих країн зробить кроки для здійснення дієвих заходів щодо стабілізації ситуації на національних фінансових ринках. Таким чином Комітет заохочує збіжність до загальних підходів і єдиних стандартів, не роблячи спробу докладної гармонізації контролюючих методів [42].

Банкам все частіше потрібна допомога в припиненні незаконних і неетичних фінансових транзакцій шляхом виявлення ознак відмивання грошей, шахрайства, а також для полегшення збору податків [43, с. 81]. Рекомендації щодо системи управління окремими видами ризиків докладно викладені в Методичних рекомендаціях щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України [18]. Існують довідкові документи, які надають детальну інформацію про створення структури управління ризиками (див. Стандарти ISO 31000 [36]: сертифіковану програму управління фінансовими ризиками [44]).

Існують галузеві видання, у яких увага зосереджується на певних видах ризиків, притаманних для банківських установ, такі як Керівництво по ризиках для мобільних телефонів і базових станцій (GSMA), де представлені практичні рекомендації для банків, що працюють з мобільного індустрією [45].

Усі ризики повинні бути оцінені на основі ймовірності та ступеня їх впливу. Ризики з низькою ймовірністю і низьким впливом, швидше за все, будуть допущені, і ніякі подальші дії не будуть потрібні. Для тих ризиків, які вимагають застосування нереалізаційних дій, за доцільне є розробка відповідної стратегії, а планування ризик - менеджменту і вибір інструментів буде залежати від типу ризику. Багато банків вже оцифровує основні процеси, які зачіпають функцію ризику. Оцифровка процесу створює взаємовигідну ситуацію: збільшення ефективності та більш низькі ціни разом, з переважаючою якістю обслуговування клієнтів, покращують результати продажів.

У 2017 році переможцем премії «Celent Model Bank» у номінації «управління ризиками» став «Bank of America». Особливістю ризик-менеджменту в «Bank of America» є стандартизація та підвищення якості процесів звітності з операційних ризиків і дотримання даних, з метою підвищення обґрунтованості рішень про ризики [46]. Система, введена «Bank of America» заснована на зацікавленості та «здоровому глузду» кожного співробітника. Протягом року співробітники отримують коучинг по своїй роботі і можливість розвитку. У 2016 році співробітники банку прослухали понад 9 мільйонів навчальних годин, скориставшись тисячами курсів, пропонованих через навчальну програму, що охоплює ділову практику управління ризиками. Всі співробітники банку щорічно проходять навчання по внутрішньому Кодексу поведінки, в якому викладаються етика ділової

практики, а також професійної і особистої поведінки. Кодекс, заснований на цінностях банку, визначає, як співробітниками повинні виконуватися обов'язки з управління ризиками для клієнтів, акціонерів та один до одного. Гаряча лінія з етики та дотримання Кодексу, створена в 2004 році, заохочує співробітників банку, які є свідками неетичної діяльності, повідомляють про них конфіденційним чином. Керівництво банку забороняє фізичне та моральне насилля, проти будь-якого співробітника, який сумлінно повідомляє про підозри про неетичну поведінку або порушенні законів, правил або політики банку [47].

Подібні кодекси дозволили б українським банкам прийняти рішення швидше, в реальному часі визначити потенційні ризики і дати їм більш своєчасну оцінку. Співробітники, зайняті в галузі управління ризиками, можуть стати членом міжнародної асоціації спілкування з колегами і отримувати додаткову освіту. Ця асоціація відома як Глобальна асоціація професіоналів ризику GARP. Спеціаліст з управління фінансовими ризиками може здати іспит, пропонований GARP, щоб стати сертифікованим фахівцем з управління фінансовими ризиками [48].

Розглянемо інструменти, які можуть бути використані в системі ризик-менеджменту банку. В якості головного контролюючого інструменту виступає стрес-тестування. Звіти про фінансово - економічну діяльності клієнта, аналіз його грошового потоку можуть бути істотно доповнені інформацією з міжнародних організацій, таких як система для комплексної перевірки найменувань поточних і нових об'єктів з використанням Batch Name Check. Ця система дозволяє банкам з великою кількістю клієнтів перевіряти свою базу даних на офіційні списки санкцій Інтерполу та інших міжнародних організацій автоматично і на

регулярній основі, а також на наявність негативних новин про клієнтів [49]. Незалежно від того, чи виконуються спеціальні або групові пошукові запити, Batch Name Check надає нам щоденні результати перевірки та звіти, які допомагають ідентифікувати об'єкти, що представляють потенційний ризик для банку. Використовуючи критично важливу інформацію про санкції з цієї бази даних, ми отримуємо в реальному часі результати, які дають нам упевненість в необхідності просування нашого бізнесу.

Слід відмітити, що інструменти, які будуть використовуватися для досягнення цілей управління фінансовими ризиками не повинні створювати нові ризики. Так, хеджування, як інструмент зниження ризику, має дійсно зробити вимірне економічне зміщення ризику.

Важливим інструментом, що визначає розміри кредитного ризику і оцінку позики, залишається кредитний рейтинг. Підвищує ефективність ризик-менеджменту такий інструмент, як сегрегація обов'язків, тобто примусове розділення функцій персоналу банку. Сегрегація обов'язків є процедурним інструментом та захищає від конфлікту інтересів. Наприклад, при роботі з клієнтами не потрібен доступ до фінансових функцій, а для фінансів не потрібен доступ до відділу продажів, у молодших членів команди не повинно бути доступу до завдань контролю і так далі.

Для зниження репутаційного ризику, одним із інструментів поки що залишається брифінг. Також бажано спілкуватися безпосередньо з клієнтами і будь-якими іншими партнерами, щоб запевнити їх в надійності ситуації. Крім того, громадськість повинна бути проінформована відповідними заявами. При цьому ми можемо використовувати широкий спектр інформаційних засобів [50, с. 87]. Кілька інструментів реалізації ризик-менеджменту пов'язані з культурою управління ризиками, яка може бути впроваджена в банку за допомогою

навчання, спілкування і стимулювання. Створення та підтримка культури ризику буде дуже важливою умовою для забезпечення успіху ризик-менеджменту і ймовірно, буде необхідним елементом в майбутньому для завоювання конкурентних переваг банками. Культура ризик - менеджменту наростила обороти в останні кілька років, але багато банків тільки починають її освоювати. Для тих ризиків, яких не можна уникнути, використовується стратегія пом'якшення. Ключовим компонентом стратегії пом'якшення є зв'язок з громадськістю, управління негативною Медіаактивністю заздалегідь, в залежності від ситуації. У більшості банків є стратегії PR обмеження збитку і досвід швидкого реагування на репутаційні загрози. З плином часу вартість інформаційних технологій в управлінні ризиками для банківських установ зростає, оскільки середовище їх функціонування стає більш складним. Неможливо визначити детальний проект того, як функції ризику зміняться через десять років і при цьому не можна передбачити всі технічні досягнення, макроекономічні та банківські шоки, або інновації в методах управління ризиками, які відбудуться за наступне десятиліття, і як це буде впливати на форму майбутньої функції ризику. Однак ми вважаємо, що запропоноване нами бачення функцій інноваційного ризик-менеджменту допоможе банкам впоратися з новими проблемами.

РОЗДІЛ 2

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ОРГАНІЗАЦІЇ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ В БАНКАХ

2.1. Характеристика ключових міжнародних стандартів регулювання діяльності банків

Відповідно до міжнародної практики ведення банківського бізнесу основним документом, що дає класифікацію банківських ризиків, є стандарти Базельського комітету з банківського нагляду щодо здійснення ефективного банківського нагляду [42]. У процесі трансформації ризиків, пов'язаних із банківською діяльністю відбувалася і еволюція цих стандартів, які на сьогодні мають назву Базель I, Базель II та Базель III.

Базель-I. Основним документом виступає «Міжнародне наближення визначення капіталу та нормативів капіталу», який був прийнятий у 1988 році і головними стандартами в ньому виступають вимоги до формування і оцінки регулятивного капіталу та кредитного ризику. 1997 році були прийняті «Основні принципи ефективного банківського нагляду». У 1996 році були прийняті «Поправки до Базельської угоди про капітал», а саме «Поправка щодо врахування ринкових ризиків» [51, с. 18].

Основними вимогами зазначеного документу до банків було: капітал банків повинен становити не менше 8 % від їх активів, скоригованих на ризик; капітал визначається трьома рівнями; в розрахунок приймається тільки кредитний та ринковий ризики; коригування кредитного ризику проводиться за фіксованою шкалою.

Базель-II. Правила нагляду, оновлені у 2004 році. Була прийнята «Нова концептуальна основа Угоди про капітал», у якій посилюються вимоги до оцінки кредитного, ринкового і операційного ризиків при розрахунку

2.1. Характеристика ключових міжнародних стандартів регулювання діяльності банків

мінімальних вимог до капіталу. Більшість розвинутих країн перейшли на ці стандарти ще до початку глобальної кризи.

Базель II ґрунтується на реалізації трьох основних компонент (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Компоненти Базелю II

Джерело: [31, с. 31]

Перший компонент – для розрахунку мінімальних вимог до капіталу.

Основні відмінності:

Банки можуть самостійно обирати між трьома способами розрахунку свого кредитного ризику:

- 1) стандартизований підхід (SA);
- 2) фундаментальний підхід на підставі внутрішніх рейтингів (F-IRB);
- 3) удосконалений підхід на підставі внутрішніх рейтингів (A-IRB);

Банки повинні включати операційний ризик у загальний розрахунок ризику. Операційний ризик (OR) визначається як збитки, викликані недоліками і проблемами у внутрішніх системах банку, людського фактору або зовнішніми потрясіннями.

Інтенсивність змін у системі ризик-менеджменту банку та розміру резервних відрахувань залежить від застосованого підходу. Як відомо, Базелем II запропоновано нові підходи до оцінки кредитного ризику, які поділяються на стандартизований та базовий і вдосконалений IRB-підходи (від англ. «Internal ratings-based approach» – підхід, що ґрунтується на внутрішніх рейтингах). Загальні резерви капіталу зменшуються із застосуванням банком досконалішого підходу. Найпрогресивнішим вважається вдосконалений IRB-підхід (найменші відрахування), а найменш прогресивним – стандартизований підхід (найбільші відрахування). Базовий IRB-підхід за рівнем досконалості і розміром резервних відрахувань перебуває посередині. Розмір та напрям змін резервного капіталу залежатиме також від якості і виду активів банку. Отже, низький рівень ризиків призводитиме до зменшення загального розміру резервів і навпаки [31, с. 31-33].

Другий компонент – наглядовий процес. Відповідно до Базелю II встановлено чотири принципи нагляду. У Базелі II зроблений акцент на взаємодію банків і регулюючих органів, яка повинна здійснюватися не тільки в ході формальних перевірок, але і у формі діалогу. Третя частина Базеля II включає чотири принципи.

Перший принцип встановлює, що банк повинен мати в своєму розпорядженні процедуру оцінки достатності капіталу по відношенню до загального рівня ризиків, а також повинен розробити стратегію підтримки капіталу на достатньому рівні. Причому тут мається на увазі ширший

2.1. Характеристика ключових міжнародних стандартів регулювання діяльності банків

набір ризиків, ніж в частині другій Угоди: ризики географічної і галузевої концентрації кредитів, ризики процентної ставки, ризики недостатньої ліквідності, стратегічні ризики і ризики, пов'язані з репутацією. Чинники, зовнішні по відношенню до банку (наприклад, ділові цикли), також повинні враховуватися. Конкретні методики, які застосовуються для реалізації цього принципу, залежать від розміру банку і складності його операцій.

Згідно другому принципу регулюючий орган повинен переконатися в адекватності оцінки банком достатності капіталу, а також в адекватності прийнятої стратегії по підтримці капіталу на необхідному рівні. Необхідно перевірити здатність банку забезпечувати виконання пруденціальних вимог. При цьому з'ясовується, чи дійсно враховані всі істотні ризики, чи відповідає структура капіталу умовам, що склалися в економіці, чи відстежує керівництво банку показники забезпеченості власним капіталом і ін.

Третій принцип: органи нагляду повинні чекати, що банки підтримуватимуть рівень власного капіталу вище мінімально необхідного. Регулюючий орган може встановити особливі, вищі норми забезпеченості капіталом для всієї банківської системи або окремих категорій банків залежно від ризиків, властивих їх діяльності.

Четвертий принцип полягає у тому, що органи нагляду повинні завчасно вживати заходи, необхідні для запобігання ситуації недостатньої забезпеченості банку капіталом. У науковій літературі зустрічаються пропозиції визначити додаткове порогове значення для коефіцієнта достатності власних коштів, нижче за яке банк стає об'єктом пильнішої уваги для регулюючих органів; проводяться ретельніші перевірки і ін. [31, с. 33-34].

Другим компонентом також передбачені офіційні інструкції в галузі міжнародної координації між органами нагляду «країна походження – країна перебування». Відповідно до Базелю II, регулюючий орган країни походження несе відповідальність за здійснення нагляду за банківською групою на консолідованій основі і керує координацією з органами нагляду країни перебування. На практиці це викликало турботу країни перебування, у банківській системі яких високу питому вагу займають дочірні підприємства іноземних банків.

Третій компонент – розкриття ринкової інформації. Містить у собі чіткий перелік інформації, яка обов'язкова для оголошення. Банки повинні публікувати чітку кількісну і якісну інформацію про ризики, капітал, принципах і процедурах управління ризиком. До основних сфер розкриття інформації віднесено: вимоги до капіталу банку за основними критеріями ризику; субкомпоненти зважених за ризиком активів; політика банку стосовно управління ризиками: кредитного, процентного, ринкового, операційного, торгового портфеля; структура кредитного портфеля; кредитний ризик, покритий заставними зобов'язаннями; сумнівні та прострочені кредити; інформація щодо оцінки забезпечення; нереалізовані збитки та дохід з інвестиційного портфеля; результати стретестинга торгового портфеля; до банків, що використовують IRB додатково вимагається опис систем внутрішніх рейтингів і процедур за кожним портфелем [31, с. 35].

Базель-III. Перегляд Базельських стандартів розпочався ще в 2005 р., але поштовхом для посилення регулювання стала фінансова криза. Нові норми передбачають загальне підвищення капіталізації банків, поліпшення якості капіталу, підвищення якості капіталу, буфери капіталу, впровадження короткострокових і середньострокових

нормативів ліквідності та нормативу боргового навантаження, проциклічне регулювання [51, с. 16].

Базель-III висуває більш жорсткі вимоги до банківського капіталу. Основні аспекти нової Угоди, які вступили у силу 12.09.2010, направлені на посилення мінімальних вимог до капіталу і не відмінює положення Базелю-II, а тільки їх посилює. Вимоги Базелю-III зосереджені біля власного капіталу, оскільки він уявляє собою найвищу ступінь ліквідності і, тому, виступає найкращою формою амортизації фінансових збитків [51, с. 19].

Тому, ми не можемо погодитися з думкою В.Г. Ворочек, що вимоги Базелю II не змогли забезпечити фінансову стійкість банків в умовах значних змін чинників зовнішнього середовища [52]. Криза 2008 року засвідчила, що ризики, з якими стикаються банки мають тенденцію до трансформування і виходять на макроекономічний, глобальний рівень. Мова йдеться про виникнення та розгортання системного ризику.

Головними цілями сформованої на засадах Базеля III концепції управління банківськими ризиками є: зміцнення міжнародних нормативів з управління капіталом та ліквідністю для створення більш стійкого банківського сектору; - покращення здатності банківського сектору долати наслідки фінансових та економічних криз і таким чином знизити ризик розповсюдження цих проблем з фінансового у реальний сектор економіки [53].

Основні постулати Базелю III стосуються капіталу (посилення вимог до якості і прозорості капітальної бази, посилення вимог до покриття ризиків капіталом банку, зниження боргового навантаження через введення обмежувального коефіцієнта боргового навантаження, створення буферного капіталу): ліквідності (впровадження короткострокового коефіцієнту Liquidity Coverage Ratio

(LCR), впровадження довгострокового коефіцієнту Net Stable Funding Ratio (NSFR)); системного ризику (підвищення коефіцієнтів мінімальної достатності капіталу, підвищення вимог до капіталу за системними деривативами та межфінансовими вкладеннями, додаткові вимоги до капіталу системоутворюючих банків).

Ми погоджуємося з думкою В.В. Бобиля, що незважаючи на складність та дискусійність деяких рекомендацій, обґрунтування нової концепції управління банківськими ризиками на засадах Базеля III, є вкрай актуальними та необхідним для сучасного банківського сектору України, сучасний розвиток якого знаходиться під значним негативним впливом чинників зовнішнього середовища [15, с. 37].

Розвиток і еволюція Базельських угод відносно вимог до капіталу може бути проілюстрована зосередженням уваги на дослідженні фінансових ризиків та їх впливу на банківський капітал. Зазначене має прояв через регулювання складних фінансових установ, таких як хедж-фонди, про циклічний характер ризиків та забезпечення достатнього рівня капіталу [54, с. 39].

Сучасна вітчизняна практика оцінки та регулювання достатності власного капіталу банків визначається впершу чергу нормативними вимогами до неї. Національний банк України, відповідно до вимог Базеля I, встановлює нормативи достатності капіталу, які мають дотримуватися банками за будь-яких умов. Принципи розрахунку нормативів НБУ, та їх нормативні значення регламентується Інструкцією «Про порядок регулювання діяльності банків України» [55].

Провівши аналіз підходів до нормативного визначення достатності капіталу банків у міжнародній та вітчизняній практиці, можна прослідкувати, що вони відповідають підходам Безелю I, який виступає міжнародним

2.1. Характеристика ключових міжнародних стандартів регулювання діяльності банків

стандартом вимог до капіталу [56]. Але, слід відмітити, що поправки Базлю I відносно ринкового ризику НБУ враховані частково, зокрема, товарний та ризик процентної ставки до розрахунку нормативів не включені [57, с. 75].

У вітчизняній банківській практиці підходи до покриття капіталом операційного ризику не запроваджені у відповідності до вимог Базелю II Компонента I «Мінімальні вимоги до капіталу».

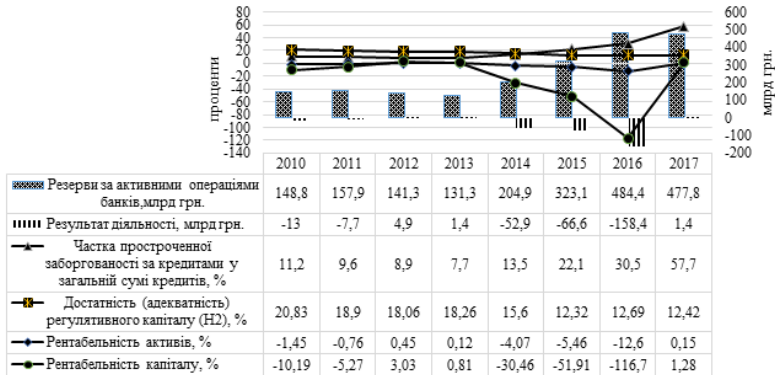
Порівнюючи вимоги Базеля III до капіталу з вітчизняними пруденційними вимогами, можна визначити основні тенденції їх реалізації, а саме: основний капітал вітчизняних банків виступає капіталом найвищої якості; вимоги щодо буферів капіталу банків не застосовувались, але починаючи з січня 2020 нормативною базою НБУ передбачено його запровадження, а саме: 01.01.2020 року – у розмірі 0,625 відсотка; 01.01.2021 року – у розмірі 1,25 відсотка; 01.01.2022 року – у розмірі 1,875 відсотка; 01.01.2023 року – у розмірі 2,5 відсотка; коефіцієнт левериджу рівний 3 %, встановлений Базелем III для додаткової оцінки достатності капіталу, є аналогом нормативу НЗ, який діяв у 2015 р.; підвищення нормативу до рівня 10, 5 % суттєвого впливу на банківський капітал не спричинить, так як його значення станом на 01.10.2017 становить 12,42 % [55; 57, с. 75; 58, рис. 2.2].

Як свідчать дані представлені на рисунку 2.2, норматив достатності капіталу банків у 2017 році вище за нормативне значення, але при цьому спостерігається поступове його зниження у порівнянні з попередніми роками, і на сьогодні він наближається до рівня 2007 року.

Над високе негативне значення рентабельності капіталу, яке спостерігається на протязі 2010-2016 рр. свідчить про дефіцит поповнення власного капіталу банків за рахунок такого джерела як прибуток. У 2016 році зафіксовано історично високий збиток банківського

2.1. Характеристика ключових міжнародних стандартів регулювання діяльності банків

сектору – 159 млрд грн., що зумовлено резервуванням кредитного портфеля ПАТ КБ «Приватбанк». На сьогодні, за останні сім років рентабельність капіталу набуло позитивного значення і станом на 01.10.2017 р. склала 1,28 %.

Рис. 2.2. Динаміка показників, що характеризують достатність капіталу банків України за період з 2007 по 2017 рр.

2017 рік – станом на 01.10.2017

Джерело: розраховано автором за матеріалами [58]

Таким чином забезпечення достатнього рівня капіталу банків неможливе тільки за рахунок підвищення пруденційних норм. Сучасні умови розвитку банківського бізнесу вимагають використання ринкових механізмів, які дозволяють власними зусиллями нарощувати капітал банків. На нашу думку, за доцільне є подальша трансформація стандартів Базеля III, які посилюють вимоги до якісного наповнення капіталу банків за рахунок реальних активів. До складу капіталу будуть включені реальні котирувані звичайні акції та нерозподілений прибуток, і ні при яких обставинах фіктивні активи.

Відповідно до Базелю III усі банки незалежно від спеціалізації та розміру капіталу повинні будуть

2.2. Оцінка впливу обліку активів на розповсюдження системного ризику в банківському секторі

забезпечувати: скорочення неефективного капіталу та збільшення ліквідності виходячи із реалізації нових правил; реструктуризацію бухгалтерських балансів для покращення якості капіталу та скорочення потреби у надлишковому капіталі, що забезпечує ефективне управління обмеженими ресурсами; корегування бізнес-моделей для створення гнучких та оперативних структур з ефективним капіталом, високою ліквідністю та здешевлення вартості банківських продуктів [57, с. 78].

Національний регулятор поступово приводить систему управління ризиками до рекомендацій Базелю III, особливо це стосується зміни структури власного капіталу банків, підвищення вимог до достатності капіталу (у т.ч. введення нових додаткових нормативів достатності капіталу), створення буферів капіталу (банки повинні сформувавши буфер запасу (консервації) капіталу в розмірі 2,5 відсотка від загального обсягу ризику до 01 січня до 2023 року, починаючи 01 січня 2020 року).

Основний наголос у Базелі III робиться на реалізації стратегії макропруденційного регулювання та локалізації системного ризику у вітчизняному банківському секторі, основні положення якої розкриті у наступних підрозділах.

2.2. Оцінка впливу обліку активів на розповсюдження системного ризику в банківському секторі

Сучасні економічні системи характеризуються постійними змінами умов функціонування, а нині ще значна кількість економік світу відчуває на собі наслідки глобальної фінансової кризи 2007-2008 рр. Проте варто зауважити, що розгортанню кризових явищ та настанню

2.2. Оцінка впливу обліку активів на розповсюдження системного ризику в банківському секторі

так званої системної події передували процеси глобалізації фінансових ринків, лібералізації умов їх функціонування, ускладнення фінансових інструментів та скорочення державного регулювання й нагляду. Зазначене вище привернуло увагу економістів до питань суті фінансових криз, системних ризиків та необхідності їх регулювання. Слід відмітити, що настанню кризи передують зростання ринкової вартості активів та, відповідно, власного капіталу; у той час як настання системної події, що запускає системну кризу, спричиняє різке скорочення фінансових ресурсів або так званої ліквідності, та, відповідно, зростання ціни ресурсів та зниження вартості активів. Отже, вивчення підходів до оцінки вартості активів наближає нас до розуміння суті механізму накопичення та реалізації системних ризиків у фінансовому секторі економіки та набуває особливої актуальності в сучасних умовах.

Питанням ціноутворення активів й системного ризику праці І. Белової, Н. Шульги, Вірал В. Ачар'я (Acharya V, 2010), Роберт Енгли (Baldacci E. 2011), Майкл Рокингер (Rockinger M., 2014) та К. Лаукс та К. Леуз (Christian Laux and Christian Leuz, 2010) та ін. Віддаючи належне науковим напрацюванням зарубіжних та вітчизняних учених, варто зауважити, що окремі питання обліку банківських активів у сучасних умовах підсилення системного ризику залишаються невирішеними.

З точки зору впливу на вартість банківських активів у контексті фінансової кризи 2007-2008 рр. необхідно виділити такі підходи до обліку активів: історичний облік та облік у поточних цінах (Mark-to-market accounting) [59-61]. Перший означає визнання активів за вартістю виникнення з подальшим переглядом вартості активу та відображенні його знецінення у звіті про фінансові результати; розмір такого знецінення залежить від виду

2.2. Оцінка впливу обліку активів на розповсюдження системного ризику в банківському секторі

активу та визнання знецінення «нетимчасовим». Облік у поточних цінах передбачає наявність вільного ринку для аналогічних фінансових інструментів та їх відображенні в балансі виключно за ринковими цінами. У випадку, якщо вартість активів знижується, а знецінення не обмежене, то облік за справедливою вартістю і та історичний облік концептуально не відрізняються [62, с. 20].

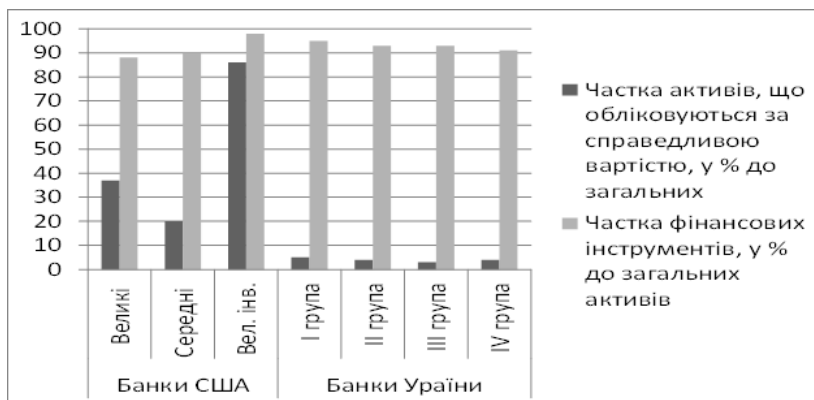
Облік за історичною вартістю залишає банкам мало простору для маніпулювання, оскільки використовуються початкові параметри угоди. Недоліком такого підходу визначають невідповідність цих параметрів ринковим, що змінюються у часі. Крім того, історичний облік передбачає визнання доходу у момент продажу активу. Зазначене може спричинити зловживання серед банків через селективний продаж активів, ціна яких зростає, з подальшим викупом. Крім того, оскільки історичний облік не відображає дохід, якщо актив не буде проданий, він може сформувати у банків хибні мотиви вибірково продавати (зі зворотнім викупом) активи, вартість яких на ринку зростає. Правила обліку активів передбачають використання одного із вищезазначених методів залежно від типу активу та намірів менеджменту банку стосовно його використання.

Науковці вважають, що необхідним є істотне реформування обліку у ринкових цінах з огляду на негативний вплив використання цих підходів до обліку на розвиток кризових явищ у період останньої фінансової кризи [63]. Така думка спричинила значний тиск на розробників правил обліку з боку Європейської комісії та Конгресу США щодо їх перегляду та часткового послаблення. Головним аргументом з приводу такого перегляду є наступне: такий підхід зумовлює перебільшення фінансового левериджу у періоди зростання та значене знецінення активів у періоди

2.2. Оцінка впливу обліку активів на розповсюдження системного ризику в банківському секторі

реалізації системної події. Таке списання на початку фінансової кризи може прискорити розгортання трансмісійних механізмів системних ризиків: банки, які першими відчують фінансові труднощі, продаватимуть активи за заниженими цінами, призводячи при цьому до падіння ринкових цін на подібні фінансові інструменти.

Для визначення внеску підходів до обліку активів у розгортання трансмісійних каналів системного ризику в банківській системі розглянемо дані щодо частки активів, що обліковуються за ринковими цінами (рис. 2.3).

Рис. 2.2. Структура активів банківського бізнесу в США та в Україні у період розгортання фінансової кризи (2007-2008 рр.)

Джерело: власна розробка автора за даними: [62, 64].

Отже, виходячи з даних рис. 2.3, можна зробити наступні висновки. Оцінка частки активів, що обліковуються за справедливою вартістю, дає підстави стверджувати наступне:

– використання обліку за ринковими цінами мало найбільший вплив на вартість активів великих банків у

2.2. Оцінка впливу обліку активів на розповсюдження системного ризику в банківському секторі

США, проте внесок цих підходів у запуск трансмісійного механізму системного ризику залишається невизначеним;

– облік за ринковими цінами майже не впливає на вартість активів українських банків, оскільки за всіма 4-ма групами частка активів, оцінених за справедливою вартістю, не перевищувала 5-ти % станом на початок розгортання фінансової кризи на вітчизняному ринку.

Отже, облік за справедливими цінами відіграв незначну роль у зниженні вартості банківських активів та адекватності власного капіталу й отриманні збитків; варто зауважити, що в цьому випадку виключення складають великі інвестиційні банки, які мали значний обсяг відкритих позицій. Проте наявність значних відкритих позицій – це вже джерело ризику незалежно від поточної ринкової ситуації, саме тому інвестори повинні приймати це до уваги, навіть не маючи достатньо інформації стосовно реальної якості активів банку.

Можна зробити наступні висновки щодо перспектив подальших досліджень стосовно підходів до обліку банківських активів на засадах їх впливу на фінансову стабільність окремих банків та системи в цілому.

По-перше, послаблення правил щодо обліку дає менеджменту банків більше можливостей щодо уникнення потенціальних збитків, проте з іншого боку – може спричинити маніпулювання з метою збільшення вартості активів. Таким чином, основною проблемою в даному випадку є не підходи до обліку, а наявність асиметрії інформації, яка може призвести до значно більших проблем у період розгортання фінансової кризи. Тобто першочерговим завданням на сучасному етапі розвитку фінансових ринків є підсилення регуляторних вимог щодо ринкової дисципліни та транспарентності інформації.

По-друге, навіть визнаючи негативний внесок обліку за ринковими цінами у розгортання системного ризику, варто

2.3. Трансформація підходів до оцінки очікуваних збитків як інструмент макропруденційної політики

зауважити щодо можливості його зменшення за рахунок вчасного розпізнавання втрат. На практиці це означає застосування рестрикційних заходів як з боку регуляторних органів, так і з боку окремих банків ще на ранніх стадіях економічних та кредитних циклів.

Отже, правила обліку за справедливими цінами варто удосконалити, не обмежуючи при цьому можливості менеджерів банків щодо використання унікальних методів оцінки ризиків та вартості активів. Натомість необхідно підсилити контроль щодо оприлюднення банками результатів своєї діяльності та забезпечити створення ефективного механізму проциклічного регулювання.

2.3. Трансформація підходів до оцінки очікуваних збитків як інструмент макропруденційної політики

До основних причин розгортання системного ризику та підсилення глибини кризових явищ варто віднести лібералізацію регулювання фінансових ринків, розвиток тіньового бенкінгу (небанківські фінансові інститути), управління інвестиціями та методи обліку активів. На протязі останніх років у відповідь на світову фінансову кризу організація процесів регулювання як глобальної так і регіональних фінансових систем зазнали безпрецедентних змін; при чому, ураховуючи масштабність кризових наслідків, тренд щодо удосконалення та посилювання норм фінансового регулювання залишається стабільним. Варто додати, що запровадження окремих інструментів макропруденційної політики, спрямованих на стримування системного ризику, заплановано на 2018-2019 рр. До таких інструментів відносяться зміни у порядку формування резервів за кредитними операціями, які визначені у IFRS 9

(International Financial Reporting Standard – Міжнародний стандарт фінансової звітності №9).

Серед наукових праць, присвячених питанням впливу підходів до обліку активів на розгортання кризових явищ, варто відзначити роботи науковців

К. Лаукса і К. Леуза (Christian Laux and Christian Leuz, 2010) та Е. Карлетті й Ф. Алена (Carletti E. and Allen F., 2009). Огляд інструментів макропруденційної політики з точки зору їх класифікації та розвитку підходів до використання викладено в працях С. Классена (Claessens S., 2014) та М. Канамеро (María de la Concepción Cañamero, 2015). Проте, ураховуючи процеси трансформації банківського сектора України та, зокрема, розбудовування системи макропруденційної політики, необхідним є визначення можливостей імплементації сучасних підходів до оцінки очікуваних збитків як інструмента запобігання розповсюдження системного ризику.

Ураховуючи аналіз, проведений науковцями [62, 63] можна зробити висновки стосовно підходів до обліку банківських активів на засадах їх впливу на фінансову стабільність окремих банків та системи в цілому. Правила обліку за справедливими цінами потребують удосконалення, не обмежуючи при цьому можливості менеджерів банків щодо використання унікальних методів оцінки ризиків та вартості активів. Натомість необхідно підсилити контроль щодо оприлюднення банками результатів своєї діяльності та забезпечити створення ефективного механізму проциклічного регулювання. Для виконання зазначених вище завдань було розроблено 9-ий Міжнародний стандарт фінансової звітності (International Financial Reporting Standard 9, надалі – IFRS 9), який набуває чинності 1 січня 2018 року, заміщуючи при цьому 39-ий Міжнародний стандарт з обліку (International Accounting Standard 39, далі – IAS 39). Варто зауважити,

2.3. Трансформація підходів до оцінки очікуваних збитків як інструмент макропруденційної політики

що в США Радою зі Стандартів Фінансового Обліку (Financial Accounting Standards Board, FASB) було розроблено модель оцінки знецінення активів відому як модель оцінки поточних очікуваних збитків за кредитами (“Current Expected Credit Loss” (or CECL) model). Нові стандарти істотно вплинуть на фінансову звітність банків. Основний принцип, що поєднує зазначені вище підходи, це оцінка фінансового стану позичальника й резервів на основі очікуваних збитків (expected losses), у той час як відповідно до 39-го стандарту (IAS 39) така оцінка відбувалася за понесеними збитками.

Моделі оцінки очікуваних збитків за кредитними операціями застосовуються до боргових інструментів, відображених у звітності за амортизованою вартістю або за справедливою вартістю через інший сукупний дохід (позички, боргові цінні папери, торговельна дебіторська заборгованість, дебіторська заборгованість за лізинговими й іншими кредитними зобов'язаннями та за договорами фінансової гарантії).

Оцінка основних висновків, які було зроблено науковцями й практиками [65-67] можна виділити такі принципові відмінності у нових моделях формування резервів, запровадження яких передбачено IFRS 9.

1. Сфера використання вимог знецінення значно розширюється: так, відповідно до IAS 39 резерви під можливі збитки обліковувались лише для знецінених позичок, у той час як згідно з IFRS 9 необхідно фіксувати резерви (можливі збитки) за всіма кредитними експозиціями, які не обліковуються за справедливою вартістю через визнання прибутків чи збитків.

2. Новими вимогами до формування резервів передбачається завчасне визнання збитків за кредитними операціями шляхом встановлення 12-місячного резервування під очікувані збитки для всіх кредитних

експозицій. Банки як держателі фінансових активів нині змушені будуть при розрахунку очікуваних збитків і формуванні резервів (як на індивідуальній, так і на портфельній основі) керуватися не лише історичною інформацією про позичальника, але й використовувати обґрунтовану й аргументовану інформацію стосовно прогнозу майбутньої економічної ситуації.

3. Запровадження нових стандартів ймовірно збільшить резерви за позичками, особливо за тими, що надані іншим фінансовим інститутам. Проте таке збільшення залежатиме від кредитних портфелів окремих банків та розміру резервів, створених відповідно до існуючої практики. Банки, які мають у своїх портфелях короткострокові позички високої якості, скоріш за все не зазнають значних змін у розмірі резервування. Натомість банки зі значними роздрібними кредитними портфелями із незабезпеченими позичками змушені будуть збільшувати резерви, що відобразиться й на фінансових результатах та інших показниках звітності.

4. Новий підхід до формування резервів призведе до підвищення волатильності їх розміру. Розмір резервів зростатиме у випадку «поганих» макроекономічних прогнозів та навпаки – зменшуватиметься, якщо очікується покращання ситуації. Варто зауважити, що урахування макроекономічних змінних при формуванні резервів ускладнить порівняння якості кредитних портфелів окремих фінансових інститутів. Водночас підсилення вимог до розкриття інформації вимагатиме від останніх інформування користувачів звітів про методологію макропрогнозування.

Як інструмент макропруденційної політики динамічний підхід до резервування за активними операціями може бути інструментом для згладжування прибутку протягом циклу та забезпечить додатковий буфер власного капіталу.

2.3. Трансформація підходів до оцінки очікуваних збитків як інструмент макропруденційної політики

Зазвичай резерви за кредитними операціями формуються за рахунок витрат, що дозволяє використовувати цей інструмент для згладжування балансового прибутку протягом циклів. Таким чином, резервування як інструмент макропруденційно політики спричинить стримування прибутку у фазі росту та обмежить (чи навіть дозволить уникнути) збитки у період кредитного кранчу.

Зміни у макропруденційному регулюванні вимагатимуть від банків удосконалення їхніх систем ризик-менеджменту й бізнес-процесів з метою більш ефективного управління ризиками та дотримання регуляторних вимог. Керівництво банків повинне й надалі трансформувати процеси управління ризиками, фінансову діяльність, дотримання технологій, з точки зору розрахунку капіталу, оцінки очікуваних втрат, управління даними, стрес-тестування й підвищення транспарентності інформації, що висуває додаткові вимоги до банківської звітності.

РОЗДІЛ 3

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМ РИЗИКОМ

3.1. Кредитний ризик-менеджмент у забезпеченні дохідності від кредитної діяльності банків

Кризи, що виникають у банківських системах різних країн в останні десятиріччя, засвідчують недосконалість сучасної практики банківського менеджменту. Відставання темпів його розвитку від зростання масштабності банківського бізнесу виступило однією із причин банкрутства банківських установ.

В умовах фінансової кризи особливо актуальними становляться завдання оперативної оцінки позичальників, які знаходяться у кредитному портфелі банку, а також об'єктивний підхід до розробки оптимальних умов угоди, обґрунтованість прийнятого рішення про надання кредиту. Вирішення цих завдань неможливе без використання системи оцінки і управління кредитним ризиком на основі організації дієвого механізму кредитного менеджменту.

Головне місце серед банківських ризиків займає кредитний ризик, так як банківська установа при здійсненні активних операцій у більшій питомій вазі проводить кредитні операції. Кредитний ризик включає у себе значну кількість елементів, що його визначають. Так, формування підходів до управління кредитним ризиком у банках визначається певними постулатами.

По-перше. Кредитний ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання [18].

По-друге. Методи оцінки кредитного ризику спираються на таке положення: величина кредитного ризику вимірюється сумою, що може бути загублена при несплаті або простроченні виплати заборгованості [68, с. 85].

По-третє. Процес управління кредитним ризиком тісно пов'язаний зі стратегією фінансового інституту в області кредитування та її дотриманням співробітниками, які беруть участь у процесі управління кредитними ризиками. У цій стратегії повинні бути чітко визначені основні цілі і політика банку стосовно кредитного ризику, а також відповідні правила і процедури ведення бізнесу [69, с. 411].

В четвертих. Система оцінки кредитного ризику, притаманного кредитному портфелю, включає наступні елементи: оцінка якості кредитів, що складають кредитний портфель; визначення структури портфеля на основі якості кредитів і оцінка цієї структури на основі вивчення її динаміки; визначення очікуваної доходності від кредитних операцій, яка має компенсувати прийнятий кредитний ризик банку; визначення достатньої величини резервів для покриття збитків за позиками на основі структури кредитного портфеля [18].

По-п'яте. Резерви під втрати за активними операціями – частина вартості негативно класифікованих активів банку, яку банк з певною мірою достовірності, на основі попереднього досвіду, може вважати втраченою і відтак відносить на витрати своєї діяльності. Резерви під втрати за активними операціями не включаються до капіталу банку. Ці резерви складаються з резервів під кредитні збитки, резервів під нараховані доходи, резервів під дебіторську заборгованість та резервів під кореспондентські рахунки [18].

По-шосте. Політика щодо резервування кредитних втрат може встановлюватися зверху або формуватися самим

3.1. Кредитний ризик-менеджмент у забезпеченні дохідності від кредитної діяльності банків

банком, залежно від банківської системи. Хоча є деяка користь в індивідуальному аналізі можливих втрат, особливо для великих кредитів, більш практично призначити певний рівень резервів по кожній окремій категорії активів. У багатьох країнах з нестабільними економіками органи нагляду встановили обов'язкові рівні таких резервів [70, с. 152].

Кредитний ризик згідно з нормативно-правовими актами Національного банку України [55] оцінюється розрахунком наступних нормативів: Н-7 - норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента; Н-8 - норматив великих кредитних ризиків; Н-9 - норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами.

Відповідно до даних наведених у таблиці 3.1, можна зробити висновок про те, що банківська система України фактично виконувала всі нормативи кредитного ризику НБУ протягом 2007-2013 років.

Таблиця 3.1
Значення економічних нормативів кредитного ризику по банківській системі України за період 2013-2017 рр., станом на 01.01 (%)

Нормативи	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Н ₇ (не більше 25 %)	20,76	22,10	22,3	22,01	22,78	21,48
Н ₈ (не більше 800 %)	164,46	172,91	172,1	250,04	364,14	308,27
Н ₉ (не більше 25 %)	Введено Постановою Правління Національного банку України від 08.06.2015 № 361				31,19	36,72

Джерело: розраховано автором за матеріалами [71]

Слід звернути увагу на те, що норматив восьмий знаходиться досить віддалено від меж граничних значень.

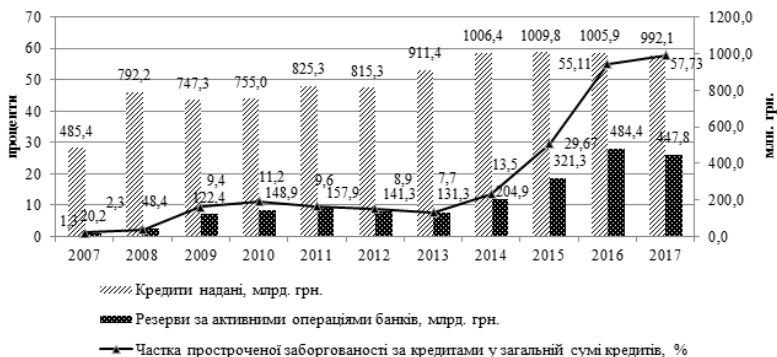
Сьомий норматив є близьким до граничного значення в 25,0 %, але також дотримувався за аналізований період. Це може свідчити про те, що кредитний ризик є досить помірним, не представляє загроз банківській системі України та перебуває під контролем як Національного банку України, так і самих банків. При цьому норматив дев'ятий після його введення з 08.06.2015 банками не дотримується, що свідчить про нарощування кредитного ризику за цією категорією суб'єктів кредитування. Зазначена динаміка спостерігається практично до часу введення в дію Положення НБУ «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» від 30.06.2016 № 351 [72] та станом на 01.10.2017 його значення становить 19,94 %.

Якщо проаналізувати динаміку обсягів наданих кредитів, темпів зростання простроченої кредитної заборгованості та сформованих резервів під кредитні операції (рис. 3.1) можна зробити висновок про те, що обсяг простроченої заборгованості кожен рік зростає. Так станом на 01.10.2017 частка простроченої заборгованості у сукупному обсязі наданих кредитів склала 57,73 %, що за досліджуваний період є максимальною величиною, а у порівнянні з початком кризи 2008 року зросла у 25,1 рази.

Таким чином, кредитний ризик різноманітний, він пов'язаний з негативними тенденціями у бізнесі позичальника, контрагента за угодою, у ринковому середовищі, з порушенням та невиконанням боржником власних зобов'язань. Кредитний ризик може виникнути на будь якій стадії управління та прийняття управлінських рішень. Можливі ситуації, коли усі документи на отримання кредиту відповідають встановленим вимогам, фінансовий стан позичальника задовільний, ділова активність висока, але в кінцевому підсумку зобов'язання позичальником не виконуються, а підприємство стає

3.1. Кредитний ризик-менеджмент у забезпеченні доходності від кредитної діяльності банків

банкрутом. Тому кредитний ризик є найбільш проблемним, так як в процесі кредитування зосереджено велика кількість банківських послуг, відповідно, обсяг ризиків за даним напрямом завжди буде високим.

Рис. 3.1. Динаміка наданих кредитів, сформованих резервів та частки простроченої заборгованості за період з 2007 по 2017 рр.

2017 – станом на 01.10.2017 р.

Джерело: розраховано автором з використанням матеріалу [58]

Виходячи з вище зазначеного, процес управління кредитним ризиком повинен бути націлений на вивчення усіх можливих варіантів розвитку подій з урахуванням галузевої специфіки. Управління кредитним ризиком повинно бути засновано на його ідентифікації, плануванні та прогнозуванні, нормуванні і лімітуванні, регламентуванні та створенні конкретних процедур і технологій контролю, постійного моніторингу.

Кількісна та якісна оцінка кредитного ризику базується на постулатах, які викладені у Положення НБУ «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями», затверджене постановою Правління Національного банку України від 30.06.2016 № 351 [72]. Відповідно до даного положення

Класифікація кредитних операцій за категоріями якості здійснюється банком на підставі оцінки фінансового стану боржника та оцінки забезпечення на відповідність переліку, критеріям та принципам наявності стану обслуговування боргу боржником.

Оцінка ризику за кредитними операціями може здійснюватися на індивідуальній основі та за групою фінансових активів та залежить від виду активів (кредити (окремий підхід до кредитів для реалізації інвестиційних проектів), цінні папери; похідні фінансові інструменти; позабалансові фінансові зобов'язання); типу боржника / контрагента (підприємств та організації, органи державної влади та місцевого самоврядування, фізичні особи, банки; методи оцінки (індивідуальний, груповий).

Розрахунок розміру кредитного ризику залежать від методу оцінки – індивідуального чи групового (табл. 3.2).

Постанова Правління НБУ № 351 [72] розроблена з метою усунення низки суттєвих прогалин у поточних вимогах до оцінки ризику кредитування, які давали змогу банкам суттєво занижувати частку проблемних кредитів та обсяги кредитного ризику за активами. Підходи, передбачені Постановою Правління НБУ № 351 [72], враховують висновки НБУ про практику оцінки банками кредитних ризиків, зроблені, зокрема, за результатами діагностичного обстеження банків.

До основних постулатів запровадженого Положення слід віднести:

– запровадження моделі «очікуваних збитків: можливість потенційних втрат капіталу банку;

– поєднання загальних принципів та чітких правил оцінки кредитного ризику: повноту оцінки кредитного ризику шляхом одночасного застосування стандартизованих підходів, судження банку (в межах встановлених НБУ діапазонів), судження регулятора;

3.1. Кредитний ризик-менеджмент у забезпеченні дохідності від кредитної діяльності банків

– встановленні НБУ основних параметрів оцінки фінансового класу боржників (логістичної моделі – для юридичних осіб; основних параметрів – для інших боржників): уніфікацію підходів до оцінки фінансового стану боржників банку.

Таблиця 3.2

Розрахунок розміру кредитного ризику

Індивідуальний		Груповий	
Об'єкти кредитування	Суб'єкти кредитування	Об'єкти кредитування	Суб'єкти кредитування
За кредитами наданими	юридичним особам (крім банків та бюджетних установ); фізичним особам; банкам; бюджетним установам	За кредитами наданими	фізичним особам ($\leq 2,0$ млн.грн.); юридичним особам ($\leq 2,0$ млн.грн., кредити, які є не знеціненими); ОСББ
За іншими активами, за якими боржниками /контрагентами є (цінні папери; кошти, розміщені в інших банках; похідні фінансові активи; надані фінансові зобов'язання, дебіторська заборгованість)	юридичні особи (крім банків та бюджетних установ); фізичні особи; банки; бюджетні установи	За короткостроковою фінансовою дебіторською заборгованістю	юридичних осіб/ фізичних осіб/ банків /бюджетних установ ($\leq 0,02$ млн.грн.)

Джерело: складено автором

3.1. Кредитний ризик-менеджмент у забезпеченні дохідності від кредитної діяльності банків

Слід відмітити, що кредитний ризик присутній у всіх економічних відносинах банків, що виникають у процесі руху позичкової вартості, але не завжди даний ризик є визначальним. Звідси витікає, що кредитний менеджмент – це сукупність концептуальних підходів, методів, технологій, інструментів, моделей, сценаріїв та управлінських рішень, застосування яких при ефективній організації управління кредитним ризиком забезпечує якість кредитної справи, та в кінцевому підсумку – стійкість та надійність банку [73, с. 220]. Однією із передумов ефективного кредитного менеджменту виступає система оцінки кредитоспроможності позичальника, концептуальна модель якої представлена на рис. 3.3.

Рис. 3.3. Концептуальна модель оцінки кредитоспроможності позичальника в системі кредитного менеджменту

Джерело: авторська розробка

3.1. Кредитний ризик-менеджмент у забезпеченні дохідності від кредитної діяльності банків

Рішення у сфері оцінювання кредитоспроможності позичальника та процесу обслуговування боргу приймають кредитні менеджери, тому людський фактор у даному аспекті займає ведучу роль. При цьому мова повинна йти не тільки про професійну майстерність, компетентність, комунікабельність, клієнтоорієнтованість, а також про стрес-стійкість. Прийнято вважати, що причиною виникнення стресу виступає поведінка керівника. Однак, в банківській практиці кредитний стрес виникає зазвичай від поведінки позичальника у зв'язку з негативними тенденціями, що виникають у його бізнесі. Для зміцнення стрес-стійкості в процесі кредитування необхідним є використання інструментарію кредитного ризик-менеджменту (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Інструментарій стрес-менеджменту у системі кредитування

Джерело: складено автором

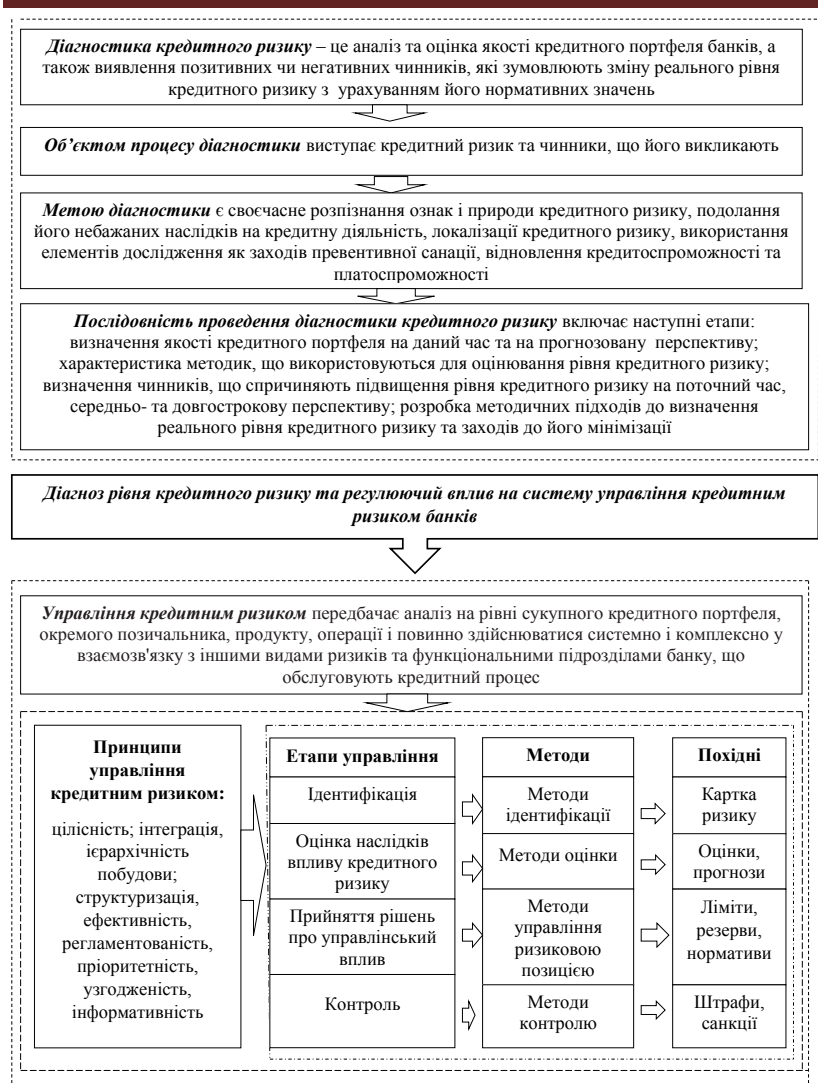
Таким чином, від стрес-стійкості, професійної компетенції, мотивованості та кредитної етики залежить спроможність кредитного спеціаліста об'єктивно оцінити рівень кредитного ризику з метою подальшого управління ним.

Слід відмітити, що кризові явища кінця ХХ століття виявили необхідність підвищення ефективності кредитного ризик-менеджменту у банках. Проблема результативного управління кредитним ризиком, поза сумнівом, займає головне місце в сучасній теорії і практиці банківської справи. Кредитний ризик є домінуючим елементом ієрархічної системи банківських ризиків і невід'ємною складовою сукупного банківського ризику. Для дослідження кредитного ризику як чинника, що впливає на кредитну активність банків, вважаємо за доцільне використовувати діагностичне спостереження.

Як відзначив С. Оптнер, діагностика – процес виявлення проблем, які вирішуються. Вирішення проблеми – це діяльність, яка зберігає або покращує характеристики системи [74]. Це важливий методологічний підхід. Саме тому діагностика розглядається автором не просто як частина системи управління, а як метод, який дозволяє запропонувати, сконструювати та організувати нову змінювану систему.

За визначенням В. Коваленко, діагностика стійкості банківської системи – це аналіз та оцінка ситуації в національній банківській системі, а також виявлення позитивних чи негативних чинників, які зумовлюють зміни у банківській системі в майбутньому [30, с. 94]. Виходячи з наведених визначень, авторами запропоновано модель діагностичного спостереження за кредитним ризиком, яка в кінцевому підсумку реалізується через систему управління ним (рис. 3.5).

3.1. Кредитний ризик-менеджмент у забезпеченні дохідності від кредитної діяльності банків

Рис. 3.5. Модель діагностичного спостереження за кредитним ризиком [68]

Слід відмітити, що на кінець 2016 року розрив між сформованими резервами за міжнародними стандартами фінансової звітності та кредитним ризиком, оціненим відповідно до положення Національного банку України «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» від 30.06.2016 № 351 [72], в групі найбільших банків з національним капіталом становить 132 млрд грн.

З метою мінімізації впливу кредитного ризику на дохідність від кредитних операцій за доцільне є створення моделі управління ним. Вона може бути представлена у вигляді рівнів управління оперативного, тактичного та стратегічного (рис. 3.6).

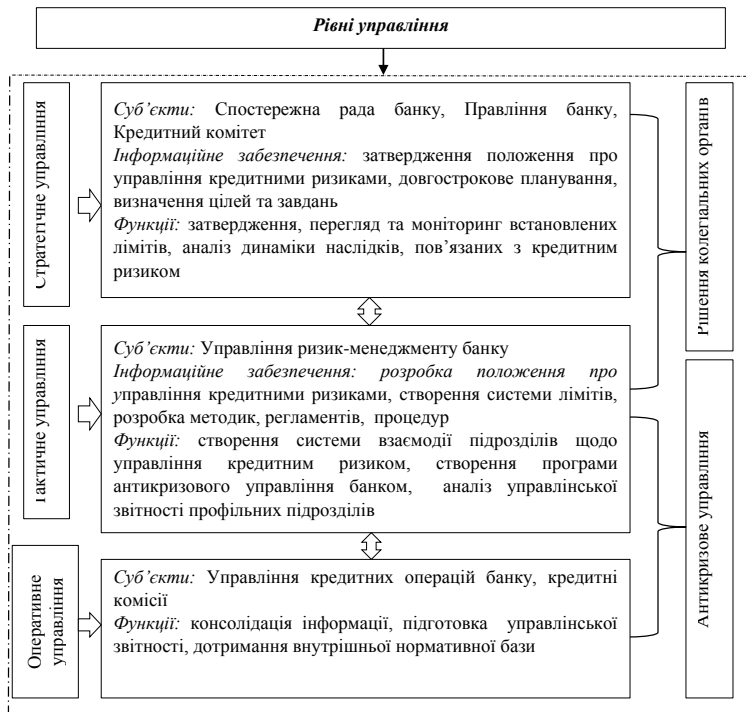
Як видно з рис. 3.6, на підрозділ ризик-менеджменту покладається тактичне управління під яким ми розуміємо конкретні методи і прийоми для досягнення поставленої мети у заданих умовах. Так, на підрозділ ризик-менеджменту, окрім реалізації стратегії банку за допомогою тактичних рішень, покладена функція розробки внутрішньої нормативної бази. Адекватність тактичних рішень щодо організації взаємодії структурних підрозділів в процесі управління ризиками і внутрішньої нормативної бази сучасним реаліям банківництва є однією з головних передумов успішного функціонування банку.

На рис. 3.6 представлено модель організаційно-функціональна модель управління кредитним ризиком представлена і з позиції розподілу функціональних обов'язків між підрозділами, що беруть участь в цьому процесі (технолог, виконавець і контролер).

Під виконавцем у даному контексті мається на увазі підрозділ, безпосередньо задіяний в процесі управління кредитним ризиком, відповідальний за результати аналізу консолідованої інформації, що стосується кредитування, за

3.1. Кредитний ризик-менеджмент у забезпеченні дохідності від кредитної діяльності банків

своєчасність подання звітів на розгляд відповідних колегіальних органів управління банком.

Рис. 3.6. Організаційно-функціональна схема управління кредитним ризиком у банку

Джерело: складено автором з використанням матеріалів [68; 73; 75]

Технологом виступає підрозділ, відповідальний за розробку алгоритмів і процедур, пошуку методів і інструментів, затвердження методик і регламентів, за допомогою яких підрозділ-виконавець набуває можливості здійснювати свої функції в процесі управління кредитним ризиком.

Контролером у представленій схемі є підрозділ або колегіальний орган, що безпосередньо здійснює контроль дотримання нормативів кредитного ризику Національного банку України, внутрішньої нормативної бази та приймає відповідні управлінські рішення.

Представлена організаційно-функціональна схема управління кредитним ризиком, дозволяє банку управляти кредитним ризиком на усій тимчасовій горизонталі процесу управління, відкриваючи тим самим широкий горизонт для розробки і реалізації як масштабних програм, так і ціленаправлених методик.

Управління кредитним ризиком є багаторівневим, жорстко регламентованим процесом, де кожен підрозділ, що бере участь, має чіткий перелік цілей, завдань і функцій.

Таким чином, кредитний менеджмент охоплює усі стадії кредитування. При цьому, від ефективності кредитного менеджменту залежить якість управління усім процесом кредитування, а саме: розгляд кредитної заяви, санкціонування кредитних операцій, контроль за кредитними операціями, звіт про кредитні ризики та стан кредитного портфелю, спостереження за кредитними підрозділами банку, забезпечення прибутковості кредитних операцій, управління проблемними кредитами, контроль за загальними кредитними ризиками, навчання кредитних менеджерів методикам розробки та проведення кредитних операцій.

Система кредитного менеджменту містить такі елементи: суб'єкти (спеціально створені комітети і операційний персонал із чітко визначеними повноваженнями з прийняття рішень щодо кредитних операцій), об'єкти (стандартні, пролонговані, проблемні кредити, ціноутворення по кредитних операціях), ризик-орієнтована кредитна політика (стратегія і тактика),

функціональні підсистеми (планування, внутрішній контроль, оперативне регулювання), які взаємодіють між собою та направлені на досягнення основних бізнес-цілей банку. Внутрішні регламенти банку мають чітко ідентифікувати кредитну політику банку, положення, процедури, методики управління кредитним ризиком.

Головним завданням кредитного менеджменту повинно бути забезпечення фінансової стійкості та надійності банку.

3.2. Ризик та прибутковість банківського кредитування: оцінка взаємозв'язків

Сучасні тенденції розвитку банків характеризуються суттєвими змінами в умовах їх діяльності, які зумовлені погіршенням якості активів, зниженням ефективності проведення операцій та викликають необхідність обґрунтування управлінських рішень у сфері оптимізації фінансових результатів і ризиків. Процеси глобалізації фінансових ринків, посилення конкуренції у банківському секторі економіки, необхідність лібералізації внутрішнього фінансового ринку стали чинниками посилення негативного впливу глобальної економічної кризи на економіку держави в цілому та її банківський сектор зокрема. Зважаючи на сучасні проблеми функціонування банків в умовах економічної кризи, зростає актуальність питань пов'язаних з ризиком банківського кредитування, формуванням резервів за кредитними операціями та їх впливом на основні показники банківської діяльності.

У процесі здійснення кредитної діяльності основним завданням кредитних менеджерів є прийняття дієвих заходів не для уникнення кредитних ризиків, а для

розробки та своєчасного використання методів раціонального управління ними. Вказане створює необхідність формування відповідних концепцій управління ризиком та прибутковістю банківського кредитування.

Питання оцінки та управління кредитним ризиком банків розглянуті в працях багатьох учених-економістів, зокрема таких, як О. Васюренко [76], В. Вітлінський [3], В. Подчесова [77], Л. Примостка [78], Л. Кузнєцова [79] та інших. Глобальна фінансова криза 2007-2008 рр. актуалізувала питання дослідження кредитних ризиків серед вітчизняних та зарубіжних науковців: сучасні дослідження присвячено чинникам кредитного ризику [80; 1] та його впливу на дохідність за умови підсилення державного регулювання фінансових ринків [82]. Підсумовуючи, необхідно відзначити, що учені розглядають зміст кредитного ризику, його складові, чинники та методи оцінки і прогнозування. Водночас окремі питання оцінки взаємозв'язків між ризикованістю банківських позичок та прибутковістю банків вважаємо недостатньо розробленими.

Теоретично високий рівень процентних ставок передусім відбиває значний ризик кредитної діяльності банків. Зростання частки проблемної заборгованості є наслідком наявності на фінансових ринках асиметрії інформації, яка у контексті впливу на кредитний ризик пов'язана з ймовірністю несприятливого відбору та є невід'ємною властивістю фінансових відносин. Варто зауважити, що в умовах кредитної експансії підвищується ризик несприятливого відбору позичальника (ненадійного позичальника). Нездатність позичальника оплачувати свою кредитну заборгованість проявляється тоді, коли прирощення його очікуваних доходів нижче приросту відсоткової ставки за отриманими раніше кредитами, що

свідчить про наявність занадто оптимістичних очікувань, сформованих в період активного росту цін на базові та фінансові активи, і розширення на цій основі кредитного пропозиції [83; 84]. Ураховуючи вище викладене, можна зробити теоретичне припущення, що в періоди стабільності (росту) існує позитивний взаємозв'язок між рівнем ризику та якістю банківських позичок; у кризових умовах зв'язок буде зворотнім. Для обґрунтування чи спростування висунутого припущення розглянемо показники, дані за якими доступні за різними країнами щорічно на сайті Світового банку чи щоквартально на сайті Міжнародного Валютного Фонду (МВФ):

- частка непрацюючих кредитів у загальному обсязі кредитного портфеля (Non-performing Loans to Total Gross Loans) [85, 86];

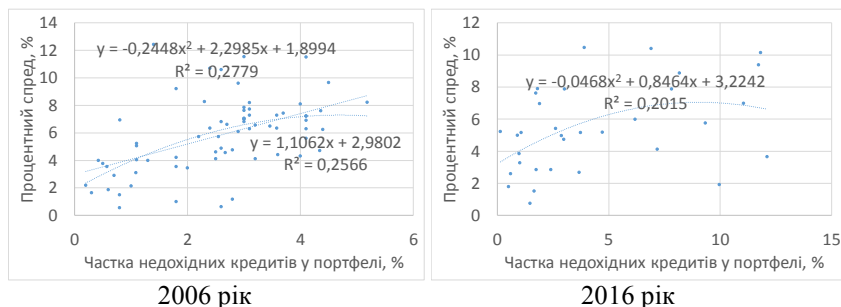
- процентний спред Interest rate spread (lending rate minus deposit rate, %) [85] або (Spread Between Reference Lending and Deposit Rates) [86];

- віддача (прибутковість чи збитковість) активів (Return on Assets, %) [85, 86].

Варто зауважити, що не за всіма країнами є дані за всіма показниками: найбільш повна інформаційна база наявна за розвиненими країнами з високою якістю кредитів. Крім того, у дослідженні будувалися залежності з урахуванням обмеження максимальної частки недохідних кредитів. Графіки, які відображують найкращий рівень апроксимації, наведено на рисунку 3.7.

Дані рисунку 3.7 свідчать про наявність слабкого зв'язку між часткою недохідних кредитів та рівнем процентного спреду. Станом на 2006 р. домогтися наявності хоча б слабкого зв'язку вдалося шляхом встановлення максимального рівня недохідних позичок на рівні, що не перевищує 5 %. Отже, у випадку стабільності на банківському ринку, що характеризується незначною

ризикованістю кредитної діяльності (частка недохідних кредитів не перевищує 5 % портфеля), існує позитивний зв'язок між рівнем ризику та рівнем процентного спреду.

Рис. 3.7. Взаємозв'язок між показниками якості та дохідності банківського кредитування в 2006 та 2016 рр. за країнами світу

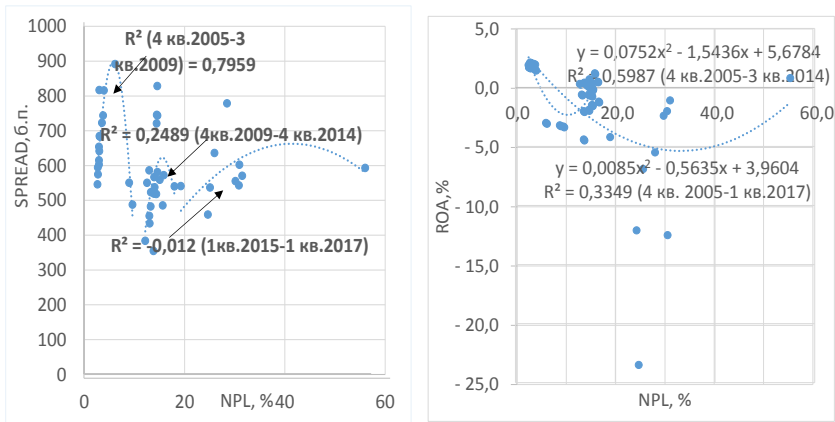
Джерело: власна розробка за даними Світового банку [85].

Іншими словами прийняття більшого ризику забезпечуватиме кращу віддачу від вкладених коштів. Значення показника R-квадрат в 2006 році незначно вище для взаємозв'язку, який описується параболою, проте екстремуму функція сягає при значенні частки недохідних активів на рівні 4,69%, що зовсім не суттєво впливає на економічну інтерпретацію результатів дослідження. В 2016 р. отримуємо схожий зв'язок: спред зростає зі зростанням частки недохідних активів до рівня 4,35%, а при перевищенні ризикованості активів різниця між ставками скорочується. Водночас рівень апроксимації знижується. На нашу думку, це пояснюється наступним: по-перше, значним коливанням рівня проблемної заборгованості, частка якої у цьому випадку була обмежена рівнем 15%; та, по-друге, значним розсіюванням рівня спреду між країнами, яке підсилюється в періоди нестабільності –

3.2. Ризик та прибутковість банківського кредитування: оцінка взаємозв'язків

країни, що розвиваються, мають значну частку недоходних кредитів та високий рівень ставок й спреду.

Досягнення цілей дослідження потребує проведення аналогічного аналізу для України з уточненням взаємозв'язків між ризикованістю кредитів та спредом й віддачою активів (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Взаємозв'язок між показниками ризикованості та прибутковості банківського кредитування в Україні за період 3 кв. 2005 р. – 1 кв. 2017 р.

NPL – частка недоходних позичок у портфелі, %. SPREAD – процентний спред, б.п.

Джерело: власна розробка за даними МВФ [86].

На рисунку 3.8 проілюстровано зв'язок між досліджуваними показниками у розрізі етапів та граничних значень показників ризикованості. Для показника спреду було обґрунтовано такі етапи:

1. 4 квартал 2006 р.-3 квартал 2009 р. Протягом цього періоду частка недоходних кредитів не перевищувала 10 % портфеля.

2. 4 квартал 2009-4 квартал 2014 р. На протязі цього проміжку часу частка недохідних позичок у портфелі коливалася від 10 до 19,99%.

3. У періоді з 1-го кварталу 2015 р. по 1 квартал 2017 р. частка непрацюючих кредитів перевищувала 20%, сягнувши свого максимуму 51% в 1-му кварталі 2017 року.

Дані рис. 3.8 (2.2. зв'язок непрацюючих кредитів та спреду) доводять попередні висновки: погіршення якості кредитного портфеля спричиняє зростання процентного спреду за умови, що рівень проблемної заборгованості не перетинає межу в 5%, оскільки при подальшому зростанні рівень спреду скорочуватиметься. Однак це твердження є достатньо точним у періоди, коли рівень недохідних позичок не перевищує 10% портфеля. Зі зростанням рівня проблемної заборгованості тіснота зв'язку знижується (2-ий із виділених вище періодів) та зовсім зникає (3-ий період). Вважаємо, ця ситуація може бути пов'язана з нерівномірністю розподілу рівня ризику по системі банків: окремі банки мають прийнятний рівень ризику у той час, як інші знаходяться на межі банкрутства та мають значну частку проблемних активів.

Варто зауважити, що оцінка взаємозв'язку ризикованості кредитів та віддачі активів (рис. 2.8) проводилася в цілому для періоду 4 кв. 2005 р-1 кв. 2017 р. та для періоду до 3 кв. 2014 р. (рівень ризику до 20%). Характер зв'язку не змінився на кожному з виділених проміжків, проте апроксимація вища для даних, які не перевищують 20%. Форма побудованого графіку та рівняння, що його описує свідчать про наступне: зі зростанням рівня недохідних позичок зменшується рентабельність банків, проте до певного рівня зі зростанням при подальшому погіршенні якості. Іншими словами, при погіршенні якості кредитного портфеля суттєво знижується рентабельність банку, проте протягом

3.2. Ризик та прибутковість банківського кредитування: оцінка взаємозв'язків

певного часу після шоку, спричиненого зростанням проблемних позичок, банки пристосовуються до зовнішніх умов та великих ризиків та знаходять альтернативні шляхи підвищення рентабельності – збільшення процентних ставок, реструктуризація заборгованості, зменшення адміністративних витрат, зростання ролі непроцентних доходів. Отже, можна зробити висновки щодо підвищення рівня менеджменту в банках України, оскільки банки отримують прибуток навіть в умовах 50-ти відсотків непрацюючих кредитів у портфелі.

Більш детально проаналізувати складові ризику й доходу в процентній ставці дозволяють дані, що представлені на рисунку 3.9. Варто зазначити, що логічним підґрунтям проведення структурного аналізу дохідності процентних активів є наступне рівняння:

$$\text{ПД} = \text{ПВ} + \text{ВР} + \text{НВ} + \text{ВПП} + \text{ФР} , \quad (3.1)$$

де ПД – процентні доходи;

ПВ – процентні витрати;

ВР – витрати на формування резервів для покриття збитків за кредитними операціями;

НВ – непроцентні витрати, що розраховуються як непроцентні витрати (у т.ч. загальні адміністративні), що не покриті непроцентними доходами.

ВПП – витрати на податок на прибуток;

ФР – фінансовий результат.

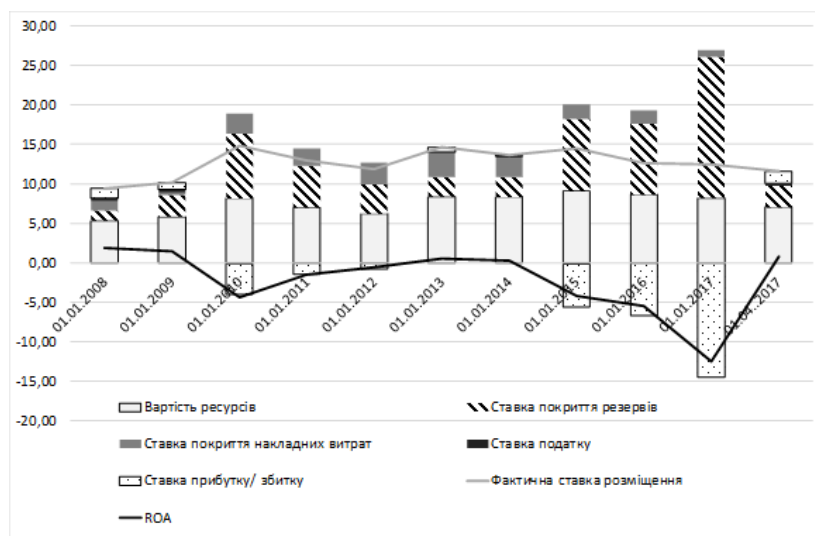
Як правило, ці витрати поділяються на прямі (заробітна плата працівників та витрати на утримання кредитного відділу та ін.) та непрямі (витрати на утримання бухгалтерії та інших адміністративних підрозділів). Проте, враховуючи обмеженість інформаційної бази, що є у відкритому користуванні, пропонуємо розраховувати непроцентні витрати, що відносяться до вартості кредитних ресурсів, як такі, що непокриті непроцентними доходами:

3.2. Ризик та прибутковість банківського кредитування:
оцінка взаємозв'язків

$$НВ = НПД - ЗАВ \quad (3.2)$$

де НПД – непроцентні доходи (чистий результат);
ЗАВ – загальні адміністративні витрати.

Отже, значний обсяг накладних витрат у даному випадку може бути пов'язаний як з великим обсягом умовно-постійних витрат, так і з недостатнім рівнем непроцентних доходів.

Рис. 3.10 Динаміка структури процентної ставки за банківськими позичками в Україні за період 2007- 1 кв. 2017 рр.

Джерело: власна розробка за офіційними статистичними даними НБУ.

Як свідчать дані рисунку 3.10, збиток банків України зумовлюється передусім значними витратами на формування резервів. Ставка покриття накладних витрат зменшується як за рахунок скорочення адміністративних витрат, так і за рахунок зростання непроцентних доходів.

3.2. Ризик та прибутковість банківського кредитування: оцінка взаємозв'язків

Значний рівень недохідних кредитів у портфелі зумовлений погіршенням якості кредитування в 2016 р. з покращанням в 1-му кварталі 2017 р. Таким чином, значний рівень проблемної заборгованості банків України станом на 1 квартал 2017 р. є результатом минулих років, у той час як покращання банківського менеджменту зумовило скорочення видатків й отримання прибутку. Однак, варто зауважити, що тенденцію до відновлення прибуткової діяльності не можна вважати стабільною, а запровадження удосконаленої методики оцінки очікуваних збитків та формування резервів за позичками може спричинити наступний шок стрімкого зростання витрат та збитків.

У дослідженні встановлено, що рівень ризику банківського кредитування є вагомим чинником його фінансових результатів – процентного спреду та віддачі активів. Водночас результати дослідження є чутливими до граничних значень показників. Так, для стабільного періоду взаємозв'язок між рівнем кредитного ризику та прибутковості можемо констатувати у випадку, якщо рівень ризику не перевищує 5%; у кризовий та посткризовий періоди зв'язок визначається як слабкий. В Україні обґрунтовано високий рівень зв'язку між часткою недохідних кредитів та спредом у періоди, коли рівень проблемної заборгованості не перевищував 10%; для показника віддачі активів – не більше 20-ти відсотків. У кризовий період в Україні варто відмітити підвищення рівня банківського менеджменту, оскільки за рахунок реструктуризації заборгованості, зменшення адміністративних витрат та зростання ролі непроцентних доходів відбувається зростання прибутковості навіть за умови високого рівня ризикованості.

РОЗДІЛ 4

УПРАВЛІННЯ ВАЛЮТНИМ РИЗИКОМ У БАНКАХ

4.1. Передумови виникнення валютного ризику в умовах розбалансованості системи валютного регулювання

Важливість регулювання валютних ринків обумовлена необхідністю управління валютними відносинами, а саме тенденціями їх виникнення, поширення, розвитку і трансформації на всіх рівнях економіки. Оскільки сталий розвиток певної країни неможливий без повноцінного транскордонного співробітництва та участі в міжнародній торгівлі, формування таких відносин є невід'ємною складовою економічного зростання. Разом із тим, стихійність у цих процесах заледве сприятиме ефективному функціонуванню національної економіки. Це й актуалізує наявність системи управління валютними відносинами, причому як на місцевому, так і на глобальному рівнях.

Валютні відносини доцільно розглядати як специфічні економічні відносини, що виникають між їх суб'єктами з приводу руху валютних цінностей. Реалізація цих відносин відбувається завдяки одночасному руху валютних цінностей (що складається з руху їх цінності та руху майнових прав, пов'язаних з ними) та зустрічного еквівалентного руху товарів чи послуг (і, навіть, інших валютних цінностей) проти виконаних зобов'язань, від одного контрагента (суб'єкта відносин) до іншого.

Сукупність валютних відносин, які набувають множинності та повторюваності, утворюють особливе середовище – валютний ринок – де й відбувається взаємодія суб'єктів цих відносин, і спостерігається безперервний рух їх об'єктів. Підтримуючи позицію

О.В. Дзюблюка та В.М. Шелудько, які у своїх працях визначають валютний ринок як систему економічних (і правових) відносин [87, с. 46; 88, с. 464], зазначимо, що власне системність валютних відносин і є основою генези та функціонування такого ринку.

Основними учасниками валютних відносин є саме банки, які не тільки диверсифікують свої портфелі за рахунок іноземних активів, але і здійснюють валютні операції від імені своїх клієнтів експортерів та імпортерів, які виходять на зовнішні ринки [89, с. 25-26].

Управління валютними відносинами повинно ґрунтуватися на реалізації комплексу класичних функцій управління (вперше визначених ще Анрі Файолем), а саме: планування, організація, регулювання, координація та контроль [90, с. 11]. Оскільки управління є не тільки системою, але й процесом, виконання кожної з перелічених функцій обумовлене існуванням неперервного циклу етапів управління – розробка, реалізація й аналіз. В економічній реальності управління валютними відносинами, на нашу думку, відображається в формі окремих структурних елементів: валютної політики, валютного регулювання та валютного контролю. Таким чином, валютне регулювання відповідає функціям, власне, регулювання та координації валютних відносин.

Очевидно, що валютне регулювання є настільки складним економічним явищем, що визначення його за допомогою лише якогось одного підходу призводить до втрати інших важливих для розуміння особливостей його сутності. На наш погляд, раціонально підходити до його визначення з дуалістичних позицій: у вузькому та широкому сенсі. Сам термін «регулювання» в українській мові означає:

– впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі;

4.1. Передумови виникнення валютного ризику в умовах розбалансованості системи валютного регулювання

- домагатись нормальної роботи, забезпечуючи злагоджену взаємодію складових частин, деталей;
- досягати потрібної сили, належного ступеня вияву чого-небудь [91, с. 480].

Таким чином, валютне регулювання у широкому сенсі – це елемент процесу управління валютними відносинами, мета якого полягає в реалізації цього процесу. У вузькому ж сенсі, валютне регулювання – це системна та послідовна діяльність уповноважених органів з упорядкування валютних відносин, тобто приведення їх у відповідність до заданих норм і стандартів, через застосування комплексу інструментів і методів, з метою досягнення наперед встановлених орієнтирів.

Комплексність досліджуваної категорії раціоналізує виділення чотирьох рівнів, на яких може здійснюватися валютне регулювання (рис. 4.1).

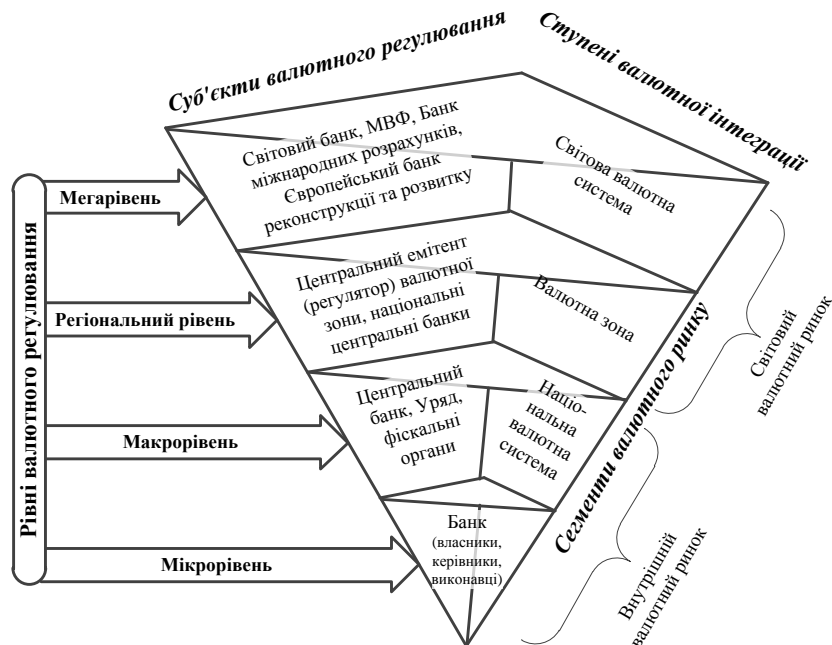
Кожному рівню відповідає свій склад суб'єктів регулювання, певний ступінь валютної інтеграції та сегмент валютного ринку. Отже, суб'єктами на мегарівні є міжнародні фінансові організації (Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Банк міжнародних розрахунків, Європейський банк реконструкції та розвитку), на яких покладені відповідні повноваження з регулювання світової валютної системи.

На рівні валютних зон (союзів) суб'єктами регулювання можуть виступати головний емітент валютної зони та центральні банки країн-членів, розподіл повноваження яких закріплюється міжурядовими угодами для кожної зони окремо.

Суб'єктами валютного регулювання на макрорівні (в масштабі окремої країни) є як центральний банк і уповноважені банки, так і Уряд з фіскальними (податковими та митними) органами, якщо регулювання національної валютної системи та внутрішнього валютного

4.1. Передумови виникнення валютного ризику в умовах розбалансованості системи валютного регулювання

ринку законодавчо не є прерогативою банківської системи. Стосовно ж суб'єктів мікрорівня – в окремо взятій банківській установі – зазначимо, що до них належать не лише власники та керівники банку, але й співробітники всіх рангів, до посадових обов'язків яких належать ті чи інші функції з реалізації валютного регулювання.

Рис. 4.1 Тетраедрична модель архітектури валютного регулювання

Джерело: авторська розробка

Втілення в життя орієнтирів розвитку валютних відносин неможливе без наявності в розпорядженні органів регулювання широкого спектру інструментів. Сьогодні погляди вчених-економістів на класифікацію інструментів валютного регулювання відзначаються певним плюралізмом. Зокрема, деякі науковці розрізняють

4.1. Передумови виникнення валютного ризику в умовах розбалансованості системи валютного регулювання

адміністративні та економічні інструменти, причому перші є інструментами прямої дії, а другі – непрямі [92, с. 29; 93, с. 73]. Таке уточнення, на наш погляд, не відображає економічної дійсності речей, адже використання одного і того ж інструменту може мати як адміністративний, так і економічний характер впливу (яскравим прикладом цього є валютні інтервенції, які можуть бути як реальними, так і вдаваними).

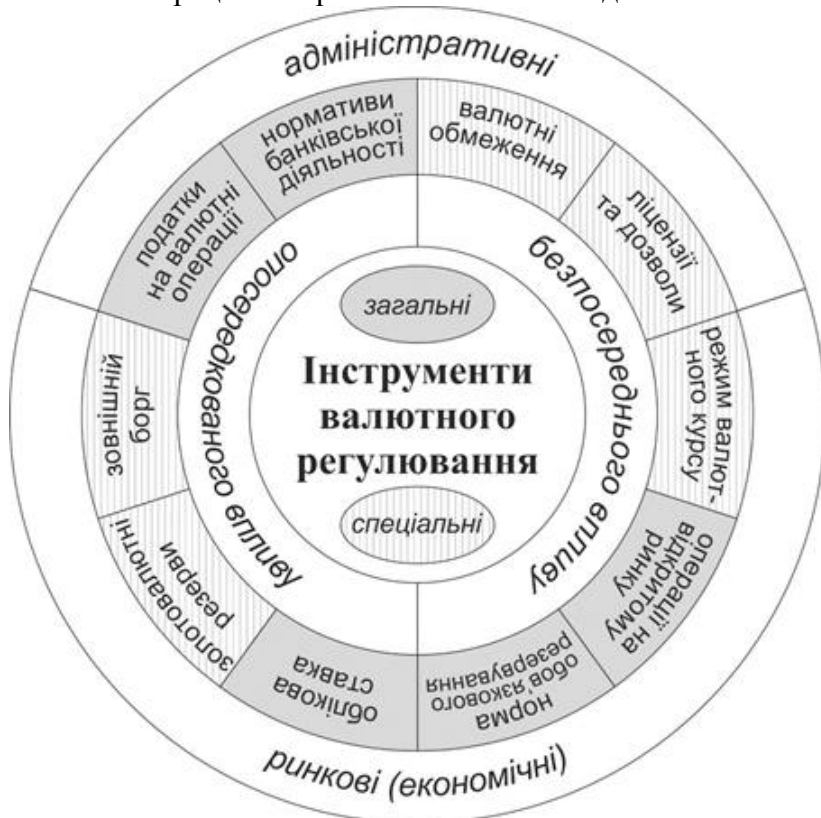
Інший підхід передбачає поділ інструментів валютного регулювання (за характером їх впливу) на безпосередні та опосередковані [94, с. 168] або ж основні (прямого впливу, що в свою чергу поділяються на економічні та адміністративні – інтервенції, обмеження, резерви та валютна блокада), транзитивні (регулювання режиму валютного курсу, девальвація і ревальвація, регулювання платіжного балансу) та додаткові (непрямого впливу – процентні ставки, обов'язкове резервування, операції на відкритому ринку, управління державними валютними фондами, зовнішніми запозиченнями, ліцензування та квотування ЗЕД, податки та збори) [95, с. 9].

На наш погляд, інструментарій валютного регулювання достатньо багатогранний для того, аби розглядати його лише з точки зору їх природи або характеру впливу на економічну дійсність, – тому доцільним є побудова багатовимірної класифікації інструментів (рис. 4.2).

Відтак, увесь інструментарій валютного регулювання пропонується розподіляти: за характером впливу на об'єкти валютного регулювання(безпосереднього та опосередкованого впливу), за способом застосування(адміністративні та ринкові (економічні)), за приналежністю інструмента рівною мірою як до валютного, так і до монетарного, фіскального, бюджетного та іншого регулювання або ж виключно до валютного(загальні та спеціальні). Назагал же до

4.1. Передумови виникнення валютного ризику в умовах розбалансованості системи валютного регулювання

інструментів валютного регулювання доцільно зараховувати валютні обмеження, ліцензії та дозволи, режим валютного курсу, операції на відкритому ринку, норму обов'язкового резервування, облікову ставку, золотовалютні резерви, зовнішній борг, податки на валютні операції та нормативи банківської діяльності.

Рис. 4.2. Тривимірна класифікація інструментів валютного регулювання

Джерело: авторська розробка

Сутність валютних обмежень полягає у застосуванні державного впливу через втручання до приватних

4.1. Передумови виникнення валютного ризику в умовах розбалансованості системи валютного регулювання

валютних угод з метою часткового або повного обмеження їх дії. Розрізняють обмеження щодо поточних валютних операцій і обмеження щодо операцій з руху капіталів і майна [96, с. 348-349]. Варто відзначити, що фактично встановлення валютних обмежень суперечить статуту МВФ [97, ст. 8], хоча їх застосування може бути виправданим за виключних політичних обставин (зокрема, під час режиму воєнного часу). До різновидів цього інструменту доцільно відносити також і валютну блокаду як найвищий ступінь жорсткості обмежень у реалізації валютних відносин у країні, характерний для радикального валютного регулювання.

Дія ліцензій і дозволів як інструмента валютного регулювання дещо схожа на дію обмежень, але ключовою відмінністю є метод їх застосування – виключно юридичний, через надання або скасування права суб'єкта економіки на здійснення валютних операцій (взагалі або у конкретному випадку). Саме в цьому інструменті вбачаємо чистий прояв валютної регламентації як форми валютного регулювання. Серед основних ліцензій слід назвати: банківську ліцензію (без наявності якої будь-яка участь банку в економічних відносинах неможлива), генеральна ліцензія на здійснення валютних операцій, індивідуальна ліцензія на здійснення валютних операцій (без наявності яких неможливе здійснення постійних або разових операцій з валютними цінностями) [98, ст. 5]. Важливими документами, дія яких схожа з дією ліцензії, є письмові дозволи НБУ – нормативні документи, що надають право на разове здійснення певної валютної операції. Окрім цього, банки другого рівня можуть видавати дозволи своїм філіям на здійснення валютних операцій [99, с. 90].

Інструментом валютного регулювання є і режим валютного курсу (а не девальвація та ревальвація, на думку низки дослідників [92, с. 30; 100, с. 98; 101, с. 280], який

4.1. Передумови виникнення валютного ризику в умовах розбалансованості системи валютного регулювання

функціонує як порядок управління (тобто, обчислення та регулювання) валютним курсом. Як відомо, розрізняють два основних режими валютного курсу – фіксований (офіційний) і плаваючий (ринковий) [96, с. 281; 99, с. 56;], хоча окремі дослідники останній режим розділяють на обмежено гнучкий та плаваючий [101, с. 118]. Щодо девальвації (примусове зниження курсу національної валюти по відношенню до іноземних) та ревальвації (примусове підвищення курсу національних грошей), то на нашу думку, це є методами використання фіксованого режиму курсоутворення.

Операції на відкритому ринку як інструмент регулювання – це акти купівлі-продажу центральним банком валютних цінностей. Переважно, такі операції здійснюються в формі валютних інтервенцій (один або низка взаємопов'язаних актів купівлі або продажу центральним банком іноземної валюти на внутрішньому валютному ринку країни) або операцій з цінними паперами – казначейськими та борговими зобов'язаннями, а також інших цінних паперів, що не засвідчують корпоративні права. Цей інструмент здатен не лише швидко впливати на валютний курс і грошову масу в країні, а й надає широкі можливості до залучення значних кредитних ресурсів на потреби уряду. Умовою дієвості та гнучкості таких операцій є високий ступінь розвитку внутрішнього валютного та фондового ринків [102, с. 136].

Ще одним інструментом валютного регулювання є норма обов'язкового резервування – примусово встановлена центральним банком частка залучених банком другого рівня коштів, у т.ч. в іноземній валюті, що перераховується та зберігається на кореспондентському рахунку банку. Цей інструмент вважається достатньо жорстким, адже впливає на спроможність банків до кредитування за рахунок залучених на депозити коштів:

4.1. Передумови виникнення валютного ризику в умовах розбалансованості системи валютного регулювання

чим більша норма обов'язкового резервування, тим менша спроможність банків до надання позичок. До того ж, якщо банки надають позички в іноземній валюті за рахунок її залучення на депозити, та ще й зараховують ці позички на поточні рахунки позичальників (у зв'язку з чим на їх рахунках виникають інвалютні депозити, які впливають на збільшення грошової маси і, перш за все, її валютної складової, хоча фактично обсяг іноземної валюти в банках не збільшився), то, за таких умов, фактична пропозиція іноземної валюти банками є значно нижчою від фактичного попиту на іноземну валюту, що спричинює підвищення процентних ставок за інвалютними позичками і, зрештою, впливає на валютний курс національних грошей, купівельна спроможність яких відносно іноземних валют зменшується (тобто, відбувається девальвація національних грошей).

Облікова ставка є процентною ставкою, з урахуванням якої центральний банк здійснює операції з обліку векселів (редисконтування), кредитування банків (надання позичок рефінансування) та обчислення штрафів і пені за порушення економічних нормативів. Не дивно, що за таких умов облікова ставка є базовою ставкою відсотка в країні та певною мірою визначає кон'юнктуру на ринку кредитних ресурсів.

Золотовалютні резерви центрального банку також є інструментом валютного регулювання, і можуть бути використані за першої потреби для виконання покладених на них функцій. Золотовалютні резерви надзвичайно важливі для підтримки міжнародної ліквідності країни, стабільності її національної валюти, забезпечення критичного (тобто, мінімально необхідного) рівня імпорту. До того ж, інформування населення про достатні обсяги резервів позитивно впливає на довіру до Уряду та банківської системи.

4.1. Передумови виникнення валютного ризику в умовах розбалансованості системи валютного регулювання

До інструментів валютного регулювання належить і зовнішній борг – сукупність зобов'язань публічних і приватних резидентів країни перед закордонними кредиторами. На наш погляд, у процесі валютного регулювання цей борг (особливо номінований у іноземній валюті) потребує особливо прискіпливого адміністрування, оскільки надмірний борговий тягар є загрозою як міжнародній ліквідності країни, так і суверенності її банківської системи (через можливість повсюдного переходу прав власності на банки до акціонерів з-за кордону).

Особливо небезпечним для економіки країни є потрапляння у так звану «валютну пастку», коли ситуація стає «порочним колом»: задля втримання курсу національної валюти центральний банк вдаватиметься до інтервенцій на валютному ринку, у результаті чого золотовалютні резерви скорочуватимуться, а їх поповнення відбуватиметься за рахунок зовнішніх запозичень, які, в свою чергу, збільшуватимуть сальдо зовнішнього боргу, яке впливатиме на нове падіння курсу національної валюти [103, с. 191].

Іншим інструментом регулювання є податки на операції з валютними цінностями, зокрема «податок Тобіна» або «податок Робіна Гуда» [104]. Його ефект легко переоцінити, адже надмірний податковий тягар не тільки не скорочує обсяги операцій з іноземною валютою, а ще й спонукає до надзвичайного розширення тіньового валютного ринку (що й сталося в Україні в 2014-2016 рр. з введенням податку на валюто-обмінні операції). Втім, виважена податкова політика цілком в змозі справити позитивний ефект на розвиток валютних відносин через обмеження панічних операцій населення. Методом застосування цього інструменту є оподаткування – процес,

що включає в себе визначення бази, ставки та розміру податку, його стягнення й адміністрування.

Вплив нормативів банківської діяльності як інструмента валютного регулювання заснований на загальному нагляді за банківською системою з метою попередження її занепаду та кризи (макропруденції). Визначення деяких нормативів через відношення до розміру регулятивного капіталу призводить до штучного скорочення прибутковості окремих банків через різницю в розмірах їх капіталів [102, с. 132]. Раніше в системі нормативів НБУ перебував норматив загальної відкритої позиції банку (Н 13), дія якого обмежувала валютний ризик.

Проте, з переходом до обчислення окремо довгої та короткої валютних «позицій», які визначають лише обсяг створених вимог та зобов'язань банку (і жодним чином не визначають його валютну позицію, тобто місце на валютному ринку), норматив загальної відкритої валютної позиції було скасовано, що не найкращим чином відзначилося на ефективності управління валютним ризиком.

Таким чином, суб'єкти валютного регулювання володіють значним арсеналом інструментів для реалізації встановлених валютною політикою орієнтирів. Оцінити достатність цього арсеналу видається можливим за методикою Нобелівського лауреата Яна Тінбергена, який ще 1952 р. запропонував «правило інструментів – цілей», що полягає в наступному: якщо кількість цілей дорівнює кількості інструментів, органи регулювання можуть визначити, яким саме інструментом слід досягати певної цілі [105]. У випадку перевищення кількості інструментів над кількістю цілей, існує певна варіативність у практичній реалізації валютної політики. Але якщо цілей значно більше за інструментів, регулятори, скоріш за все, не будуть спроможні досягти всі цілі одночасно.

Висновком до цього правила є те, що суперечливі цілі (наприклад, цінова стабільність, економічне зростання та повна занятість) не можуть бути досягнуті одночасно через застосування обмеженого арсеналу інструментів. Методологічно правильним є обрання лише однієї реалістичної цілі та кількох інструментів її реалізації.

Результат використання того чи іншого інструменту, навіть при дотриманні правила Тінбергена, залежить як від суб'єкта, що його застосовує, так і від суб'єкта, по відношенню до якого він застосовується. Іншими словами, наріжним комнем процесу досягнення орієнтирів валютної політики в країні є діяльність центрального та уповноважених банків у цій сфері, власне – роль банків у валютному регулюванні.

Реалізація валютного регулювання завжди тягне за собою неминучий і непевний ефект – ризик. Підходи вчених до визначення економічної сутності ризику різняться: одні дослідники розглядають ризик як імовірність настання негативних [106], незапланованих [107] або як негативних, так і позитивних наслідків [108]. Інші науковці вбачають у ризику зовнішній вплив на прийняття рішення [109], наслідки прийнятих рішень [110] або навіть характеристику власне ситуації прийняття рішення [111].

На наш погляд, під ризиком варто розуміти усвідомлюваний, передбачуваний і кількісно вимірюваний ефект, достовірність настання якого не можна встановити заздалегідь. Варто погодитися з тим, що наслідки ризику можуть бути не лише шкідливими, а й сприятливими для економічного стану суб'єкту, що ризикує (тобто, приймає ризик). До того ж, з економічної точки зору обов'язковим наслідком будь-якого ризику є грошові втрати суб'єкта, що прийняв ризик. Варто зазначити, що різноманітні види ризиків генеруються функціонуванням того чи іншого

4.1. *Передумови виникнення валютного ризику в умовах розбалансованості системи валютного регулювання*

суб'єкту валютного регулювання. Іншими словами, можна встановити зв'язок між певним ризиком і диспозицією регулятора (рис. 4.3).

Рис. 4.3. Ієрархія ризиків валютного регулювання за рівнями виникнення

Джерело: авторська розробка

Доцільно розрізнити пов'язані, проте осібні поняття – «валютний ризик» і «ризик валютного регулювання». Діяльність суб'єктів регулювання кожного з рівнів спричиняє виникнення сукупності ризиків певних видів. Так, операції, що здійснюють банки за дорученням клієнтів або для власних потреб на мікрорівні генерують:

- кредитний ризик – втрати внаслідок невиконання боржником умов кредитної угоди;
- ризик ліквідності – втрати від недостатньої чи надмірної ліквідності банку;
- комплаєнс-ризики – втрати через порушення внутрішніх або зовнішніх стандартів і нормативів: операційних процесів (операційний ризик), законодавства (юридичний ризик), взаємовідносинах з клієнтами (репутаційний ризик).

4.1. Передумови виникнення валютного ризику в умовах розбалансованості системи валютного регулювання

На макрорівні внаслідок регуляторної діяльності центрального банку, Уряду, фіскальних та інших органів можуть генеруватися:

– ринкові ризики – втрати, пов’язані зі зміною кон’юнктури та встановлення нового рівня цін або курсів на: валютному ринку (валютний ризик), ринку капіталу (процентний ризик), ринку цінних паперів (фондовий ризик);

– інфляційний ризик – втрати через втрату національною валютою купівельної спроможності внаслідок довготривалого та нерівномірного зростання цін;

– регулятивний ризик – втрати від непрогнозованої діяльності органів економічного, грошово-кредитного або валютного регулювання;

– неринкові ризики – втрати внаслідок несприятливих обставин у політичній, юридичній чи соціальній сфері життя певної країни.

На рівні валютної зони чи союзу ризи генеруються, здебільшого, через протиріччя в самій регіональній валютній системі. Пропонується розрізняти:

– ризик монетарної стратегії – втрати, пов’язані з недосконалою або помилковою стратегією розвитку монетарної сфери в регіоні;

– ризик неузгодженості економічних політик – втрати від недотримання однією чи кількома країнами-членами валютної зони узгодженого на міждержавному рівні напрямку національних економічних політик.

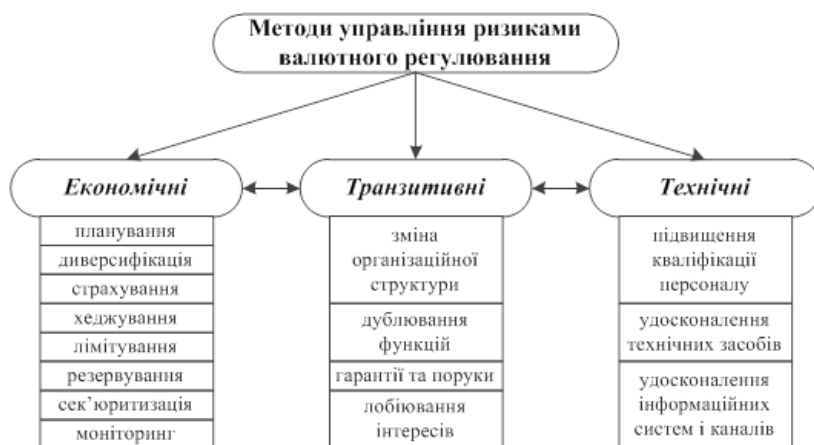
Що ж стосується ризиків метарівня валютного регулювання, то вони пов’язані зі змінами в загальному економічному укладі світу та можуть проявлятися в формі:

– ризику світової валютної системи – втрати від негативних наслідків протиріч у поточній глобальній валютній системі;

4.1. Передумови виникнення валютного ризику в умовах розбалансованості системи валютного регулювання

– еволюційно-технологічного ризику – втрати через науково-технічний прогрес або технологічну деградацію.

Велика кількість і різноманіття ризиків у сфері валютного регулювання актуалізує питання нівелювання їх негативного впливу. Оскільки органи валютного регулювання не можуть уникати ризиків шляхом відмови від ризикованої діяльності (власне, регуляторних заходів), в їх розпорядженні залишаються чисельні методи прийняття ризиків, що можна розділити на економічні, технічні та транзитивні (рис. 4.4).

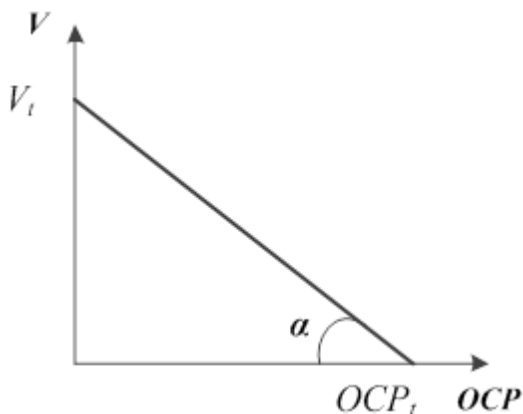
Рис. 4.4. Класифікація методів управління ризиками валютного регулювання

Джерело: розроблено автором на основі [106; 109; 112-114].

Зазначимо, що поряд із суто економічними (планування, диверсифікація, страхування, хеджування, лімітування, резервування, сек'юритизація та моніторинг) і суто технічними (підвищення кваліфікації персоналу, удосконалення технічних засобів і удосконалення інформаційних систем і каналів) методами доцільно виділяти й методи транзитивні (перехідні), що є наслідком

4.1. Передумови виникнення валютного ризику в умовах розбалансованості системи валютного регулювання

складної композиції ризиків валютного регулювання, представлених на рис. 4.3. Відтак, зміна організаційної структури, дублювання функцій (між виконавцями або структурами), гарантії та поруки, а також лобіювання інтересів можуть характеризуватися переважно економічною або переважно технічною природою, в залежності від особливостей реалізації заходів управління ризиками.

Рис. 4.5. Ідеографічна модель валютного ризику банку

Джерело: розроблено автором

Застосовуючи системний підхід у дослідженні валютного регулювання, доходимо висновку про необхідність такого його елементу як підсистема управління ризиками впливає з невизначеності внутрішніх і зовнішніх чинників і впливів, що зазнає система валютного регулювання в процесі функціонування. Інакше кажучи, всі дії та заходи суб'єктів регулювання пов'язані з ризиками, що вимагають управління через низку етапів, визначених міжнародним стандартом ISO 31000:2009 «Менеджмент ризику».

4.1. Передумови виникнення валютного ризику в умовах розбалансованості системи валютного регулювання

Принципи та Керівництво»: встановлення контексту, ідентифікація ризику, аналіз ризику, оцінка ризику, обробка ризику, моніторинг і огляд [36].

У розрізі об'єктів валютного регулювання, одним з яких є валютний курс [115, с. 122-123], центральне місце в підсистемі ризик-менеджменту займає все ж валютний ризик, оскільки саме на скорочення волатильності валютного курсу направлені основні зусилля органів регулювання. З точки зору його оцінки, валютний ризик банку пропонується розглядати у залежності від розміру валютної позиції та курсової волатильності (рис. 4.5).

У такій площині координат максимальний розмір можливого валютного ризику пропонується визначати як довжину гіпотенузи прямокутного трикутника, утвореного відкладанням значення індексу відкритої валютної позиції за певною валютою на вісі абсцис (OCP) і значенням волатильності курсу цієї валюти на вісі ординат (V):

$$FXr_{max} = \sqrt{V_t^2 + OCP_t^2} \quad (4.1)$$

де FXr_{max} – розмір максимального валютного ризику;
 V_t – волатильність валютного курсу за період t ;
 OCP_t – індекс відкритої валютної позиції за період t .

Волатильність у розрізі цього дослідження доцільно розраховувати як стандартне відхилення валютного курсу, скориговане на кількість банківських днів у періоді:

$$V_n = \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (XR_i - \overline{XR})^2} \times \sqrt{n} \quad (4.2)$$

де V_n – волатильність за n днів;
 n – кількість банківських днів у періоді;
 XR_i – курс на i -день;
 $\overline{XR}$ – середній курсу за n днів.

Імовірність валютного ризику можна оцінити за допомогою тригонометричних методів, зокрема через визначення кута нахилу гіпотенузи трикутника до вісі абсцис (α):

$$\tan \alpha = \frac{V_t}{OCP_t} \quad (4.3)$$

Таким чином, чим більшим є тангенс кута α (а відтак – і, власне, кут), тим більш імовірним є валютний ризик через незбалансованість динаміки відкритої валютної позиції та зміни валютного курсу. До того ж, у прямій залежності від розміру кута α знаходиться й максимальний розмір цього ризику.

Отже, валютне регулювання як елемент управління валютними відносинами реалізує свої завдання через використання комплексу інструментів, проте така реалізація генерує сукупність ризиків, основним з яких є валютний. Система управління цим ризиком має ґрунтуватися на міжнародних стандартах ризик-менеджменту, де неабияке значення посідає оцінка розміру й імовірності настання валютного ризику.

4.2. Характеристика методів регулювання валютним ризиком банків

Розвиток сучасних міжнародних відносин України, грошові потоки яких обслуговуються вітчизняними банківськими установами, призводить до збільшення обсягів фінансових угод у різних валютах, що здійснюються в умовах нестабільності в національній економіці та непередбачуваної мінливості плаваючих валютних курсів.

Зростання обсягів та видів валютних операцій загострює проблеми регулювання валютного ризику на рівні окремого банку, особливо в сучасних умовах дефіциту іноземної валюти в українській економіці, зменшення державних золотовалютних запасів, значного скорочення іноземних інвестицій. Крім того, глобалізація і розвиток інформаційних технологій на світових фінансових ринках змінили усталені фундаментальні взаємозв'язки, збільшивши частку спекулятивних операцій у загальному обсязі валютних операцій банків. Сучасний валютний ринок характеризується розширенням переліку здійснюваних валютних операцій, посиленням конкуренції з боку небанківських інститутів, а зазначене, у свою чергу, несе додатковий валютний ризик до вже існуючого рівня.

Перелічені тенденції на вітчизняному валютному ринку призвели до підвищення значущості наслідків реалізації валютного ризику для банку, що обумовлює потребу в удосконаленні підходів до його регулювання. Звідси виникає необхідність чіткого розуміння банками проблеми побудови адекватної системи регулювання валютного ризику. Успішна реалізація зазначених завдань у банківській діяльності вимагає ретельного теоретичного опрацювання багатьох питань: з'ясування суті та видів валютного ризику, визначення факторів, що впливають на рівень валютного ризику, використання сучасних методів ідентифікації та оцінки ризику, визначення економічних основ процесів регулювання валютного ризику.

Валютний ризик поряд із процентним та іншими ціновими ризиками згідно з Міжнародними стандартами фінансової звітності (IFRS) належить до ринкового ризику. Ринковий ризик у зазначеному документі визначається як ризик того, що вартість фінансових інструментів або майбутні потоки грошових коштів стосовно них будуть змінюватися відповідно до зміни ринкових цін [86].

Проведений аналіз сучасних підходів до визначення дефініції валютного ризику дозволяє стверджувати, що теоретичні дослідження цього поняття знайшли своє відображення в працях багатьох вітчизняних та іноземних науковців (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Підходи до визначення сутності поняття «валютний ризик»

Автор	Визначення поняття «валютний ризик»
В. Ющенко, В. Міщенко	можливість утрат суб'єктів валютного ринку через коливання валютних курсів [99]
О. Дзюблюк	можливість грошових втрат суб'єктів валютного ринку через коливання валютних курсів [116]
Редхер К. та Х'юс С.	ризик потенційних збитків від зміни валютних курсів [117]
М. Крупка, Є. Андрушак, Н. Пайтра	небезпека втрат, пов'язаних із можливими змінами валютного курсу [118]
Л. Примостка	імовірність фінансових втрат унаслідок того, що курс однієї валюти щодо іншої зміниться протягом певного часу [106]
О. Лаврушин	імовірність грошових втрат у результаті коливання валютних курсів [119]
Н. Божидарник, Т. Божидарник	імовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та/або надходження банку [120]
Л. Донець	імовірність фінансових втрат у результаті зміни курсу валют у період між зміною курсу валют, період між змінами контракту з фізичними особами та виробництвом і розрахунків по ньому [121]
А. Шихвердів	небезпека валютних втрат, пов'язаних зі зміною курсу однієї іноземної валюти по відношенню до іншої, при проведенні зовнішньоекономічних, кредитних та інших валютних операцій [122]

Продовження табл. 4.1

І. Ларіонова	небезпека втрат, пов'язаних зі зміною курсу іноземної валюти по відношенню до національної валюти при проведенні зовнішньоторговельних, кредитних, валютних операцій, операцій на фондових і валютних біржах [123]
Т. Струченкова	валютний ризик виникає при проведенні операції в іноземній валюті та є можливістю зниження вартості активів (отримання збитків), недоотримання запланованих доходів внаслідок несприятливої зміни валютних курсів [124]
Базельський комітет з банківського нагляду	ризик утримання або прийняття позицій в іноземних валютах, включаючи золото [125]
Постанова НБУ від 02.08.2004 № 361	наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання курсів іноземних валют та цін на банківські метали [18]

Критичний аналіз наведених у таблиці тлумачень дефініції «валютний ризик» дозволяє дійти висновку, що найбільш численна група науковців розглядає його як імовірність грошових втрат від коливань валютних курсів. На наш погляд, надані визначення більшості авторів (Є. Андрушак, Н. Божидарник, Т. Божидарник, О. Дзюблюк, М. Крупка, О. Лаврушин, В. Міщенко, Н. Пайтра, Л. Примостка, К. Редхер, С. Х'юс) мають досить спрощений характер, оскільки, визначаючи ризик як імовірність грошових втрат у результаті коливання валютних курсів, не уточнюють суб'єктний склад, види операцій, наслідки настання валютного ризику [99, 116, 117, 118, 119, 120]. Проте варто зауважити, що Л. Донець загальноприйняте тлумачення ризику доповнює визначенням суб'єктів валютного ризику, до яких відносить фізичних осіб та виробництво [121, с. 75].

А такі вчені, як І. Ларіонова та А. Шихвердієв [123, 124] визначення ризику доповнюють переліком валютних операцій, яким притаманний ризик: зовнішньоторговельні, кредитні та інші валютні операції. Т. Струченкова конкретизує можливість виникнення ризику за рахунок негативних наслідків реалізації курсових коливань валют у вигляді зниження вартості активів, недоотримання запланованих доходів, отримання збитків [124].

Отже, результати аналізу поняття «валютний ризик», запропонованих іноземними й українськими дослідниками, свідчить, що даний ризик визначається переважно однаково – як можливість грошових втрат через волатильність валютних курсів; тобто узагальнено й незалежно від сфери діяльності суб'єктів валютного ринку, у якій виникає валютний ризик.

Валютний ризик банку як об'єкт ризик-менеджменту вимагає розгорнутої характеристики, що повинна стати основою для організації й реалізації процесів регулювання даним ризиком.

Для реалізації завдань ефективного регулювання банківськими валютними ризиками необхідно їх, залежно від характерних особливостей, розділити на дві групи: характеристики ризику, що пояснюються специфікою валюти як фінансового активу, і характеристики, обумовлені сферою обігу даного активу, тобто банківською валютною діяльністю.

Перша група особливостей – це можливість виникнення валютного ризику під впливом дії різноманітних факторів (економічних, регулюючих, політичних), які впливають або на базову валюту, або на валюту ціни, або на обидві валюти, обумовлюючи тим самим різкі коливання валютного курсу.

Друга група особливостей обумовлена специфікою діяльності банків на валютному ринку. Якщо особливості

валютного ризику першої групи вченими розкриваються в різних дослідженнях, то особливості ризику, що притаманні самій валютній діяльності банків, висвітлені недостатньо.

Аналіз наукової економічної літератури дозволив визначити такі специфічні риси банківського валютного ризику:

– ризик здатний накопичуватися у вигляді нереалізованих курсових різниць на балансових або позабалансових рахунках обліку витрат банку, що обумовлено українськими стандартами бухгалтерського обліку у вигляді щоденної переоцінки сукупності валютних активів і зобов'язань;

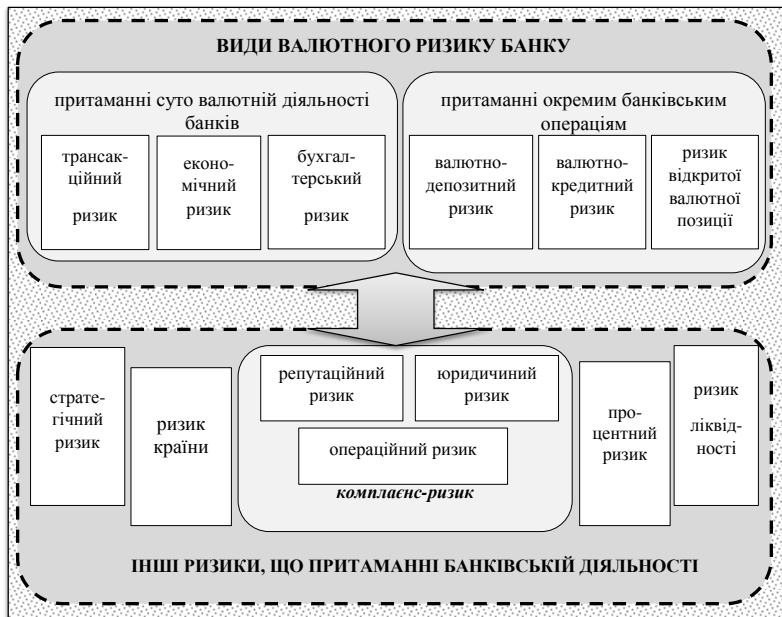
– ризик взаємодіє з іншими фінансовими ризиками (процентним, стратегічним, ризиком ліквідності та іншими) при здійсненні банком операцій в іноземній валюті, підсилюючи несприятливі наслідки даних ризиків у випадку збігу дії ризикових факторів;

– наявність банківського валютного ризику обумовлює непередбачені зміни відкритої валютної позиції, які є наслідком власних конверсійних операцій банку на міжбанківському валютному ринку, здійснюваних з метою регулювання миттєвої валютної ліквідності;

– істотний вплив на оцінку валютного ризику та подання його у звітності, а також на особливості й можливості управління ним має інституціональне середовище, у якому банк здійснює свою валютну діяльність, оскільки він є всебічно регульованим учасником фінансового ринку з боку держави, центрального банку й міжнародних фінансових організацій.

Виявлені особливості банківського валютного ризику дозволяють скласти докладне уявлення про нього як об'єкта ризик-менеджменту й, відповідно, визначити ті

його аспекти, які необхідно врахувати в процесі управління ним, щоб одержати оптимальний результат – зберегти прибуток на необхідному рівні або уникнути збитків по окремих видах валютних операцій в умовах нестабільності валютних курсів (рис. 4.6).

Рис. 4.6. Взаємодія видів валютного ризику з іншими ризиками банківської діяльності

Джерело: узагальнено автором на основі [18, 106, 119, 123-125]

Дані наведеного рис. 4.6, свідчать, що існують ризики, які стосуються суто валютної діяльності банків: трансакційний, економічний, трансляційний (бухгалтерський) ризики, та ризики, що притаманні окремих банківських операціям в іноземній валюті (валютно-депозитний та валютно-кредитний ризики, ризик форфейтування, ризик відкритої валютної позиції тощо). Зазначені ризики взаємодіють майже зі всіма фінансовими

та нефінансовими ризиками банків, основними з яких, на наш погляд, є: ризики ліквідності, стратегічний, процентний, ризик країни та комплаєнс-ризик, що є агрегованим видом ризику, виникнення якого є результатом негативного сценарію реалізації юридичного, операційного та репутаційного ризиків.

Розглянемо детальніше кожний із ризиків. Трансакційний валютний ризик (операційний, ризик перерахунків/переоцінки) – це ризик, пов'язаний із торговельними операціями, а також із грошовими угодами з фінансового інвестування та дивідендних платежів або отриманням коштів в іноземній валюті в майбутньому. Узагальнюючи матеріали наукових джерел [18, 106, 119, 125, 126], зазначимо, що трансакційний ризик валютних операцій стосується впливу майбутніх змін валютних курсів на грошові потоки майбутніх періодів за контрактами, укладеними в минулому, що приводить до змін обсягів реальних грошових потоків банку, а не змін у його бухгалтерській звітності. У випадку несприятливої для банку зміни валютного курсу відбувається зменшення його грошових потоків, що у свою чергу посилює ризик ліквідності, погіршує репутацію банку, зменшує кількість клієнтів. Окрім того, трансакційний валютний ризик тісно пов'язаний із ризиком країни, оскільки банк, укладаючи власні зовнішньоекономічні угоди, стикається з імовірністю невиконання контрагентами свої зобов'язань через обмеження валютнообмінних операцій у країнах зарубіжних партнерів.

Наступним видом валютного ризику є економічний валютний ризик (конкуренто-валютний) [18, 106, 119]. Даний ризик, як і трансакційний, впливає на фінансові результати діяльності банку. Однак важливо зазначити, що його наслідки можуть бути прямими, які впливають безпосередньо на прибуток банку, і непрямими, що

відбиваються на конкурентоспроможності банку, а в подальшому – на структурі витрат, доходів, обсягу прибутку. Автори «Банківської енциклопедії» за редакцією С. Арбузова, В. Міщенка та ін., акцентують, що економічний ризик полягає в змінах конкурентоспроможності банку або його структур, що входять у консолідовану групу, на зовнішньому ринку через суттєві зміни обмінних курсів [127, с. 251]. Як відмічають Л. Примостка та Н. Білань: економічний валютний ризик охоплює ширший спектр впливу на банківську діяльність і часто є наслідком трансакційного (операційного) або трансляційного (бухгалтерського) валютних ризиків, кредитних, процентних, фондових ризиків. Економічний валютний ризик проявляється за опосередкованого впливу на банк зміни валютних курсів у вигляді інших видів ризиків» [28, с. 21].

Сутність трансляційного (бухгалтерського) ризику, згідно з Постановою НБУ від 02.08.2004 р. №361, полягає в тому, що величина еквівалента валютної позиції у звітності змінюється в результаті коливання обмінних курсів, які використовуються для перерахування залишків в іноземних валютах у базову (національну) валюту» [18]. Трансляційний ризик має вплив лише на ті грошові потоки, які відображаються в бухгалтерській звітності. Проте необхідно зауважити, що помилки, допущені при складанні фінансової звітності, можуть призвести до накладання штрафних санкцій з боку регулятора, що, у свою чергу, призводить до реалізації комплаєнс-ризиків. Крім того, ризик трансляції часто пов'язують із процентним ризиком активів та зобов'язань в іноземній валюті, оскільки зміни валютного курсу безпосередньо впливають на проценті доходи й витрати банку [28].

Наступною групою валютних ризиків є ризики окремих валютних операцій: форфейтування, валютно-депозитний

та валютно-кредитний ризику, ризик відкритої валютної позиції тощо. Важливими валютними ризиками, що притаманні окремим банківським операціям, є валютно-депозитний та валютно-кредитний ризику, які є взаємопов'язаними.

Валютно-кредитні ризику виникають при накопиченні значних обсягів простроченої та сумнівної кредитної заборгованості в іноземній валюті та сприяють виникненню кризи банківської ліквідності, що, у свою чергу, посилює валютно-депозитний ризик, викликаний недовірою до банку з боку клієнтів, що в подальшому призведе до виникнення ризику ліквідності та репутаційного ризику.

Валютно-депозитний ризик є результатом дострокового, масштабного вилучення депозитів в іноземній валюті та призводить до відсутності необхідної кількості коштів для виконання банком своїх зобов'язань перед вкладниками, що створює паніку та значно підвищує рівень ризику ліквідності та платоспроможності банку.

Варто підкреслити, що як валютно-кредитний, так і валютно-депозитний види ризиків найбільш активно проявляються в кризові періоди в умовах високого рівня доларизації депозитного й кредитного портфелів банків та різкого падіння курсу національної валюти» [128, с. 119].

Ризик відкритої валютної позиції визначається різницею між вартістю активів і пасивів у даній валюті, з урахуванням позабалансових позицій. Для мінімізації даного ризику, обираючи валютну стратегію, банк повинен урахувувати вплив коливань валютних курсів на вартість його активів та пасивів у майбутньому. Зазначене свідчить про тісний взаємозв'язок ризику відкритої валютної позиції з правильністю обраної валютної стратегії.

У разі допущених помилок у формулюванні банком цілей, управлінських рішень, неадекватного ресурсного

забезпечення обраної валютної стратегії реалізується стратегічний ризик. Ми погоджуємося з думкою А. Шапіро, який причиною такого ризику визначає саме неочікуваність змін валютних курсів, оскільки очікувані зміни мають бути враховані при розробці та реалізації стратегічних управлінських рішень» [129].

На нашу думку, підтвердженням взаємозв'язку валютного ризику зі стратегічним ризиком та ризиком ліквідності банку є наукова праця Г. Суворян, у якій він доводить, що існує прямий взаємозв'язок між величиною валютного ризику (V_{cr}) кожного банку й наведеними нижче трьома змінними [130].

$$V_{cr} = (Q, AC, CP), \quad (4.4)$$

де Q – помилки в прогнозах, обумовлених недостатнім урахуванням впливу середньо- та довгострокових коливань валютних курсів на грошові потоки банку;

AC – розмір альтернативних витрат для обраної стратегії регулювання валютного ризику;

CP – розмір валютної позиції банку, що є різницею між вимогами та зобов'язаннями банку в іноземній валюті.

З наведеної формули видно, що допущені помилки при прогнозуванні змін на валютному ринку в майбутньому призводять до прорахунків в обраній валютній стратегії банку, що викликає реалізацію негативного сценарію стратегічного ризику банку, а допущені масштабні розбіжності між вимогами та зобов'язаннями банку по строках та валютах призводять до їх незбалансованості, що посилює ризик ліквідності банку.

Проведене дослідження ризиків, що виникають у банків при здійсненні валютної діяльності свідчить, що існує взаємозв'язок як між ризиками, що притаманні суто валютним операціям, так і іншими ризиками банку. Зазначене ускладнює завдання регулювання валютних

ризиків з метою мінімізації втрат від їх можливої реалізації.

Формуванню ефективних систем регулювання валютних ризиків буде сприяти врахування важливого для вирішення завдань мінімізації негативного впливу всіх валютних ризиків – комплаєнс-ризиків. Цей ризик визначається як існуючий або можливий (перспективний) ризик виникнення втрат прибутку або капіталу, що з'являються через порушення або недотримання законодавства, правил, регулятивних вимог, практичних рекомендацій, внутрішніх політик і процедур або етичних норм [131]. Тобто причиною виникнення комплаєнс-ризиків є недостатня якість виконання норм, правил, процедур регулювання валютної діяльності персоналом банку.

Зв'язок, якій існує між репутаційним, юридичним та операційним ризиками, має непередбачуваний характер впливу на діяльність банківської установи, що провокує виникнення комплаєнс-ризиків, оскільки ключовим джерелом виникнення негативних наслідків виступають некомпетентні дії персоналу банку при виконанні регулятивних вимог, що прямо або опосередковано зумовлюють фінансові збитки банку.

Таким чином, виокремлення комплаєнс-ризиків та необхідність його мінімізації потребує постійного вдосконалення існуючих норм, правил, регулятивних вимог, практичних рекомендацій щодо валютного регулювання й контролю, а також підвищення компетенції персоналу.

Наступним етапом дослідження є визначення факторів валютного ризику. Необхідно зауважити, що економічна природа валютного ризику банку проявляється в поєднанні таких подій:

– імовірності втрати частини валютних ресурсів, пов'язаних з операціями в іноземній валюті та відповідне недоотримання доходів або поява витрат;

– можливості отримання додаткового прибутку (доходу) в результаті здійснення певних валютних операцій;

– не детермінованості ефективності валютних операцій.

Варто підкреслити, що визначальним моментом щодо виникнення ризику є обов'язкове настання трьох подій одночасно, відсутність хоча б однієї з них свідчить про відсутність ризику як такого [124, с. 37].

Можливість одночасного настання зазначених подій обумовлена впливом внутрішніх (ендогенних) та зовнішніх (екзогенних) факторів валютного ризику. До групи зовнішніх чинників банки повинні пристосовуватися, але впливати на них не можуть.

При виділенні екзогенних факторів варто враховувати ті, що формуються в економіці країни і є зовнішніми для кожного окремого суб'єкта валютних відносин, але для валютного ринку країни в цілому вони виступають як внутрішні. Так, на стан валютного ринку України та динаміку валютних курсів впливає значна кількість внутрішніх факторів, що формують його економічний клімат: стан платіжного балансу, обсяг золотовалютних резервів та їх використання, обсяг державного боргу, темпи інфляції, а також заходи, вжиті в межах економічного та адміністративного регулювання.

Події, що виникають за межами національної валютної системи, є зовнішніми і для всієї сукупності суб'єктів валютних відносин країни, і для кожного з них. Фактором міждержавного (глобального) рівня, що значно впливає на валютний ринок України, є стан світової економіки, яка повільно відновлюється після останньої світової кризи 2008-2009 рр.

Вирішуючи проблему управління ризиками валютної діяльності, варто відрізнити екзогенні фактори: стосовно суб'єкта, обумовлені політичними рішеннями, загальноекономічними тенденціями або соціальними факторами від ендогенних факторів, пов'язаних із традиційними банківськими операціями й операціями з іноземною валютою (рис. 4.7).

Рис. 4.7. Види зовнішніх та внутрішніх факторів валютного ризику банку

Джерело: узагальнено автором на основі [132-138]

Необхідно зауважити що, транснаціональні, загальнодержавні й між корпоративні фактори не лише тісно переплетені з економічними, політичними, соціальними, технологічними й інформаційними чинниками, але й іноді можуть приймати їхню форму.

До ендогенних факторів, що впливають на валютний ризик банку, включають структуру активів і пасивів в іноземній валюті, стан та розмір відкритої валютної позиції в іноземній валюті та фінансовий стан банку, що характеризується достатністю наявних фінансових ресурсів та здатністю їх додатково залучати. Крім того,

провокують валютні ризики також і управлінські фактори, тобто здатність персоналу банку використовувати наявні ресурси через якісний менеджмент та маркетинг. Також до внутрішніх факторів належать організаційні, що характеризуються ефективністю використання технологічного, матеріального та кадрового забезпечення.

Виявлення ендогенних та екзогенних факторів виникнення валютних ризиків дозволяє їх виявити, ідентифікувати, визначити характер їх взаємозв'язку та взаємодії, підібрати адекватні методи оцінювання, регулювання та контролю, що в кінцевому результаті забезпечить ефективність процесів регулювання валютних ризиків банку.

Наступним напрямком дослідження є виявлення та ідентифікація ризику банку, що являє собою процес усвідомлення ризику, визначення причин його виникнення та ризикових сфер [123]. Процедура ідентифікації пов'язана з можливістю визначити вид валютного ризику, його передбачуваність або непередбачуваність, кількісне вимірювання. Як зазначають фахівці банківської справи, кількісне вимірювання ризику є найскладнішим завданням, оскільки від цього залежить фінансова стійкість та надійність банку.

Кількісна оцінка ризику складається з двох параметрів: імовірності виникнення і величини можливих втрат, і проводиться для певного часового горизонту (дня, тижня, місяця, кварталу, року) [124]. Найбільш поширеними методами кількісного аналізу ризику є аналітичні, статистичні та методи експертних оцінок.

Аналітичні методи дозволяють визначити ймовірність виникнення втрат на основі математичних моделей. Головним недоліком аналітичних методів (аналіз чутливості, метод еквівалентів і метод сценаріїв) є значний вплив людського фактора. Крім того, такі методи

використовується у відносно стабільних сферах, до яких валютний ринок віднести неможливо [139].

Як зазначає О. Чуб, оцінювання фінансових (процентного, фондового та валютного) ризиків за допомогою методів статистичного аналізу ґрунтується на тому, що дія ризиків, на які наражається банк, зрештою відображається на зміні показників його доходності, а це дає підстави трактувати варіацію доходів як показник ризикованості підприємницької діяльності [132, с. 171]. Отже, суть статистичних методів оцінки ризику полягає у визначенні ймовірності виникнення втрат на основі статистичних даних попереднього періоду, а також у встановленні області (зони) та рівня ризику. У межах статистичних методів використовують: оцінку ймовірності настання події, дерево рішень, імітаційне моделювання ризиків та, найбільш уживану в сучасному фінансовому менеджменті, методику ризикової вартості (VaR).

Під терміном «VaR» (вартість під ризиком) розуміють як кількісну оцінку ризику у вигляді єдиного параметра – «VaR», що є максимально можливою величиною втрат по відкритій валютній позиції, яка не буде перевищена протягом певного періоду часу із заданим ступенем імовірності, так і методику (сукупність окремих методів) оцінки ризиків [124].

У рамках методики «VaR» для побудови розподілу ймовірностей випадкової величини використовуються такі методи: метод історичного моделювання, статистичних випробувань Монте-Карло та аналітичний [124].

Для правильного практичного застосування «VaR» використовується бек-тестування, що являє собою процес перевірки коректності використовуваної моделі в банку на предмет її відповідності ринковим умовам, шляхом порівняння розрахункових показників з фактичними даними щодо збитків і подальше визначення кількості

періодів, у яких показник «VaR» нижчий від фактичного рівня збитків.

Варто відмітити, що в практиці вітчизняних банків відсутні нормативні акти, які б зобов'язували банки проводити як регулярне оцінювання валютних ризиків, так і використання VaR-методології, що рекомендована Базельським комітетом з банківського регулювання та нагляду. Натомість НБУ для мінімізації валютних ризиків пропонує банкам лише здійснювати лімітування відкритих валютних позицій у відсотках від регулятивного капіталу.

Наступною групою методів вимірювання ризиків є експертні оцінки. Даний метод використовується в умовах невизначеності – у разі відсутності статистичних даних для рідкісних, але можливих подій. Залежно від засобу збору й обробки інформації методи експертних оцінок розділяються на дві групи: індивідуальні (анкетування й інтерв'ювання) та колективні експертні оцінки (ділові ігри, метод «мозкової атаки», метод Дельфі та сценарний аналіз) [124].

Різновидом сценарного аналізу є так зване стресове тестування (Stress testing), що використовується для оцінки можливих втрат у разі різких коливань валютного курсу, аж до моделювання кризових ситуацій, та отримання більш повної картини ризику. При стрес-тестуванні розраховуються різні суб'єктивні сценарії, яким присвоюються ймовірності, і оцінюється відповідна величина максимальних втрат, що дозволяє виробити спектр рішень при виникненні відповідного ризику.

Наступним напрямком дослідження є визначення сутності та особливостей процесів регулювання валютного ризику. Важливість регулювання підкреслює

М. Ребрик, який акцентує, що основною метою оцінки валютного ризику в банку є інформаційна підтримка

прийняття управлінських рішень щодо його регулювання та контролю [140].

У сучасній економічній літературі відсутнє єдине тлумачення поняття «регулювання» стосовно валютного ризику [99, 140].

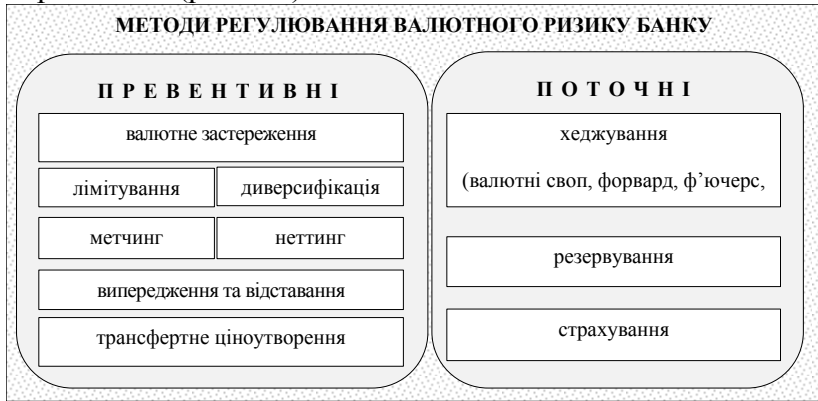
Зазначимо, що регулювання валютного ризику проводиться як на рівні конкретного банку, так і на рівні центральних.

Регулювання валютного ризику на рівні комерційного банку має особливе значення, оскільки мінімізує проблему інформаційної асиметрії у відносинах між банком і регулюючим органом. Регулювання валютного ризику на рівні конкретного банку дозволяє максимально повно врахувати специфіку здійснюваних операцій, оцінити кількісно ризику і можливі економічні наслідки їх реалізації. Регулювання, яке реалізується самостійно конкретним банком, створює можливості для прийняття рішень, що базуються на первинних джерелах інформації. Зазначені джерела містять об'єктивні результати оцінки банком валютних ризиків, що дає можливість створення ефективної системи регулювання з метою оптимального використання ресурсів і потенціалу банку.

Вибір інструментів та методів регулювання валютним ризиком залежить від доступності та економічної доцільності їх використання, толерантності банку до валютного ризику, а також його валютної ризик-стратегії та має враховувати внутрішні (організаційні, кваліфікаційні, ресурсні, технічні, інформаційні) й зовнішні (законодавчі та кон'юнктурні) обмеження [137].

Проведений у дисертаційній роботі аналіз чисельних класифікацій методів регулювання за різними ознаками [123, 124, 128, 129, 137] дозволив запропонувати існуючі методи регулювання валютного ризику банку розділити на два блоки: блок превентивних та блок поточних методів.

Блок превентивних методів регулювання валютного ризику банку спрямований на попередження реалізації зовнішніх факторів чи нівелювання наслідків їх реалізації в разі, якщо попередити їх неможливо. У випадку виявлення за результатами контролю неефективності застосованих превентивних методів постає необхідність ініціації застосування поточних методів. Вибір зазначених методів або їх комбінування має визначатися як необхідність відновлення фінансової стійкості банку, так і формуванням підґрунтя для сталого зростання в перспективі (рис. 4.8).

Рис. 4.8. Методи регулювання валютного ризику банку

Джерело: узагальнено автором на основі [123, 124, 128, 129, 137, 141-143]

До блоку превентивних методів регулювання валютного ризику банку належать валютні застереження, лімітування, диверсифікація, метчинг (matching), неттинг (netting), методи випередження та відставання (leads and legs), трансфертне ціноутворення.

Найбільш поширеним і, разом з тим, досить простим методом регулювання валютного ризику є валютне застереження. Валютне застереження являє собою умову в

комерційній або фінансовій (кредитній, депозитній) угоді, згідно з якою відбувається перегляд суми платежу пропорційно зміні курсу іншої, більш стійкої валюти (застереження) за визначеним в угоді засобом [119, с. 306]. Балансування структури вимог та зобов'язань банку за строками та валютами з урахуванням засобу їх переоцінки при визначенні валюти прив'язки дозволяє проводити регулювання валютного ризику банку [140, с. 127].

Наступним превентивним методом зниження валютного ризику є лімітування, що полягає у встановленні граничних значень (ліміту) величини відкритої валютної позиції з метою обмеження величини можливих втрат. Широке використання в ризик-менеджменті зазначеного методу обумовлене низькими витратами на його реалізацію. Як правило, процедура встановлення лімітів на валютні операції першочергово потребує визначення факторів ризику: стану валютного ринку, внутрішнього середовища банку з урахуванням валютної діяльності, цілі розвитку банку, наглядові та внутрішньобанківські обмеження. У банківській практиці поширені такі види лімітів: операції з іноземними державами; операції з контрапартнерами й клієнтами; повноваження посадових осіб [128].

Сутність диверсифікації, як превентивного методу регулювання валютного ризику, полягає в оптимізації структури валютного портфеля банку. Для інвестування та спекулятивних операцій обирається якомога більша кількість валют, курси яких мало корелюють між собою. Таким чином, за несприятливих змін курсу однієї чи кількох валют можна компенсувати втрати за рахунок протилежних змін курсів інших валют. Проте варто зауважити, що використання методу диверсифікації потребує зваженості та обережності, урахування рівня підготовки відповідних працівників, оскільки надмірна

диверсифікація може стати причиною не зниження рівня ризиків, а його зростання.

Застосування методу «метчинг» (matching) дає можливість менеджерам банку вплинути на розмір ризиків шляхом мінімізації дисбалансів вимог та зобов'язань банку з однаковими характеристиками з метою максимального закриття позицій в іноземній валюті [106, 119].

Метод «неттинг» (netting) полягає в максимальному зменшенні кількості валютних операцій за допомогою їхнього укрупнення, що забезпечує зниження операційних витрат, оптимізує розподіл валютних ресурсів, знижує валютні ризики та ґрунтується на висококваліфікованій координації діяльності всіх підрозділів банківської установи [119].

До превентивних методів регулювання валютного ризику відносять зміну терміну платежу "лідз енд легз" (leads and legs – випередження та відставання), сутність якої полягає в маніпулюванні строками здійснення розрахунків за валютними операціями, що застосовується тоді, коли очікуються різкі зміни курсів валюти ціни або валюти платежу. Застосування такої тактики дає змогу закрити короткі позиції за певними валютами до зростання їх ринкового курсу і, відповідно, довгі позиції – до зниження курсу [144].

Процес формування структури трансфертних цін банку визначають як трансфертне ціноутворення. Згідно з цим методом установлюється внутрішня ставка з урахуванням ринкових індикаторів та використовується з метою передачі ризиків до казначейства, що здійснює діяльність з управління активами й пасивами. Диференціація трансфертних цін у розрізі валют забезпечує балансування за строками та сумами активів та зобов'язань у кожній з іноземних валют, що формують валютні портфелі, а отже, оптимізує управління валютною позицією банку.

Застосування методу страхування передбачає передачу за визначеною плато цілком або частково власного ризику на спеціалізовану страхову компанію, шляхом створення резервного (страхового) фонду, розмір відрахувань у який для окремого суб'єкта, що бажає мінімізувати негативні прояви ризику, менший від розміру очікуваного збитку і, як наслідок, страхового відшкодування. Значна частина ризику або весь ризик передається від страхувальника до страховика.

Наступним блоком регулювання є блок поточних методів. Поточні методи регулювання валютного ризику представлені перш за все хеджуванням. Метод хеджування передбачає створення валютної позиції, що компенсує ризик за кожною угодою, тобто відбувається компенсація одного валютного ризику – прибутку чи збитку – іншим відповідним ризиком [119]. Зазначений процес оптимізації ризиків базується на використанні строкових фінансових інструментів (форвардів, ф'ючерсів, опціонів, свопів та їх комбінацій) з поділом на частковий (захист від несприятливих наслідків змін ринку, отримуючи дохід від сприятливих) та повний (захист як від несприятливих, так і сприятливих наслідків змін ринку [145, с. 198].

Використання методу резервування (самострахування) передбачає створення резервних фондів, що використовуються для компенсації незакритих ризикових позицій діяльності банку на валютному ринку. Відповідно розрізняють:

– спеціальні резерви під очікувані втрати, що формуються за рахунок зменшення отриманих банком доходів та акумулюються у спеціальному фонді, використання якого в разі необхідності дає змогу компенсувати неочікувані втрати від значних коливань валютних курсів, уникаючи негативного впливу валютних ризиків на розмір власного капіталу банку;

4.3. Удосконалення системи управління валютним ризиком на основі використання методу стрес-тестування

– загальні резерви під непередбачувані втрати входять до складу власного капіталу банку та формуються за рахунок чистого прибутку, їх розмір банки визначають самостійно, залежно від обраної валютної стратегії.

Оскільки зростання збитків від переоцінки валютних позицій спричиняє знецінення власного капіталу банку та зростання вимог до його капіталізації, виходячи з принципу потреби покриття банківських ризиків власним капіталом, використання методу резервування доцільно застосовувати лише для покриття ризиків, що не були повністю нівельовані за рахунок інших методів регулювання.

Вибір превентивних та поточних методів регулювання валютного ризику має базуватись на їх економічній доцільності та доступності, наявності регулятивних та внутрішньобанківських обмежень тощо.

4.3. Удосконалення системи управління валютним ризиком на основі використання методу стрес-тестування

Наявність значних системних суперечностей в економіці України посилює загрозу дестабілізації ситуації на валютному ринку та ускладнює прогнозування динаміки валютних курсів. За таких обставин постійне збільшення обсягів операцій вітчизняних банків з іноземною валютою спричиняє зростання їх валютного ризику. Проблема загострюється низькою ефективністю існуючих методів та інструментів оцінки та управління валютним ризиком в банках, а також наявністю законодавчих обмежень проведення ними операцій з валютними деривативами. Саме тому значної актуальності

4.3. Удосконалення системи управління валютним ризиком на основі використання методу стрес-тестування

набуває удосконалення науково-методичних та практичних засад управління валютним ризиком в банку, що забезпечить створення умов для його стабільного та ефективного функціонування. Перед банками постає першочергове завдання, яке пов'язане з постійним контролем ситуації на валютному ринку, розробкою методичних підходів до прогнозування коливань валютного курсу [146, с. 699].

Валютні ризики співіснують з такими банківськими операціями як кредитні, депозитні і розрахункові операції, пов'язані з обслуговуванням клієнтів; неторговельні конверсійні та арбітражні операції.

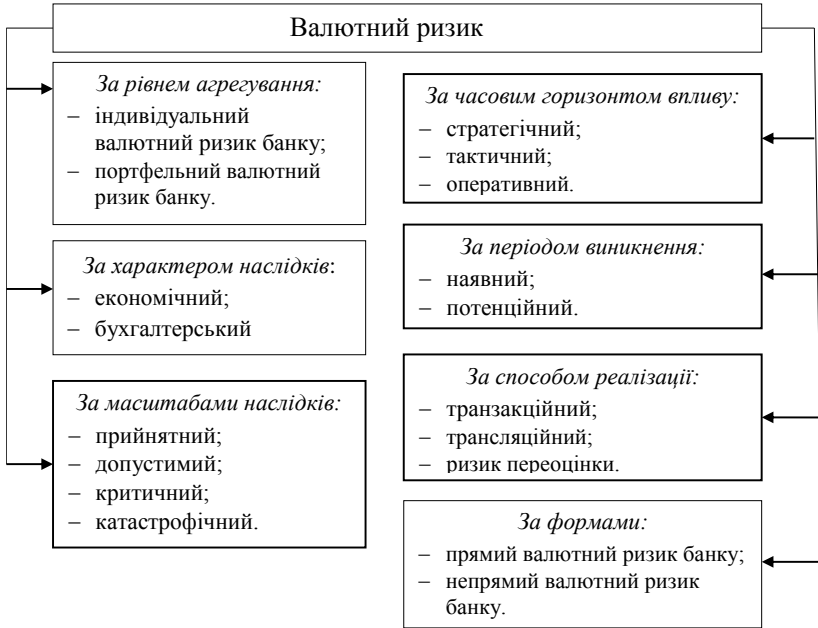
На основі опрацювання різних точок зору до класифікаційних ознак валютного ризику, було уточнено його класифікацію (рис. 4.9).

Безумовно, будь який ризик потребує чіткого управління з боку керівних органів. У теоретичному сенсі поняття управління передбачає перетворення інформації про стан об'єкта в командну інформацію від суб'єкта. Це цілеспрямований програмований чи довільний вплив на об'єкти задля досягнення кінцевої мети за допомогою явищ, процесів, коли з ними є взаємодія в режимі детермінованої чи довільної програми/регламенту. Ефективність управління визначається адекватністю дій управління щодо об'єкта управління [151].

Управління ризиком можна визначити як систему, що об'єднує у собі керуючу підсистему (суб'єкт) та керовану підсистему (об'єкт), що взаємодіють між собою на основі різноманітних зв'язків (механізму управління), а також підсистеми, що забезпечують реалізацію таких зв'язків з метою досягнення цілей банку. Цей процес реалізується шляхом прийняття та виконання відповідальною особою управління рішень на основі механізму управління валютним ризиком банку, елементами якого є підсистема

4.3. Удосконалення системи управління валютним ризиком на основі використання методу стрес-тестування

цілей банку (цільова функція); толерантність банку до ризику (критерій оптимальності); підсистема обмежень (внутрішніх і зовнішніх); алгоритм дій [152].

Рис. 4.9. Класифікація валютного ризику банку

Джерело: систематизовано автором з використанням наукових джерел [147-150]

Якщо підходити до управління валютним ризиком як до системи, то її можна розглядати як об'єднання двох підсистем – керуючої та керованої [153, с. 101]. Керуюча підсистема (суб'єкт управління) здійснює управлінський вплив на керовану підсистему (об'єкт управління) – валютний ризик банку.

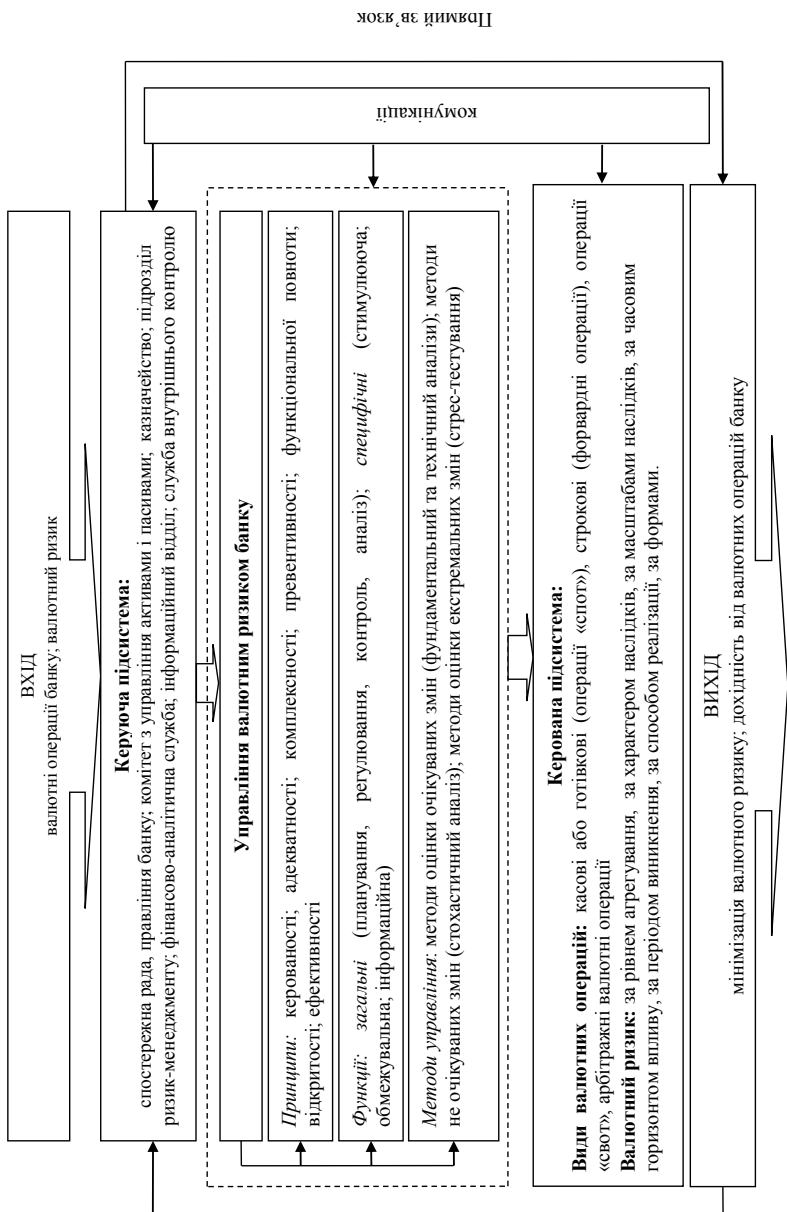
Систематизувавши погляди науковців до терміну «управління», автор доходить висновку, що управління валютним ризиком банку – це сукупність цілей, принципів,

4.3. Удосконалення системи управління валютним ризиком на основі використання методу стрес-тестування

функцій, методів, інструментів і специфічних прийомів цілеспрямованого, безперервного впливу керуючої системи (спостережна рада, правління банку; комітет з управління активами і пасивами; казначейство; підрозділ ризик-менеджменту; фінансово-аналітична служба; інформаційний відділ; служба внутрішнього контролю) на керовану (касові або готівкові (операції «спот»), строкові (форвардні операції), операції «свот», арбітражні валютні операції та пов'язані з його управлінням ризики) для своєчасної оцінки та моніторингу валютного ризику з метою його мінімізації та досягнення заданих параметрів дохідності від валютних операцій (рис. 4.10).

В Україні діяльність банків на валютному ринку регулюється Національним банком України шляхом ліцензування валютних операцій та встановлення обов'язкових вимог. Основними суб'єктами управління валютним ризиком в банку виступають: Спостережна рада, що визначає стратегічні орієнтири у сфері управління валютним ризиком; Правління банку забезпечує стратегічний моніторинг валютного ризику банку; комітет з управління активами і пасивами (КУАП) здійснює моніторинг реалізації стратегії банку, оцінку тенденцій основних показників діяльності, розглядає відповідні положення і ліміти, оцінює позиції щодо прийнятих ризиків, вибір засобів хеджування, готує висновки для правління банку, директиви та вказівки підпорядкованим підрозділам; казначейство здійснює регулювання валютного ризику, додержання лімітів, затверджених КУАП, короткострокові дилерські операції, досліджує ринок, фінансовий інжиніринг для VIP клієнтів; підрозділ ризик-менеджменту проводить оцінку та аналіз ризиків, розробку методики оцінки ризиків, ідентифікацію і моніторинг порушення лімітів, виносить рекомендації правлінню щодо подальшої тактики роботи з ризиками;

4.3. Удосконалення системи управління валютним ризиком на основі використання методу стрес-тестування

Рис. 4.10. Модель управління валютним ризиком банку

4.3. Удосконалення системи управління валютним ризиком на основі використання методу стрес-тестування

фінансово–аналітична служба здійснює збір, фіксацію, обробку та систематизацію первинної інформації, аналіз, структурування, формування звітів; інформаційний відділ – інформаційна підтримка управління валютним ризиком, створення і супровід програмного забезпечення; служба внутрішнього контролю проводить оцінку якості та ефективності управління валютним ризиком.

Система управління валютним ризиком складається з таких частин [153, с. 25]:

- стратегічне управління (розробка порядків, принципів та інструкцій);
- аналітична підсистема (займається схваленням рішень по управлінню валютним ризиком);
- виконавча підсистема (займається збором інформації, виконанням операцій в цілях прийняття рішень про заходи по управлінню валютним ризиком).

Основним документом, що забезпечує управління валютним ризиком, є стратегія розвитку банку, як складова частина стратегії банку.

Спільно з вищезазначеними підсистемами, існують наступні види забезпечення управління валютним ризиком [153]: нормативне забезпечення (внутрішнє, зовнішнє); інформаційне забезпечення; технічне забезпечення; кадрове забезпечення.

До зовнішнього нормативного забезпечення відносять міжнародні та вітчизняні нормативно-правові акти, кодекси та закони, постанови що регулюють діяльність банку і управління валютним ризиком. До них відносяться: Закон України «Про банки і банківську діяльність» [154], Декрет Кабінету Міністрів України про систему валютного регулювання і валютного контролю [98], Методичні вказівки щодо організації та функціонування систем ризик–менеджменту в банках України [18], Постанова № 460 «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо

4.3. Удосконалення системи управління валютним ризиком на основі використання методу стрес-тестування

порядку проведення стрес-тестування в банках України» [155], документи Базельського комітету та інші. До внутрішнього нормативного забезпечення відносять політику і положення щодо ризику зміни валютних курсів.

Національний банк України рекомендує, щоб регламентні документи банку щодо управління валютним ризиком мали наступну структуру: загальні положення та визначення ключових термінів – посилання на основні нормативно-правові акти і документи, на підставі яких був розроблений документ, а також чітке визначення термінів, які вживаються в документі; цілі документа; межі застосування – коло питань, що входять до компетенції цього документа; карта ризиків – перелік ризиків банку, на які розповсюджується дана політика; положення політики – детальний опис, в якому визначено принципи управління ризиками, розподіл повноважень і шляхи взаємодії між учасниками процесу управління ризиками (правління і профільні комітети банку, підрозділу фронт – і бек-офісів), структура внутрішніх і зовнішніх лімітів, оцінка і прогнозування ризиків; звітність; системи підтримки – забезпечення банку спеціальним автоматизованим забезпеченням; супровід політики – вказати перелік підрозділів, які повинні супроводжувати політику і системи підтримки; заключні положення – терміни перегляду політики і визначений регламент внесення змін; додатки, в яких наведена детальна інформація щодо методик, регламентів, інструкцій, техніка оцінки ризиків і т. п.

До технічного забезпечення відносять [156, с. 63]: програмне забезпечення; засоби передачі даних; засоби захисту інформації; системи управління базами даних.

Для ефективного управління валютним ризиком розробляються спеціальні внутрішні звіти, які включають в себе актуальну, поточну інформацію про рівень

4.3. Удосконалення системи управління валютним ризиком на основі використання методу стрес-тестування

прийнятого банком валютного ризику та його відповідності встановленим лімітам.

Подальше дослідження валютного ризику будується на такому етапі, як розгляд чинників, від яких залежить даний ризик. Сам чинник, за своєю сутнісною характеристикою, нагадує джерело або причину.

За нашим розумінням, виходячи з поняття валютного ризику, чинник такого явища криється у певних невідповідностях між коливанням валютного курсу і змінами макроекономічних показників.

На думку вченого М. А. Ребрика, валютний ризик виникає через короткострокові та довгострокові коливання обмінних курсів, які несуть в собі загрозу втрат різного роду або, навпаки – шанс отримання додаткових доходів [152].

Вчена К. О. Бакланова визначає джерело валютного ризику як позиції балансового звіту банку, чутливі до зміни валютного курсу [157]. Ступінь цього ризику залежить від обсягів активів та пасивів, деномінованих в інших валютах, та курсових змін. Джерела ризику – це конкретні складові елементи факторів, які обумовлюють можливість втрат.

М.А. Ребрик визначає так звані «фундаментальні фактори» валютного ризику:

– обсягу внутрішнього національного продукту (ВНП). Із зростанням ВНП реального економіка країни покращується. Зростання ВНП означає покращення загального стану економіки, збільшення обсягів промислового виробництва, зростання експорту. Ці процеси викликають збільшення попиту на національну валюту з боку резидентів та нерезидентів, що виражається в зростанні курсу національної валюти. [158].

– темп інфляції. Паритет купівельної спроможності базується на взаємозв'язку динаміки цін та валютних

4.3. Удосконалення системи управління валютним ризиком на основі використання методу стрес-тестування

курсів. Динаміка цін у певній мірі обумовлюється темпами інфляції. В умовах інфляційного падіння курсу національної грошової одиниці економічні суб'єкти зазнають втрат, що скорочує їх попит на національну валюту.

– рівень безробіття. Даний фактор впливає на валютний курс, маючи зворотній та пропорційний зв'язок з інфляцією, а також через аналогічний зв'язок із доходами фізичних осіб, які визначають розмір ВВП.

– державний бюджетний дефіцит та профіцит. Негативне сальдо бюджету, призводить до зростання державного боргу і може прискорити інфляційні процеси. До факторів прямого впливу на валютний ризик відносять дії органів державної влади, законодавство та податкову систему країни діяльності банку. Саме наведені фактори безпосередньо впливають на ступінь ризиковості валютних операцій банку, адже вони прямо впливають на валютний курс в країні (навіть визначають його) часто незважаючи на ринкову ситуацію [146, с. 700].

Зазначений вплив наведено у таблиці 4.2. Для цього побудовано кореляційну матрицю, а також динаміку економічних показників-факторів, які пов'язані з курсом валют.

На основі таблиці 4.2 побудовано графік динаміки валютних курсів.

Наведені дані на рисунку 4.11 свідчать про те, що курс долара має тенденцію до зниження з квітня 2017 р., при одночасному зростанні курсу євро. Послідовне зростання євро до гривні, що спостерігається з початку березня не пов'язаний з введенням безвізового режиму в Україні, який нібито призвів до зростання попиту на європейську валюту. Динаміка долара свідчить про те, що гривня останні місяці впевнено зміцнюється, а зростання євро –

4.3. Удосконалення системи управління валютним ризиком на основі використання методу стрес-тестування

результат істотного зміцнення європейської валюти до долара.

Таблиця 4.2
Динаміка середнього значення курсу валют і факторів, які впливають на курс валют за три квартали 2017 року

Місяць	USD	EUR	Платіжний баланс, млн. дол. США	Золотовалютні резерви, млн. дол. США	Індекс інфляції, %
січень	27,2269	28,8441	-202	15539000	101,1
лютий	27,0523	28,8303	-27	15445000	101,0
березень	26,9914	28,8189	-355	15459000	101,8
квітень	26,8359	28,7264	970	15123000	100,9
травень	26,3973	29,1966	357	17175000	101,3
червень	26,0882	29,3175	306	17617000	101,6
липень	25,9507	29,8886	-285	17971000	100,2

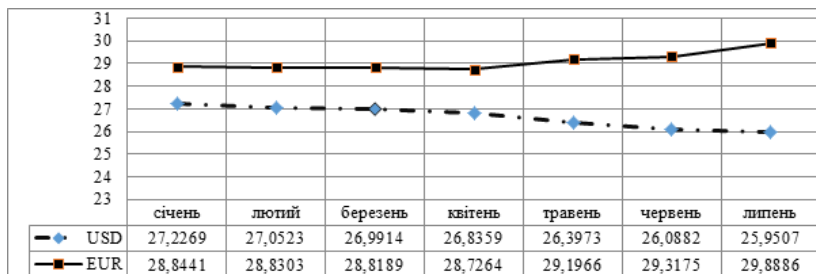
Джерело: систематизовано автором з використанням джерела [159]

Однією з причин зростання євро є поліпшення економічної ситуації в Європі і продовження м'якої грошово-кредитної політики з боку Європейського центрального банку.

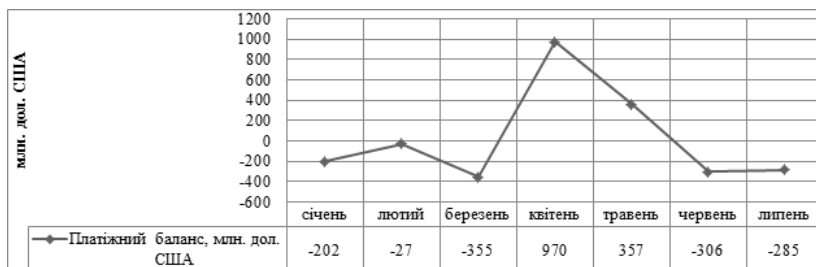
Однією з причин зростання євро є поліпшення економічної ситуації в Європі і продовження м'якої грошово-кредитної політики з боку Європейського центрального банку.

Розглянувши та порівнявши динаміку платіжного балансу і курсу валют на рис. 4.11 та 4.12, можна спостерігати залежність між зростанням платіжного балансу протягом квітня і травня 2017 року та одночасним падінням курсу долара. Постає питання, чи насправді є пряма залежність між коливанням цих величин.

4.3. Удосконалення системи управління валютним ризиком на основі використання методу стрес-тестування

Рис. 4.11. Динаміка середньозважених валютних курсів за перше півріччя 2017 року

Рис 4.12. Динаміка показників платіжного балансу за перше півріччя 2017 року

Для цього нам слід розрахувати коефіцієнти кореляції, який показує характер цього зв'язку, і побудувати кореляційну матрицю.

Для розрахунку коефіцієнта кореляції використовуємо таку формулу:

$$r_{XY} = \frac{\Sigma(X-\bar{X})(Y-\bar{Y})}{\sqrt{\Sigma(X-\bar{X})^2 \Sigma(Y-\bar{Y})^2}}; \quad (4.5)$$

В цій формулі $\bar{X}$ - середнє значення величини X, а $\bar{Y}$ - середнє значення величини Y.

$$\bar{X} = \Sigma_{i=1}^m \frac{X_i}{m}; \quad \bar{Y} = \Sigma_{i=1}^m \frac{Y_i}{m} \quad (4.6)$$

Отримані результати представлені у таблиці 4.3.

4.3. Удосконалення системи управління валютним ризиком на основі використання методу стрес-тестування

З даних таблиці 4.3 видно, що абсолютно усі показники пов'язані один з одним, так як в усіх випадках коефіцієнт кореляції не дорівнює 0. За допомогою кореляційної матриці ми з'ясували силу і характер взаємозв'язку між випадковими величинами.

Таблиця 4.3
Кореляційна матриця досліджуваних показників за перше півріччя 2017 року

Змінна	Кореляції	
	USD	EUR
Платіжний баланс	-0,091904	-0,272114
Золотовалютні резерви	-0,942425	0,931571
Індекс інфляції	0,292225	-0,5187736

Кореляція між курсом долара США/євро та платіжним балансом дорівнює (-0,091904) та (-0,272114) відповідно, що свідчить про те, що між цими величинами існує слабкий зворотній зв'язок і це означає, що при збільшенні розміру платіжного балансу курс долара/євро буде зменшуватися. Однак, як свідчать розрахунки, кореляційний зв'язок між цими величинами дуже слабкий, тому складно простежити чіткий взаємозв'язок між подіями коливання розміру платіжного балансу і курсу долара США. Загалом, за перше півріччя 2017 року платіжний баланс був з профіцитом, що прямо вплинуло на зміцнення національної валюти по відношенню до долара США.

Кореляція між курсом долара/євро та золотовалютними резервами дорівнює (-0,942425) і (+0,931571) відповідно. Між курсом долара та золотовалютними резервами існує сильний зворотній зв'язок, це означає, що при збільшенні розміру золотовалютних резервів, курс долара буде зменшуватись, тобто курс національної валюти буде зміцнюватись. Таке зростання золотовалютних відбулось після отримання третього траншу МВФ. Якщо розміри

4.3. Удосконалення системи управління валютним ризиком на основі використання методу стрес-тестування

золотовалютних резервів країни значні й не відбувається їх зменшення, є підстави вважати, що курс національної валюти залишається стабільним, а, отже, менш імовірно виникнення валютного ризику.

Чинниками опосередкованого впливу на валютний ризик є економічна та політична ситуація в країні, міжнародні події тощо. Так, спади в економіці напряду не впливають на валютний ризик. Зміна економічної ситуації в країні має вплив на попит і пропозицію на валютному ринку, шляхом взаємодії двох останніх, формується ринковий валютний курс, коливання якого і становлять фактор прямого впливу на валютний ризик банку. За строками впливу, чинники поділяються на коротко- та довгострокові (табл. 4.4).

Як видно з таблиці 4.4, чим довше часовий горизонт, тим масштабніші фактори здійснюють вплив на валютний ризик. На місячному часовому горизонті вплив зазначених факторів послаблюється і, навпаки, посилюється вплив фактору процентних ставок.

Згідно з концепцією міжнародного ефекту І. Фішера та теорії капітальних активів, різниця реальних процентних ставок між двома країнами безпосередньо визначає відносну привабливість національної валюти як інструмента інвестування. На рівні квартальних часових відрізків зміна процентних ставок іншим чином впливає на валютний курс.

По-перше, їхнє зростання призводить до підвищення рівня ставок за кредитами, що робить їх менш привабливими. По-друге, використання більш дорогих кредитних коштів позначається на підвищенні собівартості продукції, що, в свою чергу, призводить до збільшення цін на товари усередині країни. Перелічені чинники формують поточний валютний курс, який, як уже зазначалось, впливає на валютний ризик.

Таблиця 4.4

Фактори, що обумовлюють валютний ризик банку на різних часових горизонтах

Часовий горизонт		
Короткостроковий (упродовж дня, 1-10 днів)	Середньостроковий (упродовж року)	Довгостроковий (до 1 року)
<ul style="list-style-type: none"> – технічні фактори; – психологічні фактори; – діяльність центральних банків 	<ul style="list-style-type: none"> – процентні ставки; – зміни у платіжному балансі; – рівень рентабельності експортних та імпорتنих операцій; – продуктивність факторів виробництва; – умови торгівлі та ступінь відкритості національної економіки; – діяльність фондів (хеджуючих, інвестиційних, страхових, пенсійних); – діяльність центральних банків 	<ul style="list-style-type: none"> – зміни у платіжному балансі; – динаміка обсягу ВВП; – динаміка грошової маси; – динаміка рівня безробіття; – рівень державного бюджетного дефіциту/профіциту; – темп інфляції; – зміни у фіскальній політиці; – інвестиційний клімат; – діяльність центральних банків.

Джерело: систематизовано автором з використанням наукових джерел [146; 158]

До внутрішніх факторів валютного ризику прийнято відносити ті, на які банк може безпосередньо впливати: людський фактор, технічні фактори, управлінські фактори.

Людський фактор являє собою сукупність сформованих і розвинутих продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій працівників, що використовуються в трудовій діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів. Тобто, сюди можна віднести кваліфікацію працівника банку,

4.3. Удосконалення системи управління валютним ризиком на основі використання методу стрес-тестування

відповідального за здійснення валютних операцій, його уважність, схильність до ризику, необдуманих дій тощо.

Технічні фактори – сукупність характеристик технічного забезпечення, за допомоги якого банк здійснює операції, що несуть у собі валютний ризик. До таких факторів валютного ризику належать збої програмного забезпечення, недосконалість роботи самих машин та пристроїв тощо. Управлінський фактор представлений рішеннями керівництва та відповідальних осіб щодо реалізації стратегії банку на поточному етапі. Сюди також можна віднести недоліки у розробці та плануванні політики банку.

До зовнішніх факторів відносяться економічні, соціальні, політичні та міжнародні. Характеристику кожного з них ми наводили вище у розрізі інших класифікаційних ознак валютного ризику.

Таким чином, дослідження факторів валютного ризику дає змогу зробити наступні висновки: джерелом валютного ризику є коливання курсів валют, в яких номіновані балансові та позабалансові вимоги і зобов'язання банку; факторами валютного ризику є рушійні сили, що спричиняють коливання валютних курсів; фактори, що спричиняють зміни валютного курсу мають визначальний вплив на валютний ризик.

Для ефективного управління валютним ризиком, банку потрібна гнучка система контролю і моніторингу. Така система дозволить банку робити прогнози, будувати моделі подальшого економічного стану, а також визначати імовірність ризику. В даному випадку на допомогу може прийти такий метод оцінки валютного ризику банку, як стрес-тестування. Національний Банк України дає таке визначення стрес-тестуванню – це метод кількісної оцінки ризику, який полягає у визначенні величини неузгодженої позиції, яка наражає банк на ризик та у визначенні шокової

4.3. Удосконалення системи управління валютним ризиком на основі використання методу стрес-тестування

величини зміни зовнішнього фактору –валютного курсу, процентної ставки тощо[155]. Загалом це поняття стосується не тільки оцінки валютного ризику а й оцінки ризику ліквідності та ризику зміни процентної ставки.

Для розуміння того, який метод стрес-тестування є більш дієвим, звернемось до досвіду зарубіжних банків.

В рекомендаціях, які розроблені Базельським комітетом, вказано, для яких ризиків банкам доцільно здійснювати стрес-тестування, а саме: кредитний ризик; ризик ліквідності; валютний ризик (ринковий ризик, ризик зміни процентної ставки); операційний ризик.

За Європейською методикою виділяють чотири базові способи проведення стрес-тестування: метод еластичностей; метод оцінки втрат; сценарний метод; індексний метод [160]

В Україні стрес-тестування здійснюється за допомогою сценарного аналізу та аналізу чутливості. Сценарний метод полягає в порівнянні базового прогнозу динаміки об'єкта стрес-тестування за умов впливу різних шоків з боку економічного середовища [161].

Для проведення стрес-тестування валютного ризику, ми обрали метод Value At Risk. В результаті застосування методики керівництво може щодня отримувати і використовувати оцінки можливих втрат з імовірністю 95 %. В аналізі ризикової вартості валютного портфелю ПАТ «Ощадбанк» обираємо такі фактори, як валютні курси й обсяг відкритої валютної позиції.

Розглянемо динаміку щоденних валютних курсів АТ «Ощадбанк» за період з 20.07.2017 по 02.08.2017 у таблиці 4.5.

Дані таблиці 4.5 свідчать про зростання динаміка курсу євро, а курс долара протягом десяти днів залишається стабільним. На основі даних про курс валют проводиться

4.3. Удосконалення системи управління валютним ризиком на основі використання методу стрес-тестування

розрахунок логарифмів щоденних темпів зростання (починаючи з першого, а не з нульового виміру).

Таблиця 4.5

**Щоденний валютний курс (за операціями з продажу)
АТ «Ощадбанк» за період з 20.07.2017 по 02.08.2017**

№	Дата	Валюта	
		USD	EUR
0	20.07.2017	26,1000	29,9900
1	21.07.2017	26,1000	30,1000
2	24.07.2017	26,0800	30,2500
3	25.07.2017	26,0500	30,2500
4	26.07.2017	26,0500	30,2900
5	27.07.2017	26,0500	30,2500
6	28.07.2017	26,0500	30,3500
7	31.07.2017	26,0500	30,4500
8	01.08.2017	26,0300	30,4500
9	02.08.2017	26,0200	30,6000

Джерело: складено автором за матеріалами [162]

Параметричний (дельта-нормальний) метод базується на припущенні про нормальний розподіл темпів зростання курсів валют та визначається за формулою (4.6). Логарифм темпу зростання курсу i -ої валюти в момент t вимірювання розраховується за формулою:

$$x_t^i = \ln \left(\frac{\text{курс}_t^i}{\text{курс}_{t-1}^i} \right), \quad (4.6)$$

де курс_t^i – значення курсу i -ої валюти в t -му вимірі;

курс_{t-1}^i – значення курсу i -ої валюти в $t-1$ -вом вимірі;

t – загальне число вимірювань логарифмів темпів зростання курсів;

i – індекс, що позначає валюту;

n – число валют.

В таблиці 4.6 наведено розрахунок логарифму, який ми розраховували за допомогою стандартної функції в програмі Excel.

Таблиця 4.6

Логарифми темпів зростання курсів валют за період з 20.07.2017 по 02.08.2017

T	Дата	USD	EUR
0	20.07.2017	-	-
1	21.07.2017	0	0,003661179
2	24.07.2017	-0,000766577	0,004971013
3	25.07.2017	-0,001150969	0
4	26.07.2017	0	0,001321441
5	27.07.2017	0	-0,001321441
6	28.07.2017	0	0,003300333
7	31.07.2017	0	0,003289477
8	01.08.2017	-0,000768049	0
9	02.08.2017	-0,000384246	0,004914015

Джерело: розраховано автором

З таблиці 4.6 ми бачимо, з якою інтенсивністю змінюється валютний курс. Дані з цієї таблиці знадобляться для подальшого розрахунку коваріації, кореляції і волатильностей валютних курсів.

Необхідним елементом розрахунку VaR є оцінка коваріацій.

Експоненціально зважена коваріація C_{ij} випадкових величин (логарифмів темпу росту курсу валют) розраховується за формулою:

$$C_{ij} = \frac{1}{T} \cdot \sum_{t=1}^T \left(x_t^i - \frac{\sum_{t=1}^T x_t^i}{T} \right) \cdot \left(x_t^j - \frac{\sum_{t=1}^T x_t^j}{T} \right) \quad (4.7)$$

де x_t^i – випадкова величина-логарифм темпів зростання і-ої валюти;

x_t^j – випадкова величина-логарифм темпів зростання j-ої валюти;

T – загальне число вимірювань логарифмів темпів зростання курсів;

i – індекс, що позначає валюту.

Волатильність і-ої валюти розраховується за формулою:

$$\sigma_i = \sqrt{Cii}; \quad (4.8)$$

Найбільше значення волатильності курсів за обраний період становить 0,002170944 по євровій складовій. Як відомо, дисперсія характеризує ступінь розкиду, відхилення випадкової величини від її очікуваного значення: чим вона вища, тим більше це відхилення. Тому волатильність (мінливість) часто приймається в якості одного з вимірників ризику і чим вона вище, тим більш ризикованим є фактор, тобто більш ризиковим для АТ «Ощадбанк» банку є коливання валютного курсу євро.

Останній етап, який підводить нас до розрахунку ризикової вартості валютного портфеля АТ «Ощадбанк», це побудова кореляційної матриці обмінних курсів, що складається на основі розрахунку коефіцієнтів кореляції динаміки обмінних курсів запропонованих валют.

Розрахунок величини VaR розраховується за формулою (4.9):

$$VaR = k * P * \omega \quad (4.9)$$

де k – коефіцієнт довірчого рівня;

P – валютна позиція;

ω – волатильність валюти.

Розрахунок валютної позиції треба проводити щоденно, або за десятиденний строк. Розмір валютної позиції – зважаючи на те, що відсутні дані про валютну позицію на 31.07. 2017 р. було зроблено припущення, що розмір та структура відкритої валютної позиції на цю дату буде аналогічним з 31.12 2016 р.

Надалі сформуємо таблицю з усіх необхідних для розрахунку VaR величин (табл. 4.7).

Розрахувавши величину збитків (VaR) в таблиці 4.7, можемо спостерігати, що при обраній нами імовірності розміром 95 % величина втрат в 5 % випадків буде

4.3. Удосконалення системи управління валютним ризиком на основі використання методу стрес-тестування

складати по долару США 10677,66 тис. грн., по євро 12580,38 тис. грн.

Таблиця 4.7
Результати розрахунку ризикової вартості валютного портфелю АТ «Ощадбанк»

Показник	Валюти портфеля		Обсяг портфеля
	USD	EUR	
	20.07.2017-02.08.2017		
Валютна позиція (тис. грн.)	25 302 084	5 794 891	31 096 975
Волатильність валютних курсів	0,000422007 (0,04%)	0,002170944 (0,22%)	
VaR валюти, грн	10677,66	12580,38	23258,04
VaR портфеля, грн			66392,46
Частка збитків від розміру валютної позиції, %	0,04%	0,26%	0,3%

Іншими словами можна стверджувати, що ми впевнені на 5 % з імовірністю в 95 %, що втрати не перевищать 12580,38 тис. грн. по євровій складовій валютної позиції.

Визначивши ризикову вартість валютної позиції окремо по кожній з валют ми можемо розрахувати сукупну величину ризикової вартості валютного портфеля АТ «Ощадбанк».

Сукупна величина ризикової вартості валютного портфелю АТ «Ощадбанк» можемо знайти за формулою:

$$VaR = \sqrt{VaR_{USD}^2 + VaR_{EUR}^2 + 2 \cdot K_{12} \cdot \frac{1}{K_{21}} \cdot VaR_{USD} \cdot VaR_{EUR}} \quad (4.10)$$

Значення сукупної величини ризикової вартості валютного портфелю

АТ «Ощадбанк» складо 66392,46 тис. грн. , це означає, що з імовірністю 95 % втрати не перевищать 66392,46 тис.грн.

4.3. Удосконалення системи управління валютним ризиком на основі використання методу стрес-тестування

Проведене дослідження дозволило оцінити найбільш ймовірну величину максимальних втрат, що дозволить приймати рішення з управління валютними ризиками з урахуванням отриманих оцінок.

Слід зауважити, що на практиці банк повинен обов'язково проводити таку оцінку щодня (кожний робочий день). В дійсності, для більш точного розрахунку VaR береться дані про щоденний розмір валютної позиції і розраховується її економічний розмір. Методика VaR передбачає щоденне оновлення даних і розрахунок логарифмів темпів росту курсу, побудова коваріаційної та кореляційної матриць, розрахунок волатильностей.

Методологія VaR дозволяє лімітувати більшість фінансових ризиків банку і може бути інтегрована в функціонуючу модель управління ризиками.

Кожен банк має проводити оцінку ризиків за стресовим сценарієм розвитку подій, аби мати змогу оцінити достатність наявних ресурсів для покриття можливих збитків та відновлення фінансової стійкості банку, тобто можна проаналізувати чи не надмірно ризиковану діяльність проводить банк. Отже, використання стрес-тестування дає змогу оцінити можливі потенційні збитки банку за умови появи ринкових потрясінь, а також готовність банку покривати ці збитки за рахунок власних наявних ресурсів, тобто їхню достатність.

РОЗДІЛ 5

НОВІТНІ РИЗИКИ, ПОВ'ЯЗАНІ З СУЧАСНИМ РОЗВИТКОМ БАНКІВСЬКОГО СЕГМЕНТУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

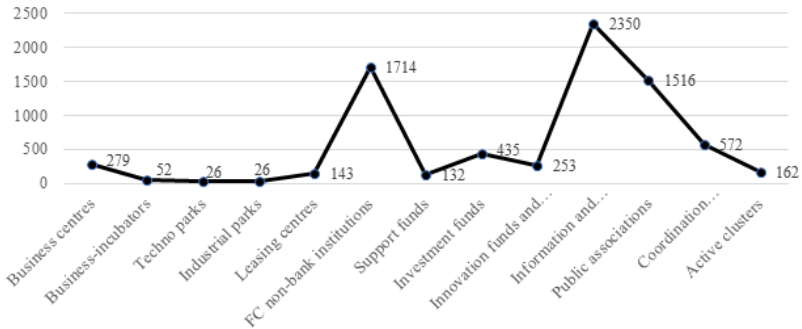
5.1. Кластерна модель економіки України: оцінка розвитку та ризику формування

Перехід України до ринкової економіки, що супроводжувався відсутністю узгодженості у виборі напрямків державного впливу на економічне життя, дефіцитом державного бюджету, високим рівнем інфляції, розривом стабільних господарських зв'язків тощо, обумовив переорієнтацію суспільного інтересу економістів до пошуку нових, інноваційних механізмів відтворення. Сучасні реалії економічного розвитку України, її технологічна багатоукладність, критичний стан науки та інтелектуального потенціалу вимагають формування теоретично обгрунтованої інноваційної політики як найважливішої умови виходу країни з кризи та переходу до стійкого економічного зростання. Якісні зрушення, що відбуваються сьогодні в сучасній світовій економіці, свідчать про те, що відбулося значне перегрупування факторів і джерел, які визначають успіхи економічного розвитку. Інноваційний розвиток передбачає перенесення акценту з традиційних науково-технічних рішень на використання принципово нових прогресивних технологій, а також перехід до випуску високотехнологічної продукції, здійснення нових організаційних форм діяльності, проведення політики ресурсо- та енергозбереження [163].

В Україні практично відсутні механізми формування інноваційної інфраструктури та чіткого визначення державної стратегії формування ринково-орієнтованої національної інноваційної системи. Нові ринкові

5.1. Кластерна модель економіки України: оцінка розвитку та ризику формування

структури (бізнес-центри, технопарки, технополіси, венчурні фонди тощо), які можуть ініціювати інноваційний розвиток, слабкі та нездатні нести повну відповідальність за ці процеси (рис. 5.1).

Рис. 5.1. Інфраструктура підтримки підприємництва в Україні

Джерело: складено автором відповідно до джерела [164]

Створення конкурентної інноваційної економіки України, перехід її з інерційного енерго-сировинного на інноваційний шлях розвитку, виведення країни на траєкторію швидкого й стійкого зростання на передовій технологічній основі є пріоритетним завданням вітчизняного уряду.

Виходячи з територіальних, галузевих і структурних відмінностей науково-технічного потенціалу в Україні можуть бути реалізовані наступні моделі інноваційного розвитку:

«Активної дифузії інновацій» за допомогою взаємозв'язку уряду з науковими організаціями, вищими навчальними закладами та підприємствами з метою розробки нових способів застосування вітчизняних і зарубіжних технологій.

«Державної підтримки інноваційних форм», орієнтованої на державну підтримку національних

інноваційних структур та вихід з наукомісткою продукцією на світовий ринок. Найбільш ефективна на етапі вирівнювання науково-технічного потенціалу України та розвинених країн світу. Головне завдання уряду – нарощування науково-технічного потенціалу України в системі міжнародної ринкової економіки.

«Локальне інноваційне середовище» – територіальні науково-технічні центри. Характеризується високою концентрацією на відповідній території підприємств з науковим, громадським, виробничим потенціалом, об'єднаних єдиним процесом технологічного розвитку.

«Модель СНД» – заснована на науково-технічному співробітництві між країнами СНД відповідно до загальних програм, комерційних замовлень на науково-технічну продукцію.

«Світового виробництва» – направленої на активну участь України в міжнародному науково-технічному співробітництві та широкому обміні науково-технічними результатами й технологіями.

Інноваційна модель розглядається як альтернатива традиційним методам розвитку економіки України. Світовий досвід стимулювання інноваційного розвитку демонструє широкий набір інструментів сприяння інноваційній діяльності на регіональному рівні. Оскільки реалізація окремих проектів промислової диверсифікації відбувається на регіональному рівні, дедалі гострішою стає проблема інтеграції окремих інститутів розвитку та регіональних точок зростання. Найбільш ефективними формами такої інтеграції є регіональні кластери, а найбільш ефективним інструментом реалізації регіональної промислової, інноваційної, економічної політики в умовах обмеженості регіональних бюджетів та інших джерел стимулювання такого розвитку є реалізація

кластерної політики, сконцентрованої на найбільш перспективних напрямках розвитку регіону.

Під кластерною політикою розуміється стимулювання процесів формування та розвитку кластерів через виявлення та подолання специфічних «провалин ринку», до яких відносять: загальні «провалини ринку», що стосуються ведення підприємницької та інноваційної діяльності (недостатнє фінансування нових компаній, відсутність науково-дослідної, інноваційної, кадрової інфраструктури); відсутність інформації про місце розташування існуючого чи потенційного кластера; слабкість взаємодії між учасниками існуючого або потенційного кластера (недостатній рівень довіри між учасниками кластеру, відсутність механізму компенсації витрат на налагодження та підтримку взаємодії між учасниками); перешкоди для мобільності компаній та робітників (значні витрати на переміщення компаній у місце розташування кластера, високої оренди землі, житла для працівників); надмірна спеціалізація розвинених кластерів та виникнення ефекту «колії» (замкненість кластера від оточуючого середовища, поступова його деградація через відсутність доступу до нових знань та іноземних інвестицій).

Успішній реалізації кластерної моделі економічного розвитку, відповідно до провідного досвіду країн ЄС, сприяє:

– використання програмного підходу до розвитку кластерів (підтримка кластерних ініціатив у пріоритетних для держави напрямках, що мають інноваційний та виробничих потенціал; державна підтримка кластерів, які демонструють найкращі результати; забезпечення науково-дослідною базою; встановлення чітких індикаторів виконання запланованих показників на рівні кластера);

- створення спеціальних кластерних організацій, відповідальних за розвиток кластера, забезпечення комунікаціями між учасниками кластера та його зв'язок із зовнішнім середовищем;
- застосування конкурсного підходу до відбору учасників кластера з приводу отримання фінансової та організаційної підтримки держави;
- системність кластерної політики шляхом її реалізації на наднаціональному, національному, регіональному та місцевому рівнях;
- інтегрованість кластерної політики в інші види економічної політики, що забезпечує високу ефективність та послідовність в її реалізації;
- інтегрованість кластерів та стимулювання міжкластерної взаємодії;
- акцент кластерної політики на розвитку малого та середнього бізнесу, що обумовлено визначальною роллю малого та середнього бізнесу в економіці.

Застосування кластерного підходу є основою розвитку економіки із високою доданою вартістю та має суттєву перевагу перед традиційним секторальним підходом завдяки підвищенню ефективності взаємодії приватного сектору, держави, підприємництва, фінансово-кредитної інфраструктури, професійних асоціацій, науково-дослідних та освітніх закладів в інноваційному процесі.

Кластерний підхід розглядається в якості нової управлінської технології, який дозволяє підвищити конкурентоспроможність як окремого регіону, так і держави в цілому, що обумовлюється рядом особливостей кластерних структур:

з точки зору пропозиції, кластер максимально ефективний в роботі з постачальниками завдяки ефекту масштабу, залучення постачальників до структури кластера, цілеспрямованого розподілу ресурсів,

організованого використання місцевої кваліфікованої робочої сили, реорганізації інфраструктури;

з точки зору стратегії фірм, структури та конкуренції, кластер вигідний за спеціалізацією, що забезпечує зростання продуктивності праці, оптимальної структури через відсутність непродуктивних зв'язків, долучення всіх структур ринку до кластеру, сприятливого ринкового середовища завдяки незначному рівню конкуренції, що впливає на якість продукції, можливості скорочення ризиків та витрат всередині кластера, наявності соціального капіталу;

з позиції відносин з подібними галузями ефект кластера проявляється за рахунок розширення меж кластерних зв'язків, що значно збільшує інноваційну можливість кластера;

з точки зору попиту, учасники кластеру знаходяться в більш вигідному становищі, ніж інші учасники виробничих відносин завдяки об'єднанню значних обсягів знань про споживачів продуктів та послуг, а значить, й про переваги попиту, що дозволяє скоротити ризики зовнішнього покупця.

Кластер, на відміну від одиночної фірми, виступає в якості стратегічного партнера держави, з точки зору формування довгострокової конкурентної переваги, створення стійкої в довгостроковому періоді економічної бази на умовах об'єднання всіх рівнів розвитку регіону – від адміністрації до окремих галузевих фірм.

Метою створення кластерів є зміцнення взаємозв'язків між учасниками кластерів для спрощення доступу до нових технологій, оптимального розподілу ризиків, спільного виходу на зовнішні ринки, організації об'єднаних науково-дослідних, дослідно-конструкторських і технологічних робіт, колективного використання наукових знань та основних засобів.

Будучи інструментом консолідації наявних переваг господарюючих суб'єктів, кластерний підхід спрямований на подолання диспропорцій регіонального економічного розвитку та розвитку інноваційного сектору економічної системи держави.

Слід зазначити, що кластер може бути ефективним тільки в разі усвідомлення групою підприємств (об'єднань) їхнього взаємозв'язку один з одним та розуміння не тільки свого долучення до цієї спільності, а й того, що для підвищення конкурентоспроможності існує необхідність об'єднання в кластер (рис. 5.2).

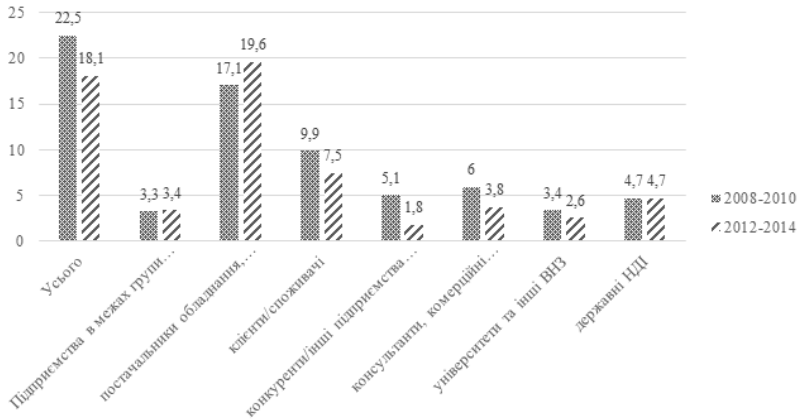
Рис. 5.2. Кількість кластерів за регіонами України
Джерело: складено автором відповідно до джерела [165]

Зауважимо, що кластери, які починають впроваджувати нові технології, створюють умови для інтеграції науково-дослідних організацій та вищих навчальних закладів з промисловою та соціальною сферою, тим самим

5.1. Кластерна модель економіки України: оцінка розвитку та ризику формування

посилюючи їхній вплив на соціально-економічний розвиток регіону та сприяють формуванню інноваційних кластерів. Інноваційний кластер – це кластер, який направлений на використання нових технологій (наукові містечка, освітні технології) та який, в свою чергу, тісно пов’язаний з усіма галузями народного господарства.

Відповідно до показників інноваційної діяльності в економіці України рівень розвиненості інноваційних мереж охарактеризуємо як незначний, через великий розрив між виробництвом, наукою, освітою та низьку ефективність технологічного обміну (рис. 5.3).

Рис. 5.3. Розподіл підприємств із технологічними інноваціями, які здійснювали інноваційне співробітництво, за типами співробітництва упродовж 2008-2014 рр., %

Джерело: складено автором відповідно до джерела [166; 167]

Найважливішими партнерами усіх інноваційних підприємств по співробітництву є постачальники обладнання, матеріалів, компонентів або програмного забезпечення, тісні зв’язки з якими підтримували у 2008-

2010 рр. 17,1% підприємств, а також клієнти або споживачі (9,9%), частка підприємств, які співпрацювали з науковими організаціями (консультантами, комерційними лабораторіями, університетами та іншими вищими навчальними закладами й науково-дослідними інститутами), становила лише 4,7% та 3,4%. Протягом 2012-2014 рр. з постачальниками обладнання, матеріалів чи програмного забезпечення співпрацювали 19,6% інноваційно активних підприємств.

З клієнтами та споживачами підприємницького сектору – 7,5% підприємств. Частка підприємств, що співпрацювали з освітніми установами скоротилася до 2,6%, з науково-дослідними інститутами залишилася на рівні 4,7%, з консультантами та комерційними лабораторіями співпрацювали 3,0% підприємств, з конкурентами – 3,8%. Загалом в Україні протягом 2012–2014 рр. 18,1% підприємств із технологічними інноваціями співпрацювали з іншими підприємствами та організаціями, зокрема університетами, науково-дослідними інститутами тощо.

Загальну оцінку розвитку кластерної моделі економіки в Україні проведемо відповідно до даних Всесвітнього економічного форуму (табл. 5.1).

Відповідно до даних, представлених в таблиці, рівень розвитку кластерів в Україні впродовж 2008-2016 років є низьким та має тенденцію до зниження. Така ситуація спричинена загальним погіршенням умов щодо створення кластерних об'єднань, зокрема: відсутність контролю українськими виробниками над збутовими мережами на ринках експорту, контроль іноземними компаніями дистрибуції вітчизняної продукції; високі показники монополізації ринків; побудова конкурентних переваг підприємств виробників експортної продукції з низьким ступенем переробки, використання дешевих природних

ресурсів та робочої сили; слабка розвиненість внутрішнього ринку та зростання імпортозалежності економіки; зниження рівня доступності фінансових послуг.

Таблиця 5.1

Стан розвитку кластерів та показники потенціалу кластеризації в Україні, в балах від 1 до 7

Складові показники індексу глобальної конкурентоспроможності країни	Роки				
	2008	2010	2012	2014	2016
Індекс глобальної конкурентоспроможності, в тому числі:	4,1	3,9	4,1	4,1	4,0
Рівень розвитку бізнесу	3,9	3,5	3,7	3,7	3,6
рівень розвитку кластерів	3,3	2,9	2,9	3,0	3,0
природа конкурентних переваг	3,1	2,9	2,9	3,0	2,9
довжина ланцюгу доданої вартості	3,2	3,4	3,7	3,7	3,5
контроль міжнародної дистрибуції	4,5	3,6	4,1	3,9	3,3
рівень розвитку виробничих процесів	3,9	3,4	3,5	3,5	3,8
Ефективність ринку товарів	3,9	3,5	3,8	4,0	4,0
інтенсивність конкуренції на внутрішньому ринку	4,4	4,1	4,3	4,7	4,6
ступінь монополізації ринку	3,6	2,9	3,2	3,0	3,4
ступінь орієнтованості на клієнта	4,9	4,2	4,6	4,5	4,5
Розмір ринку	4,6	4,5	4,6	4,6	4,4
Індекс розміру внутрішнього ринку	4,4	4,3	4,4	4,4	4,1
Індекс розміру зовнішнього ринку	5,0	5,2	5,2	5,2	5,2
Технологічна готовність	3,4	3,4	3,6	3,5	3,6
Доступність нових технологій	4,2	4,5	4,8	4,1	4,3

5.1. Кластерна модель економіки України: оцінка розвитку та ризику формування

Продовження табл. 5.1

Впровадження технологій на рівні компаній	4,5	4,4	4,8	4,2	4,4
Інновації	3,4	3,1	3,2	3,2	3,4
Витрати компаній на НДДКР	3,3	3,0	2,7	3,1	3,3
Співробітництво між університетами та бізнесом у НДДКР	3,6	3,5	3,6	3,5	3,5
Інфраструктура	3,1	3,8	4,1	4,2	3,9
Рівень розвитку фінансового ринку	4,0	3,3	3,5	3,5	3,0
Доступність фінансових послуг	3,6	3,8	3,8	3,9	3,0

Джерело: складено автором відповідно джерела [168]

Зазначенні чинники є причиною низької позиції в рейтингу України за рівнем кластерного розвитку, що відповідає 125 місцю серед 138 країн світу.

Використання кластерного підходу вже зайняло одне з ключових місць в стратегіях соціально-економічного розвитку областей України, що свідчить про визнання процесу кластеризації ефективним механізмом регіонального розвитку.

Результатом реалізації стратегій регіонального розвитку на засадах кластерної політики має бути забезпечення розвитку транспортної та інженерної інфраструктури, житлового будівництва, а також реалізації заходів в сфері підтримки малого та середнього підприємництва, інноваційної й технологічної політики, освітньої політики, політики залучення інвестицій, політики розвитку експорту, розвитку галузей економіки. Проте більшість областей України розглядають кластерну модель економіки як забезпечення розвитку агропромислового комплексу та розбудову інноваційної моделі в промисловості.

Основна мета застосування кластерної моделі, така як збільшення ефективності агропромислового виробництва та реалізація потенціалу АПК, зазначена у стратегіях розвитку Вінницької, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Полтавської, Тернопільської, Чернівецької та Чернігівської областях.

Запровадження інноваційної моделі розвитку у промисловості відзначено у стратегіях регіонального розвитку Вінницької, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Кіровоградської, Тернопільської та Чернівецької областей.

На зміцнення потенціалу малого та середнього бізнесу та розбудови його інфраструктури направлені стратегії Волинської, Полтавської, Чернівецької, Донецької, Львівської та Херсонської областей.

Зменшення диспропорцій розвитку у регіоні зазначається у Донецькій, Київській та Миколаївській областях.

Стимулювання транскордонного співробітництва та прикордонних територій є метою стратегічного розвитку Вінницької, Закарпатської та Львівської областей.

Розвиток рекреаційного потенціалу та туристичної галузі забезпечується стратегією розвитку таких регіонів як Тернопільський, Херсонський Чернівецький та Чернігівський.

Відповідно до субіндексу «рівень розвитку кластерів», складеного Фондом «Ефективне управління» протягом 2011-2013 років [169], лідерами формування кластерів визначено Донецьку, Дніпропетровську, Луганську та Запорізьку області. Стрімке зростання кластерного розвитку відмічено в Івано-Франківській, Львівській, Херсонській та Миколаївській областях. Падіння зазнали Волинський, Житомирський, Закарпатський,

Кіровоградський, Одеський, Полтавський, Рівненський, Сумський, Чернівецький та Чернігівський регіони.

Зазначимо, що у нових стратегіях розвитку Дніпропетровської, Запорізької, Одеської та Харківської областей не приділено уваги кластерному розвитку, що свідчить про недооцінювання можливості забезпечення потенціалу міжгалузевого співробітництва шляхом застосування кластерного підходу та формальному підходу до розробки заходів щодо стимулювання регіонального розвитку.

Потенціал створення та розвитку кластерів з огляду на високу концентрацію високотехнологічних, традиційних промислових виробництв, розвиненість міжгалузевих зв'язків та розвиток підприємництва представлений в табл. 5.2 відповідно до методології Європейської кластерної обсерваторії шляхом розрахунку модифікованих коефіцієнтів спеціалізації (локалізації) та відносного розміру галузі регіону.

Істотним кластерним потенціалом в галузі «Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство», згідно до представлених даних таблиці, володіють Запорізька, Сумська, Житомирська, Тернопільська області; в галузі «Переробна промисловість» – Полтавська, Львівська, Одеська; в галузі «Інформація та телекомунікації» – Запорізька, Київська, Дніпропетровська області. Визначені регіони характеризуються найбільш високим інноваційним потенціалом та мають значні резерви формування кластерів.

Застосування методики Європейської кластерної обсерваторії, щодо виявлення та підтримки кластерів має бути поєднаною з проведенням конкурсів на наданням державної підтримки в рамках національних та регіональних програм.

Таблиця 5.2

Оцінка потенціалу кластеризації галузей в регіонах України

Регіон	Інтегральний індекс потенційної кластеризації		
	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	Переробна промисловість	Інформація та телекомунікації
Херсонська	0,40	0,05	0,04
Вінницька	0,37	0,11	0,14
Кіровоградська	0,36	0,08	0,05
Одеська	0,35	0,16	0,38
Київська	0,35	0,26	0,20
Харківська	0,33	0,29	0,23
Черкаська	0,30	0,13	0,06
Миколаївська	0,26	0,10	0,08
Хмельницька	0,25	0,08	0,04
Чернігівська	0,22	0,07	0,06
Запорізька	0,22	0,28	0,16
Львівська	0,21	0,20	0,26
Полтавська	0,21	0,21	0,08
Сумська	0,19	0,08	0,04
Тернопільська	0,18	0,04	0,05
Житомирська	0,17	0,07	0,08
Івано-Франківська	0,14	0,07	0,06
Рівненська	0,13	0,05	0,04
Волинська	0,11	0,05	0,03
Дніпропетровська	0,09	0,25	0,35
Закарпатська	0,09	0,07	0,03
Чернівецька	0,08	0,01	0,03

Джерело: власна розробка автора згідно джерела [170-172]

Відповідно до результатів самоідентифікації кластерів (див. рис. 5.2) та оцінки потенціалу кластеризації галузі найбільш привабливим для створення кластерних об'єднань є агропромисловий комплекс та переробна

промисловість, тоді як наукоємні галузі з найбільшим потенціалом створення продукції з високою доданою вартістю, зокрема галузь «Інформація та телекомунікації» представлені серед регіонів України недостатньо. Лідерами кластеризації у сфері високих технологій є Одеський, Дніпропетровський, Львівський, Харківський, Київський та Запорізький регіони.

До основних переваг формування кластерних об'єднань в зазначених регіонах віднесемо: ефективний ланцюжок реалізації інноваційних ідей від їхнього створення до визначення конкретного споживача; високі конкурентні переваги підприємств, які входять до кластеру завдяки перевагам внутрішньої спеціалізації та можливості мінімізації витрат на впровадження інновацій; наявність в структурі кластерів мобільних підприємств, що сприяє формуванню інноваційних точок зростання економіки регіону; створення особливої форми інновації – «сукупного інноваційного продукту», що дозволяє враховувати особливості розвитку кожного регіону.

Однак, поряд з перевагами застосування кластерного підходу існують й негативні сторони формування кластерів:

– мультиплікація ризиків учасників кластера – кожен з учасників кластера може набувати ризику, що притаманні іншим учасникам кластера та (або) посилювати власні ризику;

– перерозподіл ресурсів всередині кластера – як наслідок некоректної побудови кластера, що призводить до неправильного формування його складу та (або) структури, в результаті чого відбувається перерозподіл частини коштів на користь учасників з гіршими фінансовими показниками;

– адміністративний тиск – жорстке державне регулювання процедур створення кластера сприяє

неправильному формулюванню цілей суб'єктів кластера, відсутності синергетичного ефекту, погіршенню фінансового становища окремих суб'єктів кластера;

– внутрішня залежність – зосередження на локальному ринку, до якого входять інші суб'єкти кластера, що може призвести до припинення існування та (або) зміни структури кластера.

З перерахованих «загроз» кластерів особливої значимості набувають прояви ризиків кластеру. Під ризиками розуміють дії або бездіяльність, щодо подолання невизначеності в ситуації неминучого вибору, в процесі чого є можливість кількісної та якісної оцінки ймовірності передбачення результату, невдачі та відхилення від мети. Виділяють наступні ризики, пов'язані з функціонуванням кластерів:

– макроекономічні ризики (ризик законодавчих змін (зміна податкового законодавства); інфляційний ризик (зниження купівельної спроможності гривні, що призводить до падіння стимулів до інвестування); процентний ризик (втрата інвесторів через зміну процентних ставок на ринку); політичний ризик (фінансові втрати, спричинені політичною нестабільністю та розстановкою політичних сил в суспільстві); валютний ризик (зміна курсу іноземної валюти)), в тому числі регіональні (недоотримання віддачі на інвестиції, вкладені в економіку регіону);

– мікроекономічні ризики – ризики суб'єктів кластера та ризики суб'єктів поза кластером (ризик створення кластерів, входження (виходу) в кластер, розширення (звуження) кластера; помилкового вибору інноваційних проектів; незабезпечення інноваційного проекту достатнім рівнем фінансування; невиконання господарських договорів; маркетингові ризики поточного постачання та збуту; забезпечення прав власності).

В напрямку оцінки ризиків формування кластерів існує необхідність розрахунку ризиків учасників до та після входження до кластеру, сукупних ризиків всього кластера станом на певний момент часу, впливу сукупного ризику розвитку регіонального господарства на існування кластера. Серед цільових установок, які виникають перед засновниками будь-якого кластера, повинна бути й установка щодо зниження ризиків кожного з учасників кластера. Відзначимо, що в Україні рідкісним є застосування ризик-менеджменту, як складової частини алгоритму побудови кластерів. Труднощі оцінки негативних подій виникають через неможливість моделювання наслідків для учасників кластера до його створення.

Ризик-менеджмент, відповідно до кластерної моделі регіонального розвитку, представляє собою багаторівневу систему функціонально взаємопов'язаних елементів (організаційно-економічних форм, інститутів прогнозування, стратегічного аналізу та планування, стимулювання, контролю, розподілу ресурсів, залучення інвестицій та регулювання), за допомогою якого забезпечується досягнення стратегічних цілей розвитку галузевих кластерів регіону з урахуванням факторів господарського ризику. Йдеться про економічні, технологічні, організаційно-структурні та соціальні ризики.

Управління ризиком – це складний процес, метою якого є зменшення або компенсація збитків для об'єкту при настанні несприятливої події. При цьому слід зазначити, що система ризик-менеджменту не позбавляє ризиків, але дозволяє з високим ступенем ймовірності прогнозувати та мінімізувати можливі втрати при настанні несприятливої ситуації, оскільки інструментарій системи оцінки ризику направлений на визначення всіх джерел ризику,

5.1. Кластерна модель економіки України: оцінка розвитку та ризику формування

встановлення природи їхнього походження, розробку якісної та кількісної оцінки, управління ризиками на єдиній методичній основі та прийняття управлінських рішень на різному рівні.

Рис. 5.4. Основні структурно-функціональні складові формування ризик-менеджменту кластерів в Україні

Регіональна модель ризик-менеджменту складається з наступних структурно-функціональних елементів (рис. 5.4 (розробка автора згідно джерела [173])).

Застосування системи ризик-менеджменту при реалізації кластерної моделі розвитку господарського комплексу регіону дозволяє істотно знизити ризики за рахунок:

– встановлення зв'язків нової якості – ринкові зв'язки підсилюють нестабільність і невизначеність, тому контрактна організаційно-економічна форма взаємодії учасників кластера знижує ризики (забезпечення стабільності, юридично-правова захищеність різних форм взаємодії господарюючих суб'єктів);

– організаційно-економічних форм взаємодії учасників кластера, закріплених довгостроковими контрактами (строком на 3-5 років), що укладаються на системній основі шляхом синхронного техніко-технологічного переозброєння в суміжних галузях, наявності гарантованого ринку збуту виробленої продукції.

Виходячи з вище наведеного матеріалу зробимо висновок, що для України кластерний підхід є досить новим, тому існує низка проблем щодо формування кластерів в економіці, а саме [174]: недостатнє інформаційне забезпечення створення та функціонування кластерів; відсутність ефективної державної політики щодо реалізації кластерних проектів; незначний досвід функціонування кластерів в країні загалом; відсутність належного досвіду малих та середніх підприємств об'єднуватись у великі ефективні виробничі системи; слабкий розвиток інституційного середовища підтримки бізнесу та підтримки впровадження інновацій; недостатній рівень інвестиційної привабливості регіонів; відсутність належної ефективної співпраці між місцевими органами влади, бізнесовими структурами та освітньо-науковими

5.2. Науково-методичні підходи до формування методики управління операційними ризиками банків на ринку похідних фінансових інструментів

зкладами; нестача підготовлених фахівців з питань кластерних організаційних технологій; відсутність ефективної методологічної бази, яка забезпечує впровадження кластерних технологій, відсутність інтегрованої системи ризик-менеджменту, направленої на ідентифікацію та зниження дії ризиків в ключових галузях економіки на рівні регіонів.

5.2. Науково-методичні підходи до формування методики управління операційними ризиками банків на ринку похідних фінансових інструментів

Стрімкий розвиток інформаційних та комунікаційних технологій на фінансовому ринку привів до виникнення інноваційних фінансових продуктів, специфічні умови функціонування яких почали формувати нові тенденції, які прямо чи опосередковано впливали на розвиток діяльності банків.

Банки в умовах посилення конкурентної боротьби на фінансових ринках, допускаючи у своїй традиційній діяльності високі ризики, для захисту від них починають використовувати похідні фінансові інструменти. Але, як з'ясувалося потім, цим інструментам теж властиві свої, специфічні ризики, визначення рівня яких при відсутності ефективних методів регулювання нових продуктів є досить складним завданням.

Одним із таких ризиків є операційний, його виникнення пов'язано зі зростанням обсягів операцій банків з деривативами, складність яких є причинами помилок персоналу, а також є результатом технологічних помилок, збоїв у роботі комп'ютерного обладнання.

5.2. Науково-методичні підходи до формування методики управління операційними ризиками банків на ринку похідних фінансових інструментів

Таким чином, зростаюча складність банківських продуктів та технологій, до яких належать і операції банків на ринку похідних фінансових інструментів, призвела до виокремлення нової групи ризиків, які були визначені як операційні ризики. Значимість зазначених ризиків підтверджується крахом банків з багаторічною історією Barings та Daiwa, багатомільярдними збитками банку Societe Generale та іншими подіями, пов'язаними з реалізацією та наслідками операційних ризиків, які призвели до того, що управління та регулювання операційними ризиками стає невід'ємною частиною регулювання діяльності сучасного банку [123].

В умовах формування вітчизняного ринку похідних фінансових інструментів та активізації діяльності банків на ньому, необхідність упровадження наукових підходів щодо регулювання та нагляду за операційними ризиками банків зумовлена щонайменше двома чинниками.

По-перше, існує тісний зв'язок між операційними та фінансовими ризиками банку, особливо з кредитним та ринковим ризиками, взаємний вплив яких знаходить відображення на сукупному ризику банківської діяльності. Так, завдяки використанню кредитного важеля, помилка трейдера при здійсненні операції з похідними фінансовими інструментами, наприклад, у визначенні розміру контракту, призводить до збільшення лімітів операцій та до збільшення експозиції кредитного ризику, а в разі несприятливої зміни ринкових цін – до зростання збиткової торгової позиції, тобто зростає експозиція ринкових ризиків банку. Таким чином, особливості функціонування ринку похідних, однією з яких є використання кредитного важеля банками, зумовлюють неадекватну мультиплікацію кредитних та ринкових ризиків внаслідок реалізації подій операційного ризику.

5.2. Науково-методичні підходи до формування методики управління операційними ризиками банків на ринку похідних фінансових інструментів

По-друге, управління якістю організації банківських процесів, регулювання та нагляд за операційними ризиками банків на ринку похідних фінансових інструментів на етапі розбудови вітчизняного ринку є необхідною умовою побудови як ефективної організаційної та функціональної структури банків, так і системи регулювання діяльності банків на ринку похідних [175, с. 30].

Зазначене привело до необхідності виокремлення операційних ризиків в окрему категорію ризиків сучасного банку, а їх природа, сутність та особливості, притаманні похідним фінансовим інструментам привели до необхідності формування методологічних засад щодо їх управління.

Проведений аналіз наукових праць свідчить, що не існує єдиної думки щодо сутності понять «операційний ризик» та «управління операційними ризиками банків», притаманним операціям з деривативами. Тому проведемо спочатку дослідження наукових підходів до визначення сучасними науковцями сутності вказаних дефініцій.

Оскільки в сучасних дослідників не існує загальноприйнятого визначення операційних ризиків, тому, на наш погляд, доцільно використовувати визначення, запропоноване Базельським комітетом з банківського нагляду, згідно з яким операційний ризик – це ризик виникнення збитків у результаті недоліків та помилок у внутрішніх процесах банку, допущених з боку співробітників, через інформаційні системи, зовнішні події тощо [123, с. 168].

Управління операційними ризиками більшість дослідників визначає як процеси, спрямовані на обмеження істотних операційних ризиків, зниження

негативних наслідків їх реалізації та забезпечення цілей розвитку банку [116, 123, 175-177].

Важливим, на нашу думку, є зауваження Б. Сазикіна, який підкреслює, що рівень операційних ризиків визначає якість організації банківських процесів, отже метою управління операційними ризиками, окрім зменшення збитків від реалізації можливих операційних ризиків, є підвищення безпеки, надійності, конкурентоспроможності банку та вдосконалення банківських систем, процесів і технологій, тобто управління змінами банку, його розвитком [175, с. 30].

Для побудови дієвої методики управління операційними ризиками діяльності банків на ринку похідних фінансових інструментів необхідно визначити етапи її формування.

На першому етапі визначаються науково-методичні елементи побудови методики управління операційними ризиками: мета, принципи організації, регламенти взаємодії та відповідальності (рис. 5.5).

Перший етап побудови запропонованої методики втілює принцип інтегрованості управління операційними ризиками діяльності банку на ринку похідних фінансових інструментів у загальну систему банківського ризик-менеджменту.

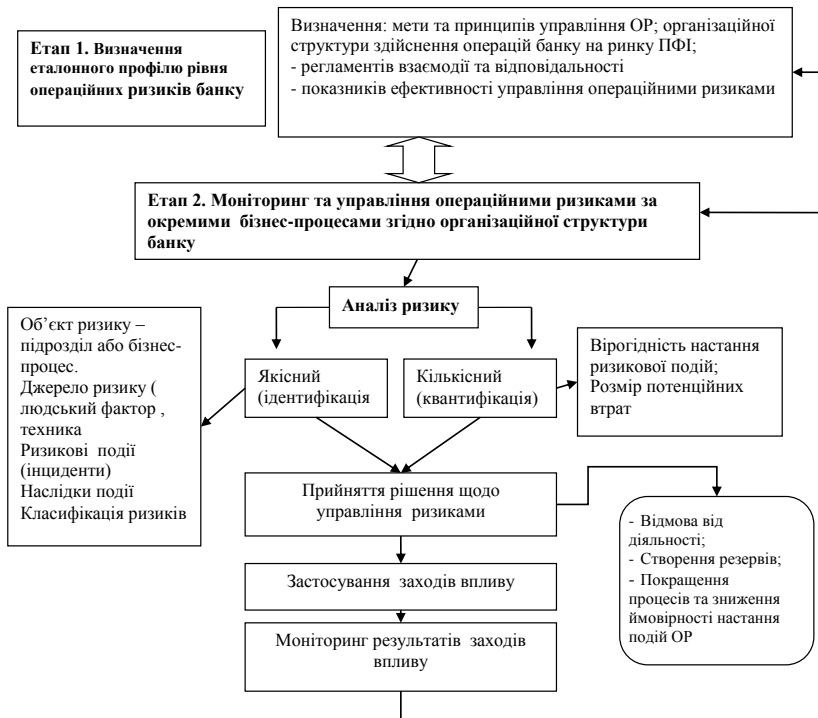
Результатом упровадження першого етапу, який за своєю сутністю відповідає визначенню первинного профілю операційних ризиків, є розробка таких вихідних документів:

- політика і положення щодо контролю за операційним ризиками діяльності банку на ринку похідних; зокрема з визначенням заходів його мінімізації;
- процедури й засоби контролю за операційними ризиками, зокрема визначення ліній відповідальності, технологічних карт здійснення операцій на ринку похідних

5.2. Науково-методичні підходи до формування методики управління операційними ризиками банків на ринку похідних фінансових інструментів

та регламентів щодо взаємодії між задіяними підрозділами та працівниками;

– положення, що регламентує методологію аналізу та виміру операційних ризиків, зокрема ключових індикаторів операційного ризику, які слугуватимуть визначенню ефективності системи управління операційними ризиками банку.

Рис. 5.5. Алгоритм побудови управління операційними ризиками діяльності банків на ринку похідних фінансових інструментів

Джерело: побудовано автором

Зазначимо, що визначення еталонного профілю ризиків потребує попереднього здійснення другого етапу наведеного алгоритму в частині аналізу операційних ризиків за окремими бізнес-процесами згідно організаційною структурою банку, що сприятиме визначенню рівня ризиків та вплине на якість організації діяльності банків на ринку похідних.

Метою другого етапу управління операційними ризиками є поточний моніторинг та управління операційними ризиками, який передбачає контроль за виконанням та дотриманням параметрів, визначених на першому етапі, тобто дотримання банком параметрів первинного профілю ризиків.

Зазначений етап складається з: 1) аналізу операційних ризиків; 2) прийняття рішення щодо управління ризиками; 3) застосування заходів впливу; 4) моніторингу результатів застосування заходів впливу; 5) внесенні змін до стратегії управління операційними ризиками в разі необхідності, або, якщо в цьому немає потреби, здійсненні подальшого моніторингу рівня операційних ризиків діяльності банку на ринку похідних (принцип циклічності та безперервності процесу управління операційними ризиками).

Ефективна система управління ризиками вимагає чіткого визначення об'єкта регулювання. Зазначимо, що в науковій літературі об'єкти операційного ризику поділяються на дві групи: бізнес-процеси (види) діяльності; фінансові інструменти, активи та пасиви.

Ми погоджуємося з думкою науковців, які визначають, що об'єктом операційного ризику є «процеси та види діяльності банків, здійснення яких може призвести до погіршення фінансового становища банку, процесів управління фінансовими потоками або технології управління банками», тому пропонуємо будувати

5.2. Науково-методичні підходи до формування методики управління операційними ризиками банків на ринку похідних фінансових інструментів

методику управління операційними ризиками на основі процесного підходу, сутність якого полягає у виокремленні окремих бізнес-процесів, пов'язаних з діяльністю банків на ринку похідних фінансових інструментів, та визначенні (ідентифікації та квантифікації) операційних ризиків за кожним із визначених бізнес-процесів.

Тому при формуванні методики управління операційними ризиками діяльності банку необхідним є визначення банківських бізнес-процесів, пов'язаних з діяльністю банків на ринку похідних.

За визначенням Р. Ісаєва, бізнес-процеси сучасного банку поділяються на три групи: основні бізнес-процеси, які приносять банку прибуток (на нашу думку, їх варто визначити як операційні процеси); забезпечувальні бізнес-процеси, що забезпечують стабільну діяльність банку, але не приносять прибутку; бізнес-процеси управління, за допомогою яких здійснюється управління діяльністю банку [178]. Є. Ляхов виокремлює в середовищі банківських бізнес-процесів процеси розвитку банку, які за своєю сутністю належать до управлінських процесів [179].

На засадах наведених вище видів банківських бізнес-процесів та враховуючи, що організаційна структура банків при здійсненні діяльності на ринку похідних фінансових інструментів може бути досить різномірною та є прерогативою банківського менеджменту, вважаємо за доцільне згрупувати основні види бізнес-процесів, пов'язані зі здійсненням діяльності банків на ринку похідних за принципом функціонального узагальнення.

Таким чином, до основних бізнес-процесів, пов'язаних із діяльністю банків на ринку похідних та які є об'єктом операційних ризиків, можна віднести такі бізнес-процеси:

– на рівні управлінських процесів – взаємодія між процесами управління ризиками активно-пасивних

5.2. Науково-методичні підходи до формування методики управління операційними ризиками банків на ринку похідних фінансових інструментів

операцій у частині визначення лімітів здійснення операцій за рахунок банку з метою отримання доходів (спекулятивних операцій), порядку здійснення операцій хеджування та управління ліквідністю банку, контролю за дотриманням установлених лімітів;

– на рівні операційних процесів – процеси взаємодії із зовнішнім середовищем – біржою, кліринговими та розрахунковими організаціями, учасниками неорганізованого ринку, зокрема процеси прийняття рішень щодо здійснення операцій банку на ринку похідних;

– на рівні забезпечувальних процесів – процеси, пов'язані з відображенням операцій на ринку похідних у бухгалтерському обліку банку.

Зауважимо, що наведений перелік не є вичерпним, він лише окреслює основні процеси, пов'язані з діяльністю банків на ринку похідних, та може бути деталізований залежно від рівня активності діяльності банків на ринку похідних, разом з тим, він складає основу для подальшого аналізу операційних ризиків діяльності банку на ринку похідних фінансових інструментів.

Зазначимо, що на поточному етапі розвитку вітчизняної банківської системи окремої уваги в організації управління операційними ризиками відіграють процеси взаємодії менеджерів банку, до яких належать відносини між підрозділами, що здійснюють операції на ринку похідних, управлінням інформаційних ресурсів та управлінням персоналом.

При організації процесів управління персоналом необхідне постійне підвищення кваліфікації кадрів шляхом проведення тренінгів, навчальних програм тощо.

Щодо організації ефективного управління інформаційними технологіями, зауважимо, що

5.2. Науково-методичні підходи до формування методики управління операційними ризиками банків на ринку похідних фінансових інструментів

прогнозування цін, вибір торгової стратегії на ринку похідних зумовлені надзвичайною складністю похідних фінансових інструментів, та вимагають використання складних методів статистичного аналізу, економіко-математичного моделювання, які зазвичай використовують відповідне програмне забезпечення, отже, вимагають тісної взаємодії між відповідними підрозділами банку. Зазначені процеси не є безпосереднім джерелом захисту від операційних ризиків, але вони створюють підґрунтя для підвищення якості управління та зменшують імовірність настання окремих типів операційного ризику, забезпечуючи розвиток та вдосконалення діяльності банків.

Для формування ефективної методики управління операційними ризиками банків необхідно визначити її завдання. Основними завданнями управління операційними ризиками банків, у тому числі і при управлінні ризиками похідних фінансових інструментів, є:

- установа ефективної системи підтримки прийняття управлінських рішень з урахуванням рівня ризиків, на які наражається банк;
- забезпечення проведення банківських операцій з похідними фінансовими інструментами відповідно до встановлених банком політик, процедур і регламентів;
- забезпечення фінансової стійкості банку в кризових ситуаціях як на ринку деривативів, так і в разі системної кризи;
- оптимізація очікуваних прибутків та збитків від операцій з похідними фінансовими інструментами, зниження рівня неочікуваних збитків;
- прогнозування передкризового стану банку для своєчасного виявлення ознак кризи та визначення ефективних засобів і методів управління операційними

5.2. Науково-методичні підходи до формування методики управління операційними ризиками банків на ринку похідних фінансових інструментів

ризиками з похідними, з метою зниження їх впливу на фінансовий результат банку;

– виявлення причин, що провокують операційні ризики банків та втрати за ними, пошук засобів їх мінімізації й усунення.

Реалізація завдань методики управління операційними ризиками банків при здійсненні операцій з похідними фінансовими інструментами відбувається шляхом виконання вимог сукупності функцій управління ризиками. Формувати методичні підходи, на нашу думку, необхідно враховуючи вимоги таких загальних функцій управління: прогнозування, планування, організації, регулювання, координації, обліку та контролю.

Функція прогнозування. Потреба в прогнозуванні виникає із самої природи управління ризиками, бо необхідно розв'язувати як повсякденні завдання, так і перспективні проблеми, що виникають у діяльності як персоналу банку, так і функціонуванні його технологічних програм та устаткування. Функція прогнозування – це наукове передбачення, систематичне дослідження стану, структури, динаміки та перспектив управлінських явищ і процесів, властивих суб'єкту управління операційними ризиками.

Функція планування існує на всіх рівнях ієрархії управління ризиками. Вона полягає у визначенні мети, напрямів, завдань, засобів реалізації тих чи інших процесів, розробленні заходів, за допомогою яких має бути досягнута мета – своєчасна ідентифікація ризиків на ринку деривативів та прийняття превентивних заходів.

Функцію організації пов'язано зі створенням організаційного механізму та ефективної методики управління операційними ризиками операцій з деривативами. Мета цієї функції – сформулювати керуючі та

5.2. Науково-методичні підходи до формування методики управління операційними ризиками банків на ринку похідних фінансових інструментів

керовані підсистеми, а також зв'язки й відносини між ними.

Функція регулювання – це досягнення необхідного стану впорядкування та мінімізації можливих збитків від операційних ризиків при здійсненні банками операцій з фінансовими похідними інструментами в умовах сталого розвитку, невизначеності та кризи. За допомогою регулювання здійснюється безпосереднє керівництво поведінкою суб'єктів при управлінні об'єктами (похідні фінансові інструменти та операційні ризики, пов'язані з ними).

Функція координації – забезпечує узгодження функціонування підсистем управління. Завдяки координуванню узгоджуються дії керівників не тільки всередині управлінської ланки, а й дії керівників інших управлінських структур, які пов'язані з можливістю виникнення операційних ризиків за операціями з похідними.

Функція обліку – збирання, передача, зберігання і перероблення даних, реєстрацією та групуванням відомостей про допущені помилки персоналу, збої програмного забезпечення тощо.

Функція контролю має свої особливості відносно інших функцій. Так, якщо планування ставить завдання, організація приводить систему управління операційними ризиками в стан можливості виконання цього завдання, то контроль покликаний постійно надавати інформацію про результати виконання завдань управління операційними ризиками операцій банків з деривативами з метою коригування планів (якщо це необхідно).

Наступним елементом методики управління операційними ризиками банків є визначення її принципів. Зауважимо, що в сучасних дослідників відсутні єдині

підходи до визначення таких принципів. Вважаємо, що система управління операційними ризиками повинна базуватись на принципах, визначених Базельським комітетом [180], основними з яких є:

- відповідальність керівництва банку за впровадження системи управління операційними ризиками деривативів та своєчасну й кількісну їх ідентифікацію;

- постійний процес управління та контролю операційних ризиків як за існуючими видами похідних фінансових інструментів, так і за тими, що плануються до впровадження;

- здійснення постійного моніторингу рівня операційного ризику банку за похідними фінансовими інструментами.

Природа операційних ризиків визначена складністю їх ідентифікації та квантифікації, тому виникає необхідність використання спеціальних підходів до управління операційними ризиками. Так, у 1998 р. Базельськими комітетом опубліковано перше дослідження стосовно операційних ризиків («Управління операційним ризиком»), яке започаткувало системний характер дослідження проблем управління операційними ризиками.

Ураховуючи особливе місце операційного ризику в діяльності західних банків, в угоді з капіталу (Базель II) операційні ризики вже розглядалися як окрема категорія ризиків поряд з кредитними та ринковим ризиками, яка повинна підтримуватися частиною власного капіталу банку.

У своїх подальших дослідженнях Базельський комітет визначив принципи належного управління операційним ризиком, постійно вдосконалюючи методики оцінювання та вимірювання операційних ризиків тощо. У червні 2011 р., Базельським комітетом було опубліковано «Принципи

належного управління операційним ризиком», які на сьогодні виконують функції галузевого стандарту щодо організації управління операційними ризиками в банках [180].

Аналіз наукових праць щодо організації управління операційними ризиками в банках [116, 123, 175-177, 181, 182] дозволив нам визначити такі етапи управління ризиком:

- ідентифікація ризику, тобто виявлення його специфіки, прогнозування можливостей і особливостей реалізації, зміни ризику в часі, ступеня взаємозв'язку з іншими ризиками, а також фіксація чинників, що визначають ризик;

- оцінка наслідків настання ризику;

- формування, обґрунтування й вибір методів та інструментів управління ризиком;

- контроль (моніторинг і облік, звітність, відповідальність).

Отже, одним із важливих етапів управління операційними ризиками є їх ідентифікація. Проведений аналіз підходів сучасних дослідників до класифікації операційних ризиків на ринку похідних фінансових інструментів дозволяє дійти висновку, що суттєвих розбіжностей у визначенні їх видів не існує. Так, виокремлюються три основні види операційних ризиків на ринку деривативів, а саме:

- транзакційний ризик – ризик втрат, який виникає внаслідок здійснення банками операцій з похідними та є результатом помилок персоналу при їх виконанні, а саме: помилок, що виникають внаслідок складності інноваційних продуктів, обліку таких операцій, здійсненні розрахунків, відсутністю адекватної юридичної документації;

5.2. Науково-методичні підходи до формування методики управління операційними ризиками банків на ринку похідних фінансових інструментів

- ризик операційного контролю – ризик втрат, які виникають внаслідок проведення неякісного контролю діяльності персоналу фронт-, мідл- та бек-офісів банків, а саме: порушень у системах управління, організації та контролю якості виконання завдань працівниками, несанкціонованого доступу до комп'ютерних та телекомунікаційних систем;

- технологічний ризик – ризик втрат, які виникають внаслідок допущення технічних та технологічних помилок та збоїв в інформаційних системах, а саме: помилок у розробці програмного забезпечення, формулюванні математичних моделей, формуванні неадекватних обсягів та якості вхідної інформації, технічних порушень [123, с. 328].

Наведений перелік класифікаційних ознак не є вичерпним та може доповнюватися залежно від рівня розвитку банку та активності банку на ринку похідних.

Для організації ефективного управління операційними ризиками деривативів важливою є їх класифікація за характером наслідків та частотою прояву. За означеним критерієм визначають операційні ризики, що виникають рідко і спричиняють невеликі збитки або виникають часто, але спричиняють невеликі збитки; спричиняють суттєві збитки, але трапляються з малою ймовірністю; трапляються вкрай рідко, призводять до великих збитків та банкрутства банку.

Це дозволяє класифікувати операційні ризики як незначні, помірні, значні, катастрофічні. Окрім того, вважаємо, що для побудови ефективної методики управління операційними ризиками, які виникають при діяльності банків на ринку похідних фінансових інструментів, зазначені ризики доцільно класифікувати щонайменше за такими ознаками:

5.2. Науково-методичні підходи до формування методики управління операційними ризиками банків на ринку похідних фінансових інструментів

– за сферою виникнення: внутрішні, що виникають безпосередньо у зв'язку з діяльністю конкретного банку, та зовнішні, що виникають у зовнішньому щодо банку середовищі і безпосередньо не залежать від його діяльності;

– за джерелом виникнення – ризики персоналу, ризики процесів, технологічні ризик;

– за наслідками впливу – незначні, помірні, значні, катастрофічні.

Наступним етапом управління операційними ризиками є оцінка наслідків настання ризику, для чого операційні ризики потрібно квантифікувати, тобто надати їм кількісні показники. Основна мета етапу квантифікації ризиків полягає в отриманні оцінки як окремих операційних ризиків та їх категорій, так і загальної оцінки потенційних збитків, для покриття яких банк повинен мати достатній розмір власного капіталу.

Банківська практика виокремлює такі групи методів оцінки операційних ризиків:

– методи експертного оцінювання (сценарний аналіз, причинно-наслідкові моделі, мультифакторні моделі, нечітку логіку, байєсівські мережі);

– статистичні методи, які базуються на використанні статистичного аналізу розподілу фактичних збитків, що дозволяє зробити прогноз щодо потенційних збитків у майбутньому,

– бально-ваговий метод (метод оціночних, скорингових карт), сутність якого полягає у співставленні оцінки операційного ризику з методами щодо його мінімізації;

– метод моделювання (сценарного аналізу), при якому на основі експертних оцінок визначають можливі сценарії виникнення ризикових подій та розробляють модель розподілу частот виникнення і розмірів збитків.

Необхідно відмітити, що Базельський комітет із банківського нагляду пропонує такі підходи до оцінки операційних ризиків, угрупованні за складністю впровадження:

– базовий індикативний підхід, який вважається основним і ґрунтується на розподілі коефіцієнта операційного ризику при використанні єдиного індикатора як орієнтовного показника для всієї «сфери дії» операційного ризику (діяльності банку взагалі). Таким індикатором пропонується застосовувати показник валового доходу, а операційний ризик розраховувати як відсоток (15 %) від середнього показника валового доходу за останні 3 роки;

– стандартизований підхід, який відрізняється від методу базового індикатора тим, що передбачає поділ діяльності банку на певну кількість стандартизованих бізнес-напрямів; для кожного бізнес-напряму визначається індикатор, що слугує приблизним показником суми операційного ризику в межах кожного із напрямів бізнесу банку, та коефіцієнт, який використовується для розрахунку резерву під операційні ризики (за бізнес-напрямом – у нашому випадку – операції з ПФІ, зазначений коефіцієнт складає 18 %);

– методи внутрішнього виміру ризиків, або «передові», підходи на основі власних моделей оцінки операційних ризиків, які базуються на внутрішніх оцінках потенційних втрат [123, с. 457; 175, с. 88-89].

Оцінка рівня операційного ризику необхідна для розрахунку величини резервів під можливі втрати, його адекватний ризику розмір залежить від наявності бази даних ризикових подій, пов'язаних з операційними ризиками. Доцільним, на нашу думку, є впровадження на законодавчому рівні практики надання звітів та утворення

загальної національної бази випадків операційних ризиків стосовно всіх учасників ринку похідних фінансових інструментів.

Варто зауважити, що українські банки досить рідко розкривають інформацію щодо допущених збитків внаслідок реалізації операційних ризиків, тому впровадження зазначеної практики має бути передбачене нормативними документами Національного банку України, а обмін інформацією повинен бути складовою запропонованих «Стандартів ризик-орієнтовного нагляду», що сприятиме вирішенню двох проблем, пов'язаних з регулювання рівня операційними ризиками:

– по-перше, банки матимуть можливість покращити якість управління операційними ризиками;

– по-друге, Національний банк України матиме змогу впровадити адекватні національним реаліям методики розрахунку рівня необхідних та достатніх резервів на випадок реалізації операційних ризиків.

Наявність такої бази даних дозволить урахувувати особливості функціонування банків на вітчизняному ринку похідних інструментів та в подальшому сприятиме впровадженню ефективних методів квантифікації операційних ризиків.

Зауважимо, що Базельський комітет періодично публікує аналітичні звіти щодо випадків реалізації операційних ризиків з аналізом за такими показниками як кількість випадків, що призвели до фінансових втрат, з розподілом за об'єктом та джерелом виникнення (бізнес-лінія та чинники операційних ризиків), статичними аналізом щодо частоти випадків, середніми обсягами збитків тощо.

Однак використання таких узагальнених баз даних, що ґрунтуються на міжнародному досвіді, на нашу думку, не є

доцільним, оскільки не відображає специфіки вітчизняного ринку ПФІ та досвіду вітчизняних банків.

Основною проблемою, яка унеможливує використання вітчизняним банкам зазначених підходів, є те, що необхідною умовою застосування зазначених методів оцінювання ризиків є наявність належної внутрішньої бази подій операційного ризику, що з огляду на відносно невеликий період існування вітчизняного ринку ПФІ та незначні обсяги банківських операцій суттєво ускладнює використання зазначених моделей.

Вважаємо, що для вимірювання операційних ризиків діяльності банків на ринку ПФІ доцільно використовувати методи, які вихідними даними використовують експертні дослідження та оцінки.

Заслуговує на увагу такий універсальний інструмент візуалізації даних, як карта ризиків.

Карта ризиків – досить широке поняття, що передбачає табличне або графічне зображення рівня ризику, прийнятого на себе банком. Карта ризиків формується з урахуванням частоти (ймовірності) виникнення несприятливих подій, а також величини можливих втрат у разі реалізації цих подій.

Зазвичай карта ризиків зображується у вигляді прямокутної таблиці, у комірках якої відображаються очікувані збитки за заданий часовий період. Координати комірок таблиці відповідають заданим діапазнам значень частоти виникнення несприятливих подій на заданому часовому періоді, по одній осі, і заданим діапазнам величини втрат у результаті виникнення несприятливої події, по іншій.

Даний інструмент є досить гнучким щодо використовуваних даних. Для побудови карти операційного ризику банку використовуються результати

5.2. Науково-методичні підходи до формування методики управління операційними ризиками банків на ринку похідних фінансових інструментів

статистичного аналізу бази даних подій операційного ризику, зокрема значення середньої частоти виникнення подій операційного ризику за заданий часовий період (зазвичай один календарний рік) і величини втрат у результаті реалізації несприятливих подій. Так само існує можливість використання зовнішніх даних, тобто даних про події операційного ризику, що відбулися в інших банках або в учасників ринку похідних.

Карти ризиків можуть бути побудовані в розрізі категорій ризику для всього банку в цілому, окремо для кожного бізнес–напрямку або для кожної категорії ризику в розрізі бізнес–напрямків, що є доцільними при визначенні карти операційних ризиків діяльності банку на ринку похідних.

Наступним елементом методики управління операційними ризиками фінансових похідних інструментів є визначення ефективності використаної системи управлінських рішень. Для вирішення цього завдання використовують:

- порівняння ключових показників індикаторів операційного ризику поточного періоду з показниками попереднього, їх відповідність визначеному ліміту (максимально припустимому значенню);
- оцінку кількісних наслідків реалізації операційних ризиків (кількість інцидентів та суми витрат);
- оцінку якості впровадження обраних заходів (чи вони дійсно впроваджені, чи є тільки задекларованими) та якості превентивних заходів управління операційними ризиками.

На основі двох попередніх етапів – ідентифікації та оцінки наявних операційних ризиків – має бути визначений комплекс заходів, спрямованих на зниження ймовірності настання подій, або вплив на обставини, що

5.2. Науково-методичні підходи до формування методики управління операційними ризиками банків на ринку похідних фінансових інструментів

можуть призвести до операційних збитків, та (або) зменшення (обмеження) розміру потенціальних операційних збитків.

До основних методів управління відносять такі:

- запобігання ризиків (усунення, там де це можливо, чинників ризиків);
- зниження величини ризику (за рахунок зменшення ймовірності виникнення ризикової події);
- прийняття ризиків (прийняття наслідків ризиків та впровадження комплексу заходів щодо усунення його наслідків);
- передання ризику (страхування або передання функцій управління ризиками третій особі /стороні).

Для зменшення впливу ідентифікованих та оцінених операційних ризиків проводяться такі заходи:

- впровадження інструментів контролю, посилення нагляду, тестування, проведення навчання співробітників тощо (з метою зменшення ймовірності реалізації подій операційного ризику);
- формування додаткових резервів;
- дії, спрямовані на підвищення ефективності існуючого контролю;
- рекомендації щодо впровадження додаткових інструментів контролю;
- припинення бізнес-процесу, який є джерелом ризику (з метою уникнення операційного ризику).

До основних заходів зниження рівня операційних ризиків зовнішнього середовища належать: комплексне страхування бізнесу; впровадження систем забезпечення безперервності діяльності банку; підвищення фізичної безпеки об'єктів банку ; підвищення інформаційної безпеки; підвищення організаційної безпеки.

5.3. Методичне забезпечення планування грошових потоків банків з урахуванням ризиків

За наслідками моніторингу складаються звіти для вищого керівництва банку, на основі яких приймаються рішення щодо змін в управлінні операційними ризиками на стратегічному рівні.

Отже, управління операційними ризиками є важливою складовою загального управління операційними ризиками в банках, тому необхідно, щоб визначення банківських ризиків на ринку похідних фінансових інструментів, їх класифікація та повний перелік були розкриті у відповідних загально банківських документах. На рівні функціональних підрозділів зазначені показники мають бути відображені в технологічних картах бізнес-процесів, визначені у звітних формах тощо.

Керівництво банків повинно розробити та впровадити структуру управління операційним ризиком з визначенням рівнів відповідальності, при цьому вище керівництво банку несе відповідальність за послідовне впровадження і підтримку складових політики управління операційними ризиками, процесів і систем управління операційним ризиком відповідно до визначених процедур та показників, які характеризують схильність банків до ризику. Використання запропонованих рекомендацій вітчизняними банками буде сприяти зменшенню їх збитків за ризиками та посилять їх конкурентоспроможність на ринку банківських послуг.

5.3. Методичне забезпечення планування грошових потоків банків з урахуванням ризиків

У сучасних економічних умовах планування є невід'ємним елементом управління грошовими потоками в банках, адже дає змогу орієнтуватись на довгострокові

результати, успішно розробляти заходи, що забезпечать досягнення поставлених цілей, ефективніше контролювати діяльність банків. Так, Д. К. Киця наголошує на тому, що «... оскільки управління грошовими потоками банку відбувається обмеженими ресурсами, для ефективності потрібно забезпечити збалансованість надходжень і витрат шляхом фінансового планування, що є першим етапом, тобто прогнозування потреби в ресурсах для їх подальшого використання. Характерною особливістю планування у банківських установах, які обумовлені специфікою їх діяльності, є відсутність збитковості» [183].

В ході дослідження визначено, що питання планування грошових потоків банків у вітчизняній науковій літературі досліджується фрагментарно, комплексні дослідження сутності та технологій планування практично відсутні. Сучасна економіка та проблеми у світовій фінансовій сфері ставлять перед банками нові вимоги щодо фінансового планування та, зокрема, планування грошових потоків, тому дане питання потребує вдосконалення та поглибленого дослідження, що є одним із завдань дисертаційної роботи.

Планування є ключовою функцією управління у процесі прийняття рішень банками з метою підвищення їх конкурентоспроможності й ефективності діяльності [184].

Н. П. Дребот стверджує, що досвід планування у міжнародній банківській практиці впевнено довів безумовну важливість і необхідність здійснення цієї функції менеджменту для успішної роботи банків. Численні дослідження свідчать про наявність стійкої кореляції між плануванням та фінансовими результатами діяльності банків. Окрім цього, визначено важливе значення планування не лише на рівні вищого керівництва банків, але й на рівні відділень та інших структурних підрозділів [185].

5.3. Методичне забезпечення планування грошових потоків банків з урахуванням ризиків

У наукових доробках, присвячених управлінню грошовими потоками банків, визначення сутності поняття «планування грошових потоків банків» відсутнє. При цьому досить часто, розглядаючи планування грошових потоків у межах фінансового планування або планування ліквідності, окремого визначення «планування грошових потоків банків» вченими не надається. Зважаючи на це, вважаємо доцільним у даному дослідженні здійснити узагальнення визначення поняття «планування грошових потоків», що наводиться в наукових працях, присвячених управлінню грошовими потоками підприємств виробничої сфери.

Нами виявлено, що переважає процесний підхід до визначення сутності планування грошових потоків. І. Д. Кузнецова визначила його як процес визначення обсягів грошових потоків за видами діяльності, часовими інтервалами і напрямками використання з метою забезпечення максимальної синхронізації надходжень і витрат та платоспроможності [186]. Науковець наголошує на тому, що в процесі планування досягається оптимізація грошових потоків, тобто надходження такого співвідношення між вхідними та вихідними грошовими потоками, між напрямками та умовами залучення та використання грошових потоків, яке забезпечує найкращі результати діяльності (мінімізації затрат, максимізації прибутку). Схоже визначення запропоновували В. В. Орлова та С. П. Оришко [187]: «процес визначення їх обсягів за видами діяльності, часовими інтервалами та напрямками використання з метою забезпечення максимальної синхронізації надходжень і витрат та платоспроможності підприємства». М. Бертонеш визначає планування грошових потоків як процес розробки системи планів і планових показників по формуванню грошових

потоків по підприємству в цілому і за видами діяльності на наступний період [188].

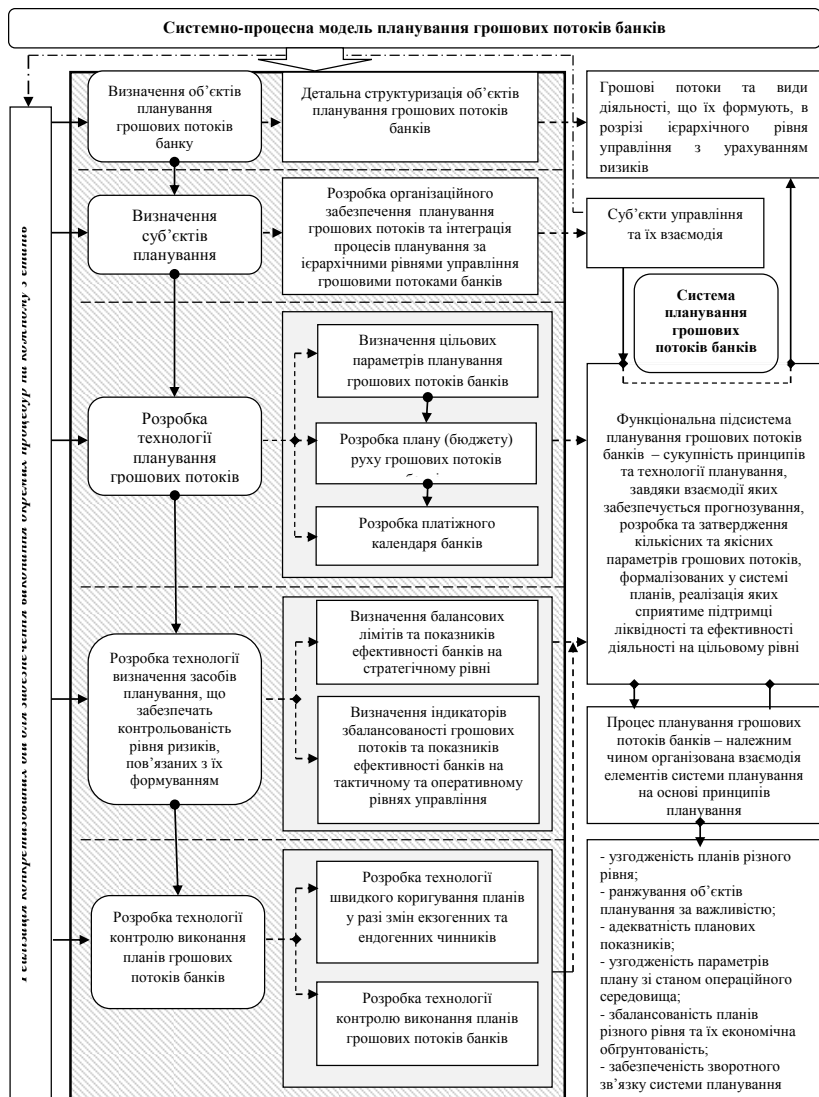
На основі критичного аналізу думок науковців, автор доходить висновку, що планування грошових потоків банків за процесним підходом – це сукупність взаємопов'язаних заходів, що забезпечують прогнозування, розробку та затвердження кількісних та якісних параметрів грошових потоків, формалізованих у системі планів, реалізація яких сприятиме забезпеченню ліквідності та ефективності діяльності.

Системний підхід до планування грошових потоків, що досліджує його як сукупність пов'язаних елементів, орієнтованих на досягнення цілей управління, визначених стратегічними планами банків в умовах мінливого та нестабільного операційного середовища, практично не застосовується.

На наш погляд, для ефективного планування грошових потоків банків доцільно застосовувати системно-процесний підхід, оскільки застосування процесної складової дозволить забезпечити безперервність та циклічність планування, а застосування системної складової – визначити основні складові планування, пов'язані між собою та об'єднані єдиною методологією.

Отже, планування грошових потоків за системно-процесним підходом – це сукупність організаційно-структурної (об'єкту та суб'єкту планування) та функціональної (технологія та методи планування) підсистем, пов'язаних на основі процесного підходу таким чином, що забезпечується прогнозування, розробка та затвердження кількісних та якісних параметрів грошових потоків, формалізованих у системі планів, реалізація яких сприятиме підтримці ліквідності та ефективності діяльності банків на цільовому рівні (рис. 5.5, розробка автора).

5.3. Методичне забезпечення планування грошових потоків банків з урахуванням ризиків

Рис. 5.5. Системно-процесна модель планування грошових потоків банків

Запровадження планування грошових потоків на основі такого підходу дасть можливість: проаналізувати операційне середовище функціонування та виявити сильні та слабкі сторони банків для визначення досягнення цілей щодо формування грошових потоків; проаналізувати фактичні кількісні та якісні параметри грошових потоків банків; прийняти управлінські рішення щодо досягнення поставленої мети у вигляді конкретних планів на основі даних аналізу.

За результатами проведеного дослідження нами було визначено, що формування переважної більшості грошових потоків банків супроводжується різноманітними видами ризиків, що призводить до ускладнення визначення їх кількісних параметрів. Формування методичного забезпечення управління грошовими потоками банків з урахуванням рівня ризиків, має бути організоване на трьох рівнях: стратегічному, тактичному і оперативному, при цьому реалізація цієї функції управління отримує визначену специфіку (рис. 5.6) [189].

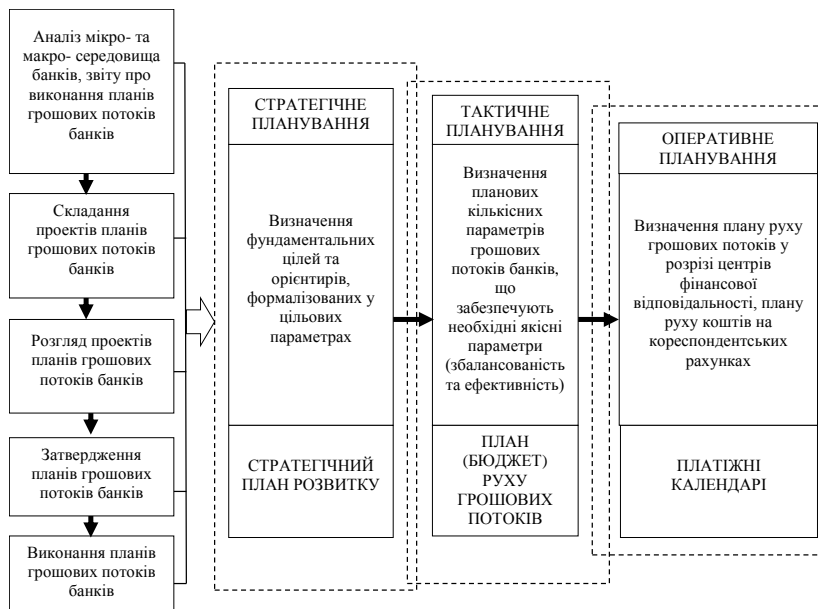
Перший рівень управління грошовими потоками з урахуванням ризиків (стратегічний) пов'язаний з розробкою стратегічних планів розвитку, спрямованих на створення такої стратегічної позиції, яка забезпечить майбутню життєздатність банків в умовах операційного середовища, які змінюються постійно та непередбачено, не перевищуючи рівень ризику, прийнятого для них відповідно до толерантності до ризику [190].

У цьому контексті управління грошовими потоками банків з урахуванням ризиків має забезпечувати досягнення таких цілей, як плановий рівень ефективності діяльності та адекватний рівень капіталізації.

Його передумови закладаються на етапі створення планових показників у вигляді обсягів та структури активів та пасивів банків, що має на меті оптимальне

5.3. Методичне забезпечення планування грошових потоків банків з урахуванням ризиків

поєднання активної та пасивної складових з урахуванням ризиків.

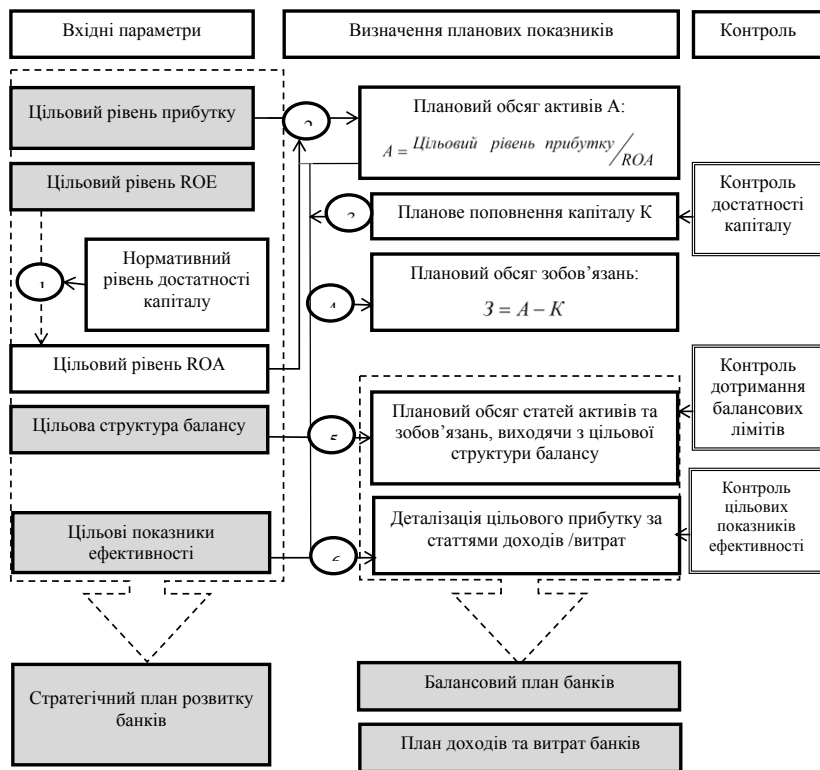
Рис. 5.6. Планування грошових потоків банків в ієрархічному розрізі

Джерело: авторська розробка

Планування цільових параметрів, що здійснюється на стратегічному рівні та слугує основою для формування планових показників грошових потоків банків, пропонуємо здійснювати за технологією break-down (згорн-вниз).

Визначення цільових параметрів має здійснюватися на основі аналізу та прогнозів макроекономічних показників, показників розвитку банківської системи та показників розвитку банків-конкурентів, урахування найкращих практик стійкого та ефективного ведення банківського бізнесу, цільових пріоритетів акціонерів.

Узгодження різноспрямованих показників для формування цільових параметрів планів грошових потоків банків пропонуємо здійснювати з застосуванням ROE-орієнтованої моделі, як це представлено на рисунку 5.7.

Рис. 5.7. Технологія встановлення цільових параметрів планування грошових потоків банків на стратегічному рівні з використанням ROE-орієнтованої моделі та індикатори їх контролю

Джерело: авторська розробка

Слід підкреслити, що система цільових показників, що є вихідними при формуванні цільових параметрів планування грошових потоків на стратегічному рівні

5.3. Методичне забезпечення планування грошових потоків банків з урахуванням ризиків

(цільова структура балансу, цільові показники ефективності) та їх конкретні значення визначаються кожним банком індивідуально залежно від стану операційного середовища, ендогенних умов діяльності, пріоритетів акціонерів тощо.

Індикатори ефективності управління грошовими потоками банків з урахуванням ризиків на стратегічному рівні визначаються стратегічним плануванням, і передбачають контроль над обсягами, структурою, строками погашення, процентними ставками, якістю і ліквідністю активів та пасивів через забезпечення моніторингу та регулювання достатності капіталу, балансових лімітів та показників ефективності.

Тактичне управління грошовими потоками банків з урахуванням ризиків являє собою скоординовану взаємодію всіх структурних підрозділів, як на вищому управлінському рівні, так і на рівні окремих підрозділів, де формуються грошові потоки, які, базуючись на цільових параметрів планування стратегічного рівня, комплексно проводять аналіз, оцінку та постійний моніторинг збалансованості надходжень та використання грошових коштів.

Ця діяльність має на меті таке їх формування, що забезпечить мінімізацію ризиків, пов'язаних з їх незбалансованістю, та плановий рівень ефективності.

Тактичне управління грошовими потоками банків базується на плані (бюджеті) руху грошових потоків, сформованого в розрізі джерел формування з урахуванням кількісних та якісних характеристик відповідно до класифікації, розробленої в першому розділі дисертаційного дослідження.

Основна відмінність плану руху грошових потоків від також бюджету – це наявність середніх залишків за плановий період. Горизонт планування для даного виду

планів – один рік з квартальною та щомісячною розбивкою з обов'язковою системою поточного контролю за їх виконанням.

План (бюджет) руху грошових потоків формується, виходячи з планових показників діяльності тактичного рівня, формалізованих у балансовому плані та плані доходів та витрат банків. Нами запропоновано розробляти його в розрізі первинних та вторинних грошових потоків банків, розподілених за плановими під періодами, як це представлено на рисунку 5.8. Головна увага при плануванні грошових потоків має належати плануванню саме первинних грошових потоків, пов'язаних з операціями по формуванню та розміщенню ресурсів, оскільки саме вони визначають профіль ризику ліквідності та потенціал банків в отриманні прибутку та забезпеченні необхідного рівня ефективності.

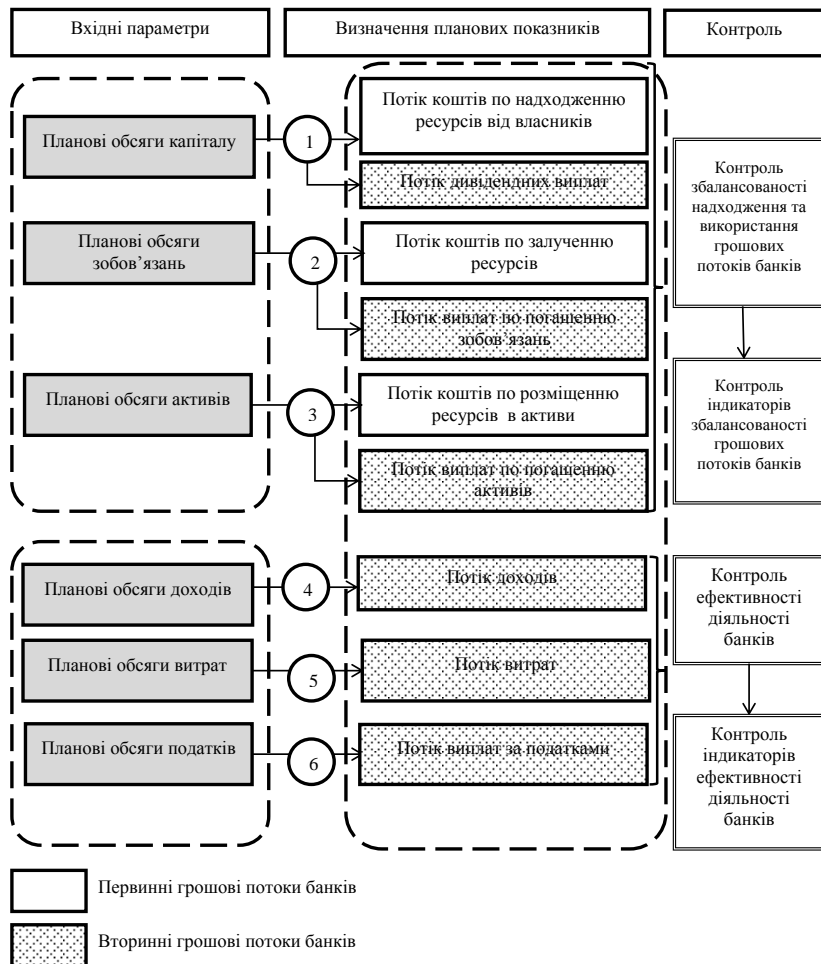
Зважаючи на зазначене, з точки зору управління грошовими потоками з урахуванням ризиків план (бюджет) руху грошових потоків банків має забезпечити збалансованість їх надходжень та використання в розрізі строків та валют, що забезпечить зниження ризику ліквідності.

З цією метою запропоновано здійснювати експертизу плану (бюджету) руху грошових коштів у частині потоку коштів за залученням та розміщенням ресурсів на збалансованість шляхом застосування методу ресурсного розриву та формування на цій основі таблиці фондування. При цьому визначаються рівень збалансованості надходжень та використання грошових потоків банків.

Ідеальною ситуацією з точки зору ліквідності є та, коли грошові потоки по розміщенню ресурсів з певним строком погашення співпадають за обсягом з грошовими потоками по залученню ресурсів, що мають той же строк погашення. В реальній ситуації грошові потоки по залученню та

5.3. Методичне забезпечення планування грошових потоків банків з урахуванням ризиків

розміщенню ресурсів, що мають однаковий строк погашення, зазвичай, не співпадають за обсягами.

Рис. 5.8. Технологія встановлення цільових параметрів планування грошових потоків банків на тактичному рівні та індикатори їх контролю

Джерело: авторська розробка

Для контролю збалансованості грошових потоків на етапі планування та в поточній діяльності банків пропонуємо визначати коефіцієнт збалансованості, що показує, якою мірою співпадають грошові потоки по залученню та розміщенню ресурсів з однаковою строковістю. Він являє собою відношення суми незбалансованого грошового потоку до суми всіх активів та розраховується за формулою (5.1):

$$K_{зб} = \frac{\sum_{i=1}^n ГПр_i - ГПз_i}{A_{заг}} \quad (5.1)$$

де i – група грошових потоків банків за строками;
 n – кількість груп грошових потоків банків за строками;
 $ГПр_i$ – грошовий потік по залученню ресурсів/ вивільненню ресурсів від продажу або реалізації активів;
 $ГПз_i$ – грошовий потік по розміщенню ресурсів;
 $A_{заг}$ – загальні активи.

Зона ризику коефіцієнту збалансованості встановлюється за наступним алгоритмом:

- значення коефіцієнту збалансованості становить менше $\pm 0,05$ – без ризикова зона;
- значення коефіцієнту збалансованості становить від $\pm 0,05$ до $\pm 0,10$ – зона допустимого ризику;
- значення коефіцієнту збалансованості становить від $\pm 0,10$ до $\pm 0,15$ % – зона критичного ризику;
- значення коефіцієнту збалансованості перевищує $\pm 0,15$ – зона катастрофічного ризику.

За результатами аналізу плану (бюджету) руху грошових потоків на збалансованість, суб'єкт управління, до компетенції якого відноситься дане питання, формує рекомендації щодо коригування грошових потоків по залученню та / або розміщенню ресурсів, якщо банк потрапляє в зону критичного або катастрофічного ризику.

5.3. Методичне забезпечення планування грошових потоків банків з урахуванням ризиків

Якщо план (бюджет) руху грошових потоків є достатньою мірою збалансованим (без ризикова зона або зона допустимого ризику), то менеджментом банків встановлюються оптимальні для нього значення коефіцієнту збалансованості, які мають відслідковуватись, контролюватись та регулюватись в поточній діяльності.

Крім зазначеного показника, на тактичному рівні планування грошових потоків банків пропонуємо встановлювати додаткові індикатори їх збалансованості, зокрема:

- індикативного значення чистих розривів фінансування в розрізі окремих планових підперіодів;

- індикативного значення запланованих грошових потоків по залученню ресурсів, що спрямовуються на операції з кредитування, або фондування активних операцій із кредитування відповідними грошовими потоками;

- індикативного значення частки грошових потоків, що спрямовуються на фінансування кредитного портфелю, за кожною ресурсною групою;

- індикативних оптимальних значень окремих грошових потоків по формуванню ресурсів та розміщенню їх в активи;

- індикативного значення стабільної частини грошових потоків по формуванню ресурсів;

- індикативного значення лімітів ресурсних розривів;

- індикативного значення строку, протягом якого має здійснюватися вирівнювання дисбалансу грошових потоків.

Крім цього, на даному етапі встановлюються ліміти, обов'язкові для виконання, для забезпечення бажаного для банків рівня збалансованості грошових потоків. До їх складу включаємо:

- ліміти на коротку грошову позицію задля обмеження можливого дефіциту коштів;
- ліміти максимального дисбалансу (граничний розмір невідповідності вхідних та вихідних грошових потоків протягом планового періоду);
- ліміти ресурсних розривів (ліміт на показник відношення абсолютного чистого грошового потоку за часовими інтервалами до загальних активів).

На етапі тактичного управління банками формується система планових індикативних значень (для показників першої групи), планових лімітних значень (для показників другої групи) з метою визначення профілю ризику та його обмеження відповідно до стратегії та загальної схильності до ризику.

Крім контролю збалансованості, важливим на етапі тактичного планування грошових потоків є експертиза планів з точки зору забезпечення ефективності діяльності банків. Для виконання цього завдання нами пропонується застосовувати декомпозиційний аналіз ефективності на основі моделі Дюпона та факторний аналіз ефективності діяльності по залученню та розміщенню ресурсів на основі факторного аналізу показників чистого процентного доходу.

За результатами експертизи плану (бюджету) руху грошових потоків на збалансованість та ефективність визначаються відкориговані планові обсяги надходжень та використання грошових потоків, що є основою для формування оперативного рівня управління грошовими потоками банків.

Оперативне управління грошовими потоками банків з урахуванням ризиків являє собою скоординовану взаємодію всіх структурних підрозділів, як на вищому управлінському рівні, так і на рівні окремих підрозділів, де формуються грошові потоки, які комплексно проводять

5.3. Методичне забезпечення планування грошових потоків банків з урахуванням ризиків

ідентифікацію, аналіз, оцінку та постійний моніторинг впливу ризиків на їх формування. Воно має забезпечувати досягнення тактичних цілей банків на малому плановому горизонті, при цьому головною метою є постійне забезпечення ліквідності.

Для вирішення завдань оперативного управління грошовими потоками банків пропонуємо визначати його прогнозу ліквідну позицію шляхом формування платіжного календаря – плану, в якому календарно пов'язані всі вхідні та вихідні грошові потоки за визначений проміжок часу (місяць).

Він є основним управлінським документом, що регламентує майбутні грошові потоки з урахуванням виконання поточних зобов'язань за існуючими кредитними та депозитними угодами, можливого відпливу коштів з поточних рахунків клієнтів та банків, з позабалансових рахунків через використання клієнтами та банками придбаного у банку права на користування його ліквідністю, здійснення власних операцій, неочікувані виплати тощо.

За результатами проведеного дослідження нами визначено, що складання платіжного календаря дозволяє банками вирішити наступні завдання оперативного управління грошовими потоками:

- організація обліку збалансованості вхідних та вихідних грошових потоків у часі (на певну планову дату) та просторі (за одиницями управління грошовими потоками);
- формування інформаційного забезпечення про кількісні параметри грошових потоків, що дозволить визначити їх відповідність встановленим якісним параметрам;
- визначення збалансованості грошових потоків;

– оцінка дефіциту грошових потоків, зокрема ймовірності його виникнення, очікуваної величини та періоду виникнення;

– визначення надлишку грошових потоків, зокрема ймовірності його виникнення, очікуваної величини та періоду виникнення;

– аналіз стану фінансового ринку для визначення можливості як покриття дефіциту, так і розміщення тимчасового надлишку грошових потоків.

Технологія розробки платіжного календаря за запропонованим нами підходом наведена на рисунку 5.9.

Початковим етапом формування платіжного календаря є визначення планового періоду та його деталізація на підперіоди. Зважаючи на значну невизначеність операційного середовища функціонування банків України, вважаємо, що плановий період має становити один місяць з щоденною, щотижневою та щодакдною розбивками.

При складанні платіжного календаря необхідним є формування якісного та повного інформаційного забезпечення, що має надати менеджерам дані про всі чинники, які впливають або можуть впливати на кількісні параметри грошових потоків банків у плановому періоді.

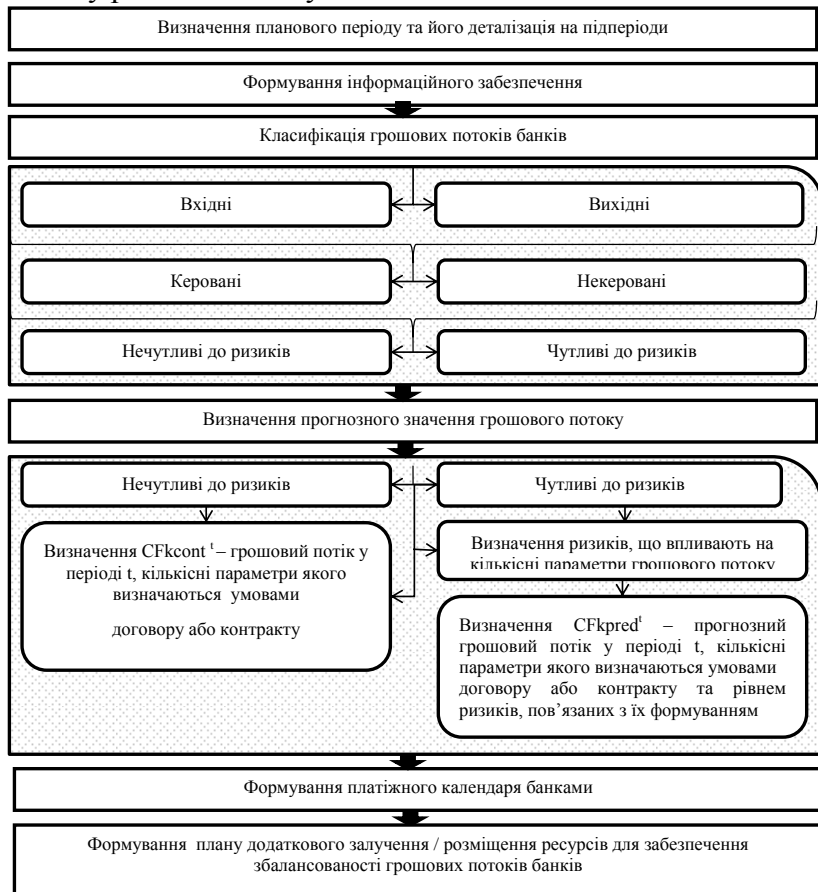
При цьому вихідним при формуванні платіжного календаря є план (бюджет) руху грошових потоків, але для деталізації планових показників доцільним є використання даних фінансового та управлінського обліку банків.

Наступним етапом є класифікація грошових потоків для спрощення процедури складання платіжного календаря банками. Нами запропоновано при складанні платіжного календаря поділяти грошові потоки на: вхідні / вихідні та керовані (ініціація операції здійснюється банками) / некеровані (ініціація операції здійснюється контрагентом).

Крім цього, нами визначено, що для досягнення цілей оперативного управління необхідним є врахування

5.3. Методичне забезпечення планування грошових потоків банків з урахуванням ризиків

ризиків, що впливають на кількісні параметри грошових потоків, відповідно, їх необхідно поділяти на чутливі до впливу ризиків та нечутливі до них.

Рис. 5.9. Технологія розробки платіжного календаря банками

Джерело: авторська розробка

Рівень чутливості грошових потоків до ризиків має значний вплив на їх кількісні параметри, що обумовлює

рівень ліквідності та ефективності банків. Зважаючи на це, саме на них має зосереджуватись увага при формуванні платіжного календаря банками. При цьому наголошуємо, що структуризація грошових потоків за ознакою чутливості до ризиків має індивідуалізуватись у кожному банку, зважаючи на специфіку діяльності.

Узагальнивши результати проведеного дослідження, нами запропонована наступна структуризація ризиків, пов'язаних з формуванням банками цих грошових потоків, та механізм їх впливу (табл. 5.3).

Таблиця 5.3
Структуризація ризиків, пов'язаних з формуванням банками грошових потоків, та механізм їх впливу

Вид грошового потоку	Ризик, що притаманний	Характеристика впливу
Надходження від реалізації цінних паперів	Ринковий ризик (ризик зміни вартості фінансового інструменту)	Зменшення вхідного грошового потоку у разі зниження вартості фінансового інструменту
Відтоки на придбання цінних паперів		Збільшення вихідного грошового потоку у разі зростання вартості фінансового інструменту
Надходження шляхом залучення недепозитних ресурсів (емісія боргових цінних паперів, отриманні міжбанківських кредитів)	Ризик неможливості отримання ресурсів з даного джерела	Зменшення вхідного грошового потоку аж до неможливості отримати вхідний грошовий потік з даного джерела
	Процентний ризик (виникає внаслідок несприятливих змін процентних ставок)	Зростання вихідного грошового потоку на оплату процентів за недепозитними ресурсами та зменшення внаслідок цього чистого процентного доходу

5.3. Методичне забезпечення планування грошових потоків банків з урахуванням ризиків

Продовження табл. 5.3

Вид грошового потоку	Ризик, що притаманний	Характеристика впливу
	Валютний ризик (виникає внаслідок несприятливих змін валютних курсів)	Зростання вихідного грошового потоку через зростання валютного курсу
Надходження від погашення основної суми боргу та процентами за кредитами	Кредитний ризик (виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди із банками або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання.)	Зменшення вхідного грошового потоку як у вигляді основної суми боргу, так і у вигляді процентних виплат за кредитами, що призводить до зменшення чистого процентного доходу банків
	Ризик дострокового погашення	Зменшення вхідного грошового потоку у вигляді процентних виплат за кредитами, що призводить до зменшення чистого процентного доходу банків
	Валютний ризик (виникає внаслідок несприятливих змін валютних курсів)	Зменшення вхідного грошового потоку через зниження валютного курсу
Надходження на поточні та депозитні рахунки клієнтів	Ризик відмови клієнтів від переукладання вкладу	Зменшення вхідного грошового потоку
	Ризик зменшення надходжень грошових коштів на поточні та депозитні рахунки	

5.3. Методичне забезпечення планування грошових потоків банків з урахуванням ризиків

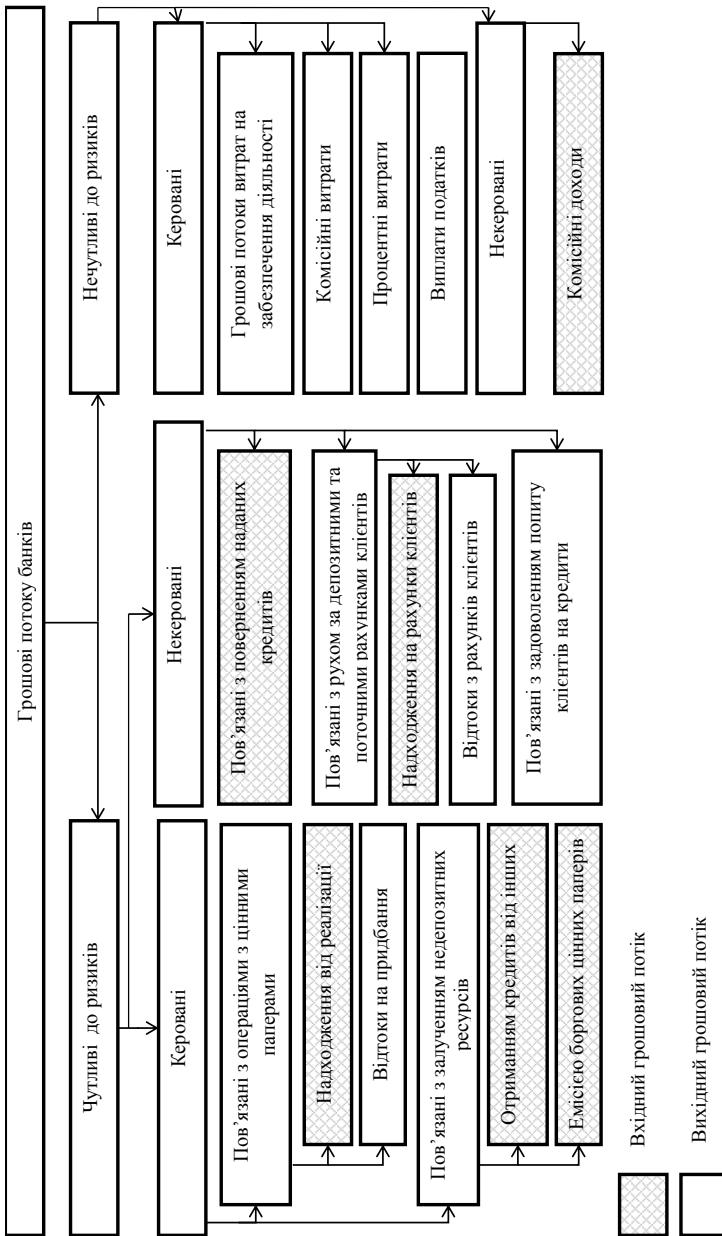
Закінчення табл. 5.3

	Процентний ризик (виникає внаслідок несприятливих змін процентних ставок)	Зростання вихідного грошового потоку на оплату процентів за депозитними ресурсами та зменшення внаслідок цього чистого процентного доходу
Відтоки грошових коштів з поточних та депозитних рахунків клієнтів	Ризик відтоку грошових коштів з поточних та депозитних рахунків	Зростання вихідного грошового потоку
	Ризик дострокового вилучення грошових коштів з депозитних рахунків	
	Валютний ризик (виникає внаслідок несприятливих змін валютних курсів)	Зростання вихідного грошового потоку через зростання валютного курсу
Відтоки грошових коштів для задоволення попиту клієнтів на кредити	Ризик зростання попиту клієнтів на кредити, в тому числі на кредитні лінії та овердрафти	Зростання вихідного грошового потоку
	Процентний ризик (виникає внаслідок несприятливих змін процентних ставок)	Зменшення вхідного грошового потоку від процентів за кредитами та зменшення внаслідок цього чистого процентного доходу
	Валютний ризик (виникає внаслідок несприятливих змін валютних курсів)	Зростання вихідного грошового потоку через зростання валютного курсу

Джерело: авторська розробка

Уточнена нами структуризація грошових потоків банків з метою формування платіжного календаря представлена на рисунку 5.10.

5.3. Методичне забезпечення планування грошових потоків банків з урахуванням ризиків

Рис. 5.10. Структуризація грошових потоків банків з метою формування платіжного календаря

Джерело: авторська розробка

Для грошових потоків, нечутливих до ризиків (CFkcont), планові кількісні параметри визначаються: умовами договорів або контрактів (для комісійних доходів та витрат); кошторисами операційних та капітальних витрат (грошові потоки витрат на забезпечення діяльності банків); планами / бюджетами витрат (грошові потоки на виплату податків та обов'язкових зборів); планами / бюджетами доходів (грошові потоки комісійних доходів).

Для грошових потоків, чутливих до ризиків (CFkpred), у платіжному календарі мають визначатись планові кількісні параметри (відповідно до умов договорів або контрактів, за якими вони генеруються (CFkcont) та інтервал їх можливих значень (з урахуванням рівня ризику, що їм притаманний).

Нами пропонується наступний підхід до визначення планових кількісних параметрів та чинників, що формують інтервал їх можливих значень (рис. 5.11).

Для формування платіжного календаря з урахуванням ризиків необхідним є розробка інструментарію для оцінки чинників, що можуть змінити кількісні параметри грошових потоків. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідження такого об'єкту, як грошовий потік під ризиком, що являє собою можливе відхилення грошового потоку від запланованого, розраховане на обраному горизонті часу з заданою ймовірністю. Грошові потоки під ризиком визначаються тими ризиками, що охарактеризовані нами в таблиці 1. При цьому банки повинні визначити для себе найбільш значущі ризики, що впливають на грошові потоки, та здійснювати їх оцінку з позиції масштабності впливу на їх кількісні, якісні параметри та ймовірність настання.

Це можливо реалізувати шляхом визначення кількісних характеристик, якими можна описати ризик, кількісної оцінки допустимого рівня ризику та визначення витрат,

5.3. Методичне забезпечення планування грошових потоків банків з урахуванням ризиків

пов'язаних з чинниками ризику, оцінки можливих збитків, пов'язаних з несприятливим розвитком подій (рис. 5.12).

	Очікувані кількісні параметри грошових потоків (CFkcont)	Чинники, що визначають діапазон можливих значень
Відтоки на придбання цінних паперів	Ринкові котирування або ціна дилерів (ціна покупця за довгою позицією) з урахуванням витрат на здійснення операції.	
Відтік коштів з поточних та кореспондентських рахунків	Прогнозні значення відтоків грошових коштів в частині умовно-нестабільного залишку коштів	Мінливість (стабільність) залишків. Стабільність клієнтської бази Трендовий, сезонний, циклічний компонент.
Відтік коштів зі строкових рахунків клієнтів	Відповідно до умов депозитних договорів, ощадних вкладів, строкових, ощадних депозитів	Стан фінансових ринків та операційного середовища банків та клієнтів.
Відтік коштів на надання кредитів	Відповідно до планових показників кредитної діяльності та умов кредитних договорів	Структура попиту на кредити з боку клієнтів. Еластичність попиту на кредити. Фактори операційного середовища позичальників та банків
	Відповідно до встановлених лімітів (для позабалансових кредитних операцій)	
Надходження від погашення основної суми боргу та процентами за кредитами	Відповідно до умов кредитних договорів та графіку виплат клієнтів банків	Очікувані та неочікувані втрати у разі реалізації кредитного ризику Чинники операційного середовища позичальників та банки
Надходження шляхом залучення недепозитних ресурсів	Планові надходження ресурсів з визначеного недепозитного джерела	Ліміти банків-контрагентів (обсяги, умови, періодичність перегляду, можливість закриття) Стан фінансових ринків
Надходження від продажу цінних паперів	Ринкові котирування або ціна дилерів (ціна продавця за короткою позицією) з урахування витрат на здійснення операції.	Волатильність ціни цінного паперу Вартість ризику VaR Стан фінансових ринків
Надходження коштів на поточні та строкові рахунки клієнтів	Прогноз очікуваних обсягів надходжень на рахунки клієнтів відповідно до сформованих планів	Мінливість (стабільність) залишків. Стабільність клієнтської бази Трендовий, сезонний, циклічний компонент. Стан фінансових ринків та операційного середовища банків та клієнтів.

Рис. 5.11. Визначення планових кількісних параметрів грошових потоків банків та чинників, що формують інтервал їх можливих значень

Джерело: авторська розробка

5.3. Методичне забезпечення планування грошових потоків банків з урахуванням ризиків

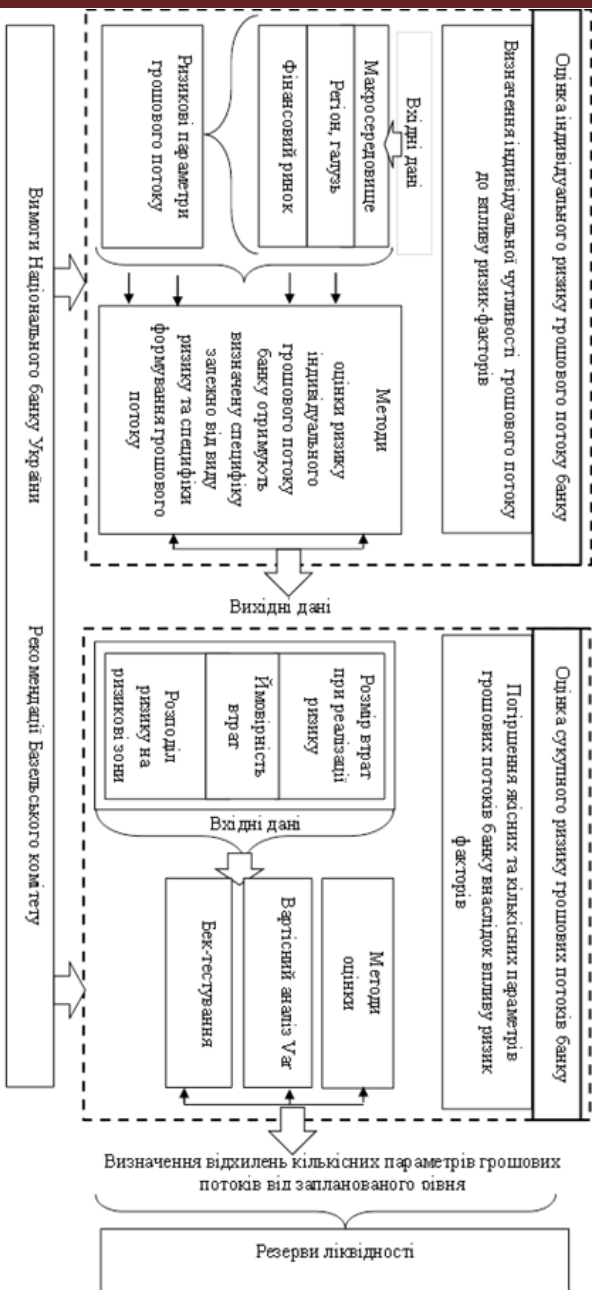

Рис. 5.12. Комплексний підхід до оцінювання ризиків при формуванні платіжного календаря банків

Джерело: авторська розробка

При визначенні рівня ризику грошових потоків банків обов'язковим є моніторинг параметрів операційного середовища, оскільки при погіршенні його стану значно зростає невизначеність їх кількісних та якісних параметрів. Зокрема, мають відстежуватись: стан фінансових ринків, який характеризують: кількість та частота угод з інструментами ринку; динаміка цінових параметрів (процентних ставок, котирувань, курсів валют, фондових індексів); кількість учасників ринку; характеристики ліквідності, в тому числі такі параметри, як: ємкість; глибина; відновлення; динаміка макропоказників та показників розвитку окремих галузей та регіонів; законодавчі акти, що регулюють діяльність банків та суб'єктів економіки.

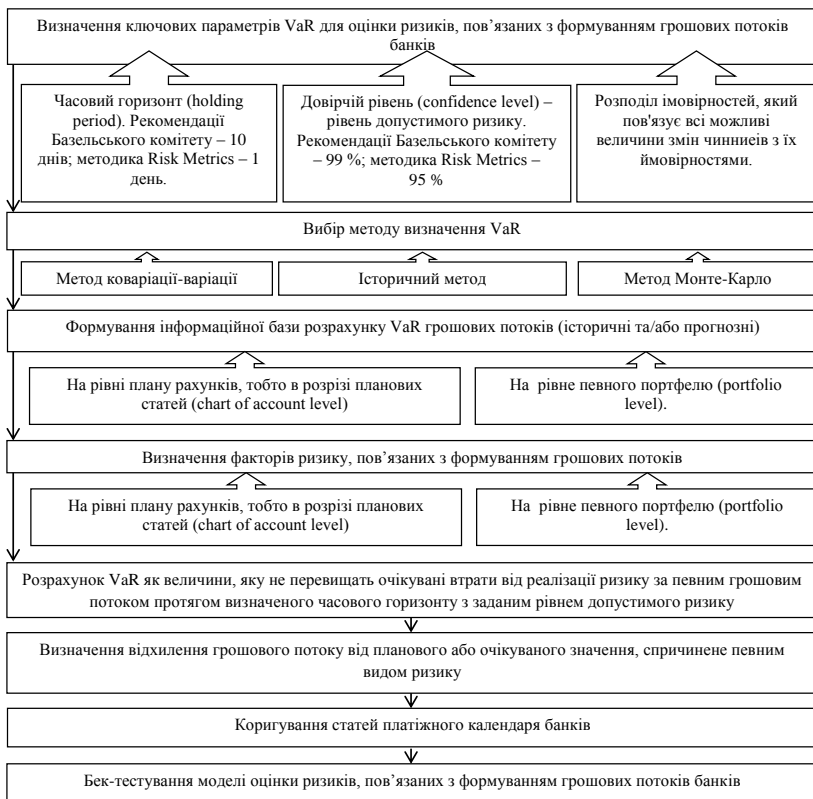
Узагальнивши розробки науковців у сфері оцінки ризиків [116, 119, 191-193], нами з'ясовано, що для визначення можливого діапазону значень грошових потоків з урахуванням ризиків доцільно використовувати VaR-метод, оскільки він є універсальним у застосуванні – його можливо використовувати для оцінки всіх видів ризиків, що виникають при формуванні грошових потоків банків: ринкового, валютного, процентного, кредитного ризиків та ризику за технологією, наведеною на рисунку 5.13.

Відповідно до запропонованої технології, на оперативному горизонті управління грошовими потоками стає можливим спланувати платіжний календар з урахуванням ризиків, що виникають при формуванні грошових потоків банків.

За результатами її запровадження планові значення грошових потоків банків, визначені у платіжному календарі на основі контрактних строків, коригуються на величину грошового потоку під ризиком, розрахованого на основі використання VaR-методу. Це дозволяє визначити

5.3. Методичне забезпечення планування грошових потоків банків з урахуванням ризиків

прогнозі кількісні параметри грошових потоків банків з урахуванням втрат грошових потоків як результату реалізації ризиків, пов'язаних з їх формуванням.

Рис. 5.13. Технологія оцінки ризиків, генерованих при формуванні грошових потоків, з використанням VaR-методу при формуванні платіжного календаря банків

Джерело: авторська розробка

Періодичність оцінки ризиків, пов'язаних з формуванням грошових потоків, залежить від стану ринку:

5.3. Методичне забезпечення планування грошових потоків банків з урахуванням ризиків

чим більш невизначеним є його параметри, тим частіше доцільно проводити коригування планових показників платіжного календаря банків.

З метою підвищення ефективності планування та прогнозування грошових потоків банків та забезпечення їх контрольованості в контексті оперативного управління вважаємо за доцільне здійснювати розрахунок показників збалансованості руху грошових коштів, охарактеризованих нижче.

Внутрішній показник миттєвої збалансованості грошового потоку (ЗГПм) встановлює оптимальне значення та профіль ризику банків на кожен робочий день через визначення співвідношення між обсягом можливого притоку та відтоку коштів, та розраховується за формулою (5.2):

$$ЗГП_m = \frac{\text{Притік коштів}}{\text{Відтік коштів}} = \frac{З_{ск} + П - В}{З_{прк\_квк} \times (0,2 + k) + З_{прк\_р} \times 0,2}, \quad (5.2)$$

де $З_{прк\_квк}$ – обсяг залишків за поточними рахунками великих та волатильних клієнтів, визначається кожним банком індивідуально за результатами аналізу клієнтської бази;

$З_{прк\_р}$ – обсяг залишків за поточними рахунками клієнтів, не включених до групи великих та волатильних, розраховується на підставі даних балансових рахунків;

0,2 – значення «шокового» скорочення залишків за поточними рахунками клієнтів, яке використовується НБУ при розрахунку нормативу миттєвої ліквідності Н4, од.;

k – додатковий коефіцієнт, який застосовується для страхування можливого скорочення залишків за поточними рахунками великих та волатильних клієнтів, од. Залежно від режиму функціонування може приймати три значення: 0,10 за нормальних ринкових умов, 0,15 за умов кризи у банку, 0,20 – за умов системної або близької до системної кризи.

$Згк$ – запас грошових коштів на початок робочого дня:

$$Згк = K_a + K_{нбу} + K_{ню}, \quad (5.3)$$

де K_a – залишок коштів у касі банків на початок робочого дня;

5.3. Методичне забезпечення планування грошових потоків банків з урахуванням ризиків

Кнбу – залишок коштів на кореспондентському рахунку в НБУ на початок робочого дня;

Кно – залишок коштів на кореспондентських рахунках «ностро»;

П – вхідні грошові потоки, які очікуються протягом робочого дня:

$$P = K_{a\_d} + MBK_{ov\_n} + D_z + TP_a, \quad (5.4)$$

де K_{a_d} – банкноти та монети у дорозі;

MBK_{ov_n} – обсяг наданих міжбанківських кредитів терміном «овернайт»;

D_z – дебіторська заборгованість за операціями з банками та клієнтами;

TP_a – транзитні рахунки, що обліковуються за активом балансу.

V – вихідні грошові потоки, які очікуються протягом робочого дня:

$$V = MBK_{ov\_o} + K_z + TP_n, \quad (5.5)$$

де MBK_{ov_o} – обсяг отриманих міжбанківських кредитів терміном «овернайт»;

K_z – дебіторська заборгованість за операціями з банками та клієнтами;

TP_n – транзитні рахунки, що обліковуються за пасивом балансу.

Також пропонуємо на оперативному рівні управління розраховувати показники, що дозволяють контролювати рух коштів на кореспондентських рахунках задля забезпечення достатності коштів на них та безперебійності платежів банками:

1) показник ПЛ1, що має інформувати менеджерів про прогнозний залишок коштів на кореспондентському рахунку в НБУ станом на кінець звітного дня:

$$ПЛ_1 = K_{нбу} + НК_{нбу} - BK_{нбу} - РЛК_{нбу}, \quad (5.6)$$

де $НК_{нбу}$ – надходження коштів на кореспондентський рахунок в НБУ, які очікуються протягом звітного дня;

5.3. Методичне забезпечення планування грошових потоків банків з урахуванням ризиків

ВКнбу – витрати коштів з кореспондентського рахунку в НБУ, які очікуються протягом звітного дня;

РЛКнбу – тимчасові резерви ліквідності за кореспондентським рахунком в НБУ.

2) показник ПЛ₂, що має інформувати менеджерів про прогнозний залишок коштів на кореспондентських рахунках «ностро» у певній валюті станом на кінець звітного дня:

$$\text{ПЛ}_2 = K_{\text{но}} + \text{НК}_{\text{но}} - \text{ВК}_{\text{но}} - \text{РЛК}_{\text{но}}, \quad (5.7)$$

де НК_{но} – надходження коштів на кореспондентські рахунки «ностро» у певній валюті, які очікуються протягом звітного дня;

ВК_{но} – витрати коштів з кореспондентських рахунків «ностро» у певній валюті, які очікуються протягом звітного дня;

РЛК_{но} – тимчасові резерви ліквідності за кореспондентськими рахунками «ностро» у певній іноземній валюті.

За результатами дослідження нами обґрунтовано, що управління грошовими потоками банків базується на наскрізному планування їх кількісних параметрів як на стратегічному, так і на тактично-оперативному рівнях.

Отже, розроблена системно-процесна модель планування грошових потоків банків забезпечує безперервність формування планів у стратегічному, тактичному й оперативному періодах з трансформацією цільових параметрів у план (бюджет) руху грошових коштів і платіжний календар; надає можливість проведення оперативної експертизи планів на збалансованість та максимізацію ефективності діяльності; враховує ризики, пов'язані з формуванням грошових потоків та обмежує їх рівень вже на етапі планування.

Управління грошовими потоками банків, що базується на плануванні з урахуванням ризиків, має постійно вдосконалюватись і спрямовуватись не лише на виконання рекомендацій та вимог Національного банку України, Базельського комітету з банківського нагляду, міжнародних рейтингових агентств, зовнішніх аудиторів, а

*5.3. Методичне забезпечення планування грошових потоків
банків з урахуванням ризиків*

й на прийняття упереджувальних заходів по запобіганню втрат прибутку та ліквідності, а також на відповідальне ставлення до коштів клієнтів та виконання усіх зобов'язань перед ними.

РОЗДІЛ 6

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ У БАНКАХ

6.1. Стрес-тестування як сучасний інструмент ризик-менеджменту

В умовах нестабільності фінансових ринків підвищується значимість удосконалення інструментів оцінки ризиків на макро- і мікрорівні. Один з таких інструментів, актуальним в останнє десятиліття, як для регуляторів банківських установ, так і для самих банків, виступає стрес-тестування. Одним із фактором, що виявився стимулом до розвитку інструментарію стрес-тестування, є значна кількість фінансових криз, починаючи з 90-х років ХХ ст., які підкреслили важливість детального розуміння уразливості фінансового сектора. У відповідь на це, Міжнародний валютний фонд (МВФ) спільно з регуляторами і фінансово-кредитними інститутами різних країн посилив роботу з розвитку інструментів аналізу фінансової стабільності. Невід'ємним елементом подібного аналітичного інструментарію, який отримав широке поширення в останні роки, є стрес-тестування.

Стрес-тести спочатку розвивалися як інструменти оцінки ризиків на рівні окремих портфелів. В даний час вони широко використовуються фінансовими організаціями як інструмент управління ризиками. Поступово техніка стрес-тестування стала застосовуватися в більш широкому контексті з метою вимірювання чутливості до загальних шоків груп інститутів (таких, як комерційні банки) або навіть всієї фінансової системи.

Стрес-тестування (англ. Stress Testing) – один з видів тестування, який оцінює надійність і стійкість системи в

умовах перевищення меж нормального функціонування. Результатом стрес-тестування є виявлення стійкості системи під більшим навантаженням, ніж тим, яке дозволяє системі знаходитися в стійкому положенні в нормальних умовах. Стрес-тестування як сучасний інструмент ризик-менеджменту дозволяє оцінити максимально очікувані втрати окремих банків та банківського сектора в цілому залежно від глобальних та специфічних економічних тенденцій в тій чи іншій країні.

Вперше стрес-тестування банківської системи введено в США. Згодом ряд європейських країн запровадили подібний досвід у свою практику. На необхідність проведення стрес-тестування в банках наголошувалось у прийнятій у 1998 році шостій поправці рекомендацій Базельського комітету, в якій викладено вимоги щодо стрес-тестування ринкових ризиків. Починаючи з 1999 року, стрес-тестування почало широко застосовуватися Міжнародним валютним фондом разом із Світовим банком для оцінки уразливості банківських систем до світових фінансових криз.

Стрес-тестування визначається *Міжнародним валютним фондом* як «методи оцінки чутливості портфеля до суттєвих змін макроекономічних показників або до виключних, але можливих подій». Банк міжнародних розрахунків визначає стрес-тестування як «термін, що описує різноманітні методи, що використовуються фінансовими інститутами для оцінки своєї вразливості відносно виключних, але можливих подій» [194].

Національний банк України визначає стрес-тестування як «метод кількісної оцінки ризику, який полягає у визначенні величини неузгодженої позиції, яка наражає банк на ризик, та у визначенні шокової величини зміни зовнішнього фактора – валютного курсу, процентної ставки тощо. Поєднання цих величин дає уявлення про те,

яку суму збитків чи доходів отримає банк, якщо події розвиватимуться за закладеними припущеннями» [155].

Центральний банк Росії дає наступне визначення стрес – тестування: «один з аналітичних інструментів, покликаних забезпечити оцінку потенційних втрат кредитних організацій у разі можливих спадів в економіці» [195].

Поширеним є визначення стрес – тестування «як оцінки потенційного впливу на фінансовий стан кредитної організації низки заданих змін в факторах ризику, які відповідають винятковим, але вірогідним подіям».

Професор А.М. Тавасієв визначає стрес – тестування «як різномірну групу методів, які оцінюють уразливість активів або портфелів до змін макроекономічної обстановки або екстраординарним, але правдоподібним подіям» [196].

Узагальнюючи наведені дефініції, можна сказати, що *стрес – тестування* – це процес перевірки банківської системи на стійкість при можливій зміні тих чи інших умов її функціонування (при стресових станах). Стрес-тестування можна визначити як оцінку потенційного ефекту на фінансове становище банку при змінах ризиків його діяльності, виходячи з ймовірностей потенційних збитків.

Мета стрес-тестування - оцінка можливих збитків банківської системи при настанні певних подій. В результаті аналізу виходить якась інтегральна оцінка, що дозволяє визначити, при зміні яких умов (факторів) банк опиниться в критичному стані. Таким чином, розписується сценарій стану банку в стресі.

Необхідність стрес - тестування полягає в тому, що вже на ранніх етапах можна спрогнозувати зміни в системі і сформулювати попереджуючі заходи для недопущення стресу або (при настанні стресу) мати уявлення про те, як зреагує на це система. Таким чином, стрес-тестування як окремих

банків, так і банківської системи в цілому дозволяє з'ясувати, які збитки може понести банк (чи система загалом) при настанні неочікуваних подій.

Оскільки банківська система – це частина національної та світової економічної системи, то природно, що на будь-які зміни, що відбуваються в економіці, банківська система буде відповідати тим чи іншим чином. Тому в будь-якій методиці стрес-тестування присутня оцінка факторів, що впливають на рівень ризику банку. Макроекономічне стрес-тестування різних видів ризику здійснюється за двома методами.

Перший – підхід "знизу-вверх" (bottom-up) полягає у проведенні стрес-тестування окремих видів ризику кожним банком самостійно на заданих сценарних умовах. Отримані результати надсилаються до центрального банку країни.

Другий – підхід "зверху-вниз" (top-down). Наглядний орган самостійно проводить стрес-тестування за власною методикою на основі агрегованих даних банків країни. За таким підходом певною мірою нівелюється проблема зіставлення методологій, що використовуються різними банками.

Для проведення стрес-тестування найбільш часто виділяють дві основні методики проведення: *тест чутливості*; *сценарний аналіз*.

В останньому випадку (*сценарний аналіз*) джерело шоку, або стресової події, чітко визначений, так само, як і параметри фінансових ризиків, на які цей шок впливає. На противагу цьому при аналізі чутливості джерело шоку не визначається, а оцінювані параметри фінансових ризиків визначаються спочатку. Ще одна відмінність: часовий горизонт, який в загальному випадку коротше (у більшості випадків оцінюються одноразові зміни) для аналізу чутливості.

Сценарні стрес-тести, як правило, зазвичай базуються на «портфельному» або на «подієвому» підходах.

Спрощено *при портфельному підході* конструювання сценарію починається з обговорення ризик-менеджерами вразливостей в портфелі компанії. Визначивши ці вразливості, формуються можливі сценарії, в рамках реалізації яких допускаються стресові прояви даних вразливостей. Наприклад, в банках, для яких процентний ризик є основним джерелом ризику, сценарії формуються щодо руху процентних ставок.

Для *«подієвого» підходу* сценарій конструюється на основі можливих подій та їх впливу на відповідні фактори ризику в портфелі банку. В рамках кожного з зазначених підходів сценарій може бути сконструйований, як «історичний», «гіпотетичний» або як «сценарій максимальних втрат».

Зокрема, для історичних сценаріїв основою є негативні зміни факторів ризику, що спостерігалися в минулому, тоді як в гіпотетичних сценаріях використовуються зміни факторів ризику, які можливо, і не спостерігалися в минулому. Переваги застосування історичних сценаріїв - у простоті визначення, надійності підходу (такі події вже були). Разом з тим в рамках цього підходу не враховується, що ситуація на ринку могла змінитися. Даний недолік частково усувається при побудові гіпотетичних сценаріїв, однак такий підхід вимагає більше ресурсів.

Сценарій максимальних втрат розглядає найменш сприятливе поєднання факторів ризику. А при проведенні аналізу важливий не стільки сам результат, що характеризує запас міцності банків, скільки вимальовується профіль ризиків, що дозволяє виділити найбільш істотні загрози, а також вжити необхідних заходів обережності.

При аналізі *чутливості* проводиться оцінка впливу миттєвої зміни чутливості фактора ризику при незмінності інших базових умов. Такі тести можуть здійснюватися відносно швидко і використовуються для формування первинних оцінок. Будучи за своєю суттю досить абстрактним дослідженням, тести чутливості, тим не менш, дуже наочні, що дає їм велику перевагу і визначає їх практичне поширення. Кількісні результати, отримані в ході стрес-тестування, є лише приблизною оцінкою потенційних втрат і не повинні розглядатися як точний прогноз рівня вразливості у випадку розвитку кризової ситуації. Стрес-тестування надає тільки інформацію, що дозволяє більш повно охарактеризувати ступінь стійкості банківського сектора, що робить його важливим, але не основним інструментом аналізу.

Центральні банки різних країн віддають перевагу різним підходам та типам проведення макроекономічного стрес-тестування ризиків (табл. 6.1).

Таблиця 6.1
Основні типи та підходи стрес-тестування ризиків
центральними банками різних країн

Тип стрес-тестування	Підхід до стрес-тестування	
	«зверху-вниз»	"знизу-вверх"
Аналіз (тест) чутливості	Україна	Швейцарія, Великобританія, Італія, Німеччина, Австрія, Чехія та інші країни ЄС
Сценарний аналіз	Республіка Білорусь, Російська Федерація, Україна	США, Канада, Казахстан, Польща, провідні країни ЄС

Джерело: систематизовано автором за матеріалами [197]

Цей розподіл є досить умовним, оскільки наведені типи та підходи стрес-тестування тією чи іншою мірою застосовуються центральними банками будь-якої країни.

Специфіка методики «стрес-тестування» від МФВ і Світового банку реконструкції та розвитку відображена в назві її основного об'єкта аналізу – подій з низькою ймовірністю й значним впливом.

Такі події складно піддаються статистичній оцінці й прогнозуванню, однак їх наслідки під час управління ризиками неможливо ігнорувати. Так, виходячи зі ступеня ймовірності аналізованих подій, методи оцінки ризиків можуть розроблятися у відповідності з ієрархією нижченаведених ймовірностей: аналіз ймовірнісно-невизначених подій; аналіз найбільш імовірних подій; аналіз помірно-несприятливих подій; аналіз надзвичайних подій («виняткових, але можливих»).

Очевидно, що вищенаведені методи стрес-тестування віддзеркалюють тенденцію зменшення (мається на увазі «виключення» ймовірнісно-невизначених подій), тобто попередній метод «поглинає» наступний за принципом зменшення невизначеності.

На сьогоднішній день стрес-тестування є загальновизнаною необхідною складовою системи управління ризиками, незважаючи на свою, на перший погляд, другорядну роль (така ситуація обумовлена імовірнісним характером показників, використовуваних під час оцінки та аналізу ризиків) [198].

У 1996 р. у Доповненнях до Базельської угоди про достатність капіталу по ринкових ризиках (що необхідно для покриття ризиків) величину капіталу було поставлено в залежність від наявності системи стрес-тестування, що також слугує ефективним стимулом поширення даного інструмента.

Стрес-тестування в ЄС проводиться за дорученням Ради міністрів ЄС з питань економіки й фінансів і координується Європейським комітетом органів банківського нагляду разом з Європейським центральним

банком, а також за участю національних наглядових органів і Європейської Комісії, полягає в оцінці загальної стійкості європейського банківського сектора і здатності банків витримувати подальші можливі потрясіння від кредитних, ринкових і суверенних ризиків.

Враховуючи світовий досвід щодо здійснення стрес-тестування та рекомендації, які викладені в Основних принципах ефективного банківського нагляду, розроблених Базельським комітетом з банківського нагляду, банкам доцільно здійснювати стрес-тестування за такими ризиками: кредитний ризик; ризик ліквідності; ринковий ризик (валютний ризик, ризик зміни процентної ставки); операційний ризик.

Узагальнюючи європейський досвід, можна виділити чотири базові методи проведення стрес - тестування: метод еластичностей; метод оцінки втрат; сценарний метод; індексний метод.

Найпоширенішими методами здійснення стрес-тестування в Україні є сценарний аналіз і аналіз чутливості. Для порівняння вищезгаданих підходів з загальноприйнятими в Україні назвами методів стрес - тестування їх доцільно звести у таблицю (таблиця 6.2).

Перший метод – метод еластичностей – найчастіше використовується в країнах, де існує невизначеність у часі щодо кількісної оцінки економічних зв'язків, відсутні адекватні або реалістичні прогнози параметрів економічної політики, значну роль відіграє тіньовий сектор економіки країни.

Сутність цього методу полягає у визначенні односторонньої зміни об'єкта стрес-тесту внаслідок шокowego коливання значень основних економічних показників, зокрема відсоткової ставки та валютного курсу.

Таблиця 6.2

Порівняння світового та європейського підходів до методів стрес-тестування з українським

Назва методу стрес-тестування в Україні	Назва методу стрес-тестування за загальносвітовим підходом (рекомендації МВФ та Світового банку)	Назва методу стрес-тестування за європейським підходом (Базельським підходом)
Сценарний аналіз	Аналіз ймовірно-невизначених подій	Метод еластичностей
Аналіз чутливості	Аналіз найбільш ймовірних подій	Метод оцінки втрат
	Аналіз помірно-несприятливих подій	Сценарний аналіз
	Аналіз надзвичайних подій «виняткових, але можливих»	Індексний метод

Джерело: систематизовано автором за матеріалами [199]

Такий формат стрес-тестування характеризується синтезом математичних інструментів і аналітичних експертних оцінок щодо рівня впливу зовнішніх і внутрішніх факторів-чинників, а його результати мають вигляд кривої еластичності зміни показників діяльності банку в результаті зміни економічного середовища. Метод еластичностей за логікою побудови та інструментами проведення може використовуватися в рамках будь-якої системи і не залежить від її рівня. Разом з тим треба враховувати, що результати стрес-тестування, які будуть отримані за цим методом, не міститимуть інформації щодо подальшої поведінки об'єкта, який зазнав змін унаслідок шокового впливу макропоказника, а також характеру впливу об'єкта стрес-тестування на інші показники фінансової стабільності.

Результатом стрес-тесту є значення коефіцієнтів регресії, які власне і є еластичностями (заміна залежної

змінної на незалежну). Їх економічна інтерпретація має такий вигляд: зростання на 1 одиницю вимірювання незалежної змінної дорівнює зростанню залежної змінної на значення коефіцієнта останньої.

Другий метод оцінки втрат пов'язаний з аналізом найбільш імовірних подій, або визначенням втрат унаслідок реалізації економічних ризиків. У даному випадку оцінку ризику називають очікуваним ризиком, що на рівні окремої події може виглядати парадоксально. Проте очікуваним ризиком є найважливіша статистична характеристика позиції, а тому вона є основою для прийняття багатьох управлінських рішень.

Третій метод – сценарний – полягає в аналізі помірно-несприятливих подій, що дозволяє виявити максимальний обсяг збитку, якого може зазнати інвестор за певний період часу за заданої ймовірності та демонструє зміну вартості інвестиційного портфеля у вигляді лінійної комбінації дохідностей факторів ризику. Основна ідея сценарного методу полягає в порівнянні базового прогнозу динаміки об'єкта стрес-тестування за різних шоків з боку економічного середовища.

Четвертим, останнім методом, є побудова так званих «індексів ризику», або індексний метод. Динаміка встановлених за результатами стрес-тесту значень індексів залежить від сукупного впливу основних ризиків, які на даний період часу вважаються суттєвими і впливають на стабільність.

Результати, отримані за цим методом, є наочними і легко зрозумілими, проте використовувати його доцільно в межах лише окремої системи – на макро- чи мікрорівні [199].

Загальний механізм проведення стрес-тестування включає такі основні елементи: виявлення найбільш істотних ризиків, які можуть мати негативний вплив на

банки; формулювання сценарію (під сценарієм зазвичай розуміється деяка послідовність виникнення і сила прояви несприятливих подій); визначення методики або алгоритму, які б дозволили спроектувати наслідки реалізації певного фактора ризику на діяльність банків; кількісний аналіз – розрахунок наслідків розвитку обраного сценарію за заданим алгоритмом; інтерпретацію отриманих результатів і, при необхідності, прийняття коригуючих заходів.

Стрес-тестування включає як компоненти кількісного, так і якісного аналізу. Кількісний аналіз спрямований, насамперед, на визначення масштабу і послідовності виникнення несприятливих подій і сили їх впливу на різні показники діяльності банків. Якісний – сконцентрований на оцінці можливостей банків щодо мінімізації потенційних втрат і визначенні комплексу можливих заходів, які повинні прийматися для зниження рівня ризиків та збереження необхідного рівня стійкості банківського сектору.

Одним з найбільш відповідальних етапів організації та проведення стрес-тестування є вибір об'єкта і визначення рівнів градації для показника фактора. Зазвичай, при організації стрес-тестування визначають три рівня градації певної події: помірний, середній і значний. Однак на практиці таких рівнів може бути і більше, і менше. Визначення параметрів такої шкали покладається на розробників стрес-тестування.

Завершальний етап процесу стрес-тестування – розробка заходів протидії в разі переходу негативних явищ і екстремальних подій з гіпотетичних тим, що реально відбулося.

Розроблені заходи повинні бути адекватними рівню загрози та розміру потенційних збитків для банку. Особливо це стосується тих напрямків діяльності, де

контроль за рівнем ризиків звичайними заходами утруднений. Яку б методологію тестування регулятор ні застосовував, головне місце в ній займають параметри шоків, які описують сценарій імітованого фінансового стресу. Регулятор має можливість проводити тестування банківського сектору на кредитний, ринковий ризики та ризик ліквідності.

Для кредитного ризику у регулятора шоки можуть бути представлені в двох формах: збільшення резервів на можливі втрати за максимальною межею заданого діапазону; знецінення застав і збільшення питомої ваги позик двох гірших категорій якості (на основі ретроспективної статистики). Щоб оцінити ризик концентрації, моделюється одночасний дефолт найбільших позичальників (або клієнтів) банку.

Результати регулярного тестування з історичним і гіпотетичним кредитним шоком показують, що банківський сектор втрачає близько половини капіталу і стає нежиттєздатним. Іншими словами, у разі системної кризи вітчизняному банківському сектору вижити буде проблематично. Причина криється у високій концентрації ризиків і невисокій якості активів, несучих кредитний ризик, при настанні несприятливих обставин.

Другий за важливістю для більшості банків – ризик ліквідності. Регулятор може тестувати коливання ліквідності тільки при виникненні паніки клієнтів та відтоку депозитів. У сценарії кризи залишки на депозитах населення і поточних рахунках падають на 30, корпоративних депозитах – на 5%. Високоліквідні активи знецінюються на 5, а ліквідні активи на 20 %. Втрати по ризику ліквідності враховують зростання ставок на міжбанківському ринку на 10 % або його повне закриття (неможливість фінансувати відтік клієнтських коштів шляхом заміщення їх іншими пасивами). Перманентні

результати тестування за ризиком ліквідності виявляються в тому, що найбільш чутливі до ризиків - невеликі банки через ризик концентрації за пасивами. У багатьох з них зобов'язання по найбільшим клієнтам перевищують власний капітал банку. І якщо виникне шок, з'являться проблеми, що стосуються альтернативного фондування, малі банки підуть з ринку першими. У той же час максимальні абсолютні втрати понесуть найбільші банки через високу частку в зобов'язаннях роздрібних депозитів. Падіння великих банківських установ може потягнути за собою контрагентів на міжбанківському ринку (виникає ефект доміно). У скрутному становищі опиняться також іноземні дочірні банки.

Нарешті, щоб оцінити ринкові ризики, регулятор моделює девальвацію / ревальвацію грошової одиниці, падіння фондового індексу і знецінення боргових зобов'язань банку. На відміну від американських і європейських банків (де частка кредитів в активах близько 50 % і менше), українські банківські установи мають ринкові ризики на порядок менше.

Таким чином, методологічні основи проведення стрес-тестування визначені як постановами МВФ, так і Банком міжнародних розрахунків, Базельським комітетом із нагляду за банківською діяльністю, Європейським комітетом органів банківського нагляду разом з Європейським центральним банком, а також за участю національних наглядових органів і Європейської Комісії, та віддзеркалюються у практиці діяльності зарубіжних банків.

Щодо України, то у вітчизняній практиці традиційно стрес-тестування здійснюється на основі реалізації двох підходів: «знизу-догори» та «згори-донизу».

У Методичних рекомендаціях «Про порядок проведення стрес-тестування в банках України», затверджених

постановою Правління Національного банку України № 460 від 06.08.2009 р., стрес-тестування визначається як складова загальної системи ризик-менеджменту в банках. В них викладена загальна інформація щодо сутності стрес-тестування, періодичності його проведення, звітності банків [155]. Метою стрес-тестування є оцінка ризиків і визначення здатності протистояти потрясінням на фінансовому ринку.

Національний банк України надає рекомендації стосовно макроекономічних показників, які можуть використовуватися як фактори ризику при стрес-тестуванні. При цьому перелік факторів ризиків, які використовуються в процесі стрес-тестування, залежить від зовнішнього середовища, у якому працює банк, та специфіки його діяльності. Як базові фактори ризиків НБУ рекомендує використовувати наступні:

1. *Макроекономічні показники*: стабільність економічної ситуації (економічний спад, радикальна зміна вектору розвитку економіки, дефолти першокласних компаній-позичальників тощо.); значні коливання курсу національної валюти; відкритість і доступність міжбанківського ринку; рівень політичної і міжнародної стабільності; стійкість фінансових ринків, у тому числі можливість протидіяти спекулятивним атакам; зміни процентних ставок, наприклад, LIBOR, облікової ставки тощо; можливість знецінення майна, яке надано в забезпечення за кредитними операціями банків (зокрема, через падіння цін на ринку нерухомості, криза окремих галузей економіки тощо); волатильність цін на енергоресурси.

2. *Мікроекономічні показники*: можливість доступу банку до зовнішніх джерел підтримки ліквідності, конкурентна позиція банку (визначена за методикою SWOT-аналізу як узагальнена оцінка [159]).

Найбільш поширеними об'єктами стрес-тестування є: різка зміна процентних ставок по внутрішнім або зовнішнім запозиченням, кредитами, цінними паперами і ін.; істотні коливання валютних курсів, кредитний ризик в кредитних портфелях; різкі зміни в обсягах і структурі капіталу фінансової установи, вартості застави при іпотеці, зниження ліквідності і можливість дефолту банку; ймовірність виникнення системного ризику на основі різкого зниження ліквідності або втрати капіталу і інші.

При проведенні стрес-тестування банки самостійно визначають перелік і типи ризиків, які для них найбільш актуальні. Під час визначення переліку типів ризиків слід ураховувати те, що вони прямо або опосередковано будуть здійснювати вплив на всі напрями діяльності банку. При цьому стрес-тестування банків включає кількісні та якісні складові аналізу.

Кількісний аналіз спрямований на ідентифікацію можливих сценаріїв розвитку подій. Він визначає масштаби можливих змін ринкової кон'юнктури та коливань основних її компонентів, що впливають на результат діяльності банку та рівень його економічної безпеки. За допомогою якісного аналізу оцінюється спроможність капіталу банку покривати можливі збитки та визначається комплекс заходів для зниження рівня ризику, мінімізації можливих втрат і збереження та захисту капіталу.

Національний банк України рекомендує враховувати наступні ризики: кредитний; ризик ліквідності; ринковий ризик (валютний ризик, ризик зміни процентної ставки) операційний ризик.

НБУ також виділяє основні етапи проведення стрес-тестування: актуалізація параметрів для стрес-тестування; розроблення моделі стрес-тестування шляхом визначення основних факторів ризику та результативних показників і

критеріїв; проведення стрес-тестування; трактування результатів і підготовка висновків щодо проведеного стрес-тестування.

Що стосується періодичності проведення, то світова практика передбачає проведення стрес-тестування щоквартально, однак ураховуючи те, що в сучасних умовах спостерігається швидке поширення кризових подій та прискорений розвиток екстремальних ситуацій, банкам рекомендується здійснювати оперативне стрес-тестування. Періодичність здійснення стрес-тестування має відповідати динаміці змін за окремими портфелями активів і зобов'язань.

Враховуючи те, що система стрес-тестування залежить від зовнішніх і внутрішніх умов, які в свою чергу постійно змінюються, внутрішні процедури банку, що регламентують процес здійснення стрес-тестування повинні передбачати можливість систематичного коригування сценаріїв, удосконалення розроблених моделей, методів і алгоритмів розрахунку показників.

Рекомендації Національного банку з організації стрес-тестування наступні:

банк повинен вибрати для стрес-тестування тільки ті показники, критичні значення яких можуть створювати небезпеку безпосередньо для нього;

– з метою розробки сценаріїв, у тому числі визначення для банку "найгіршого" сценарію розвитку подій, до роботи над системою стрес-тестування необхідно залучати фахівців різних структурних підрозділів банку;

– внутрішні правила і процедури банку повинні чітко визначати, що слід вважати тривожними сигналами і застереженнями, а також порядок, права і обов'язки окремих працівників, які беруть рішення про проведення оперативного стрес-тестування;

– результати стрес-тестування повинні своєчасно доводитися до відома керівництва банку для вжиття відповідних заходів щодо зниження рівня ризику;

– висновки про результати стрес-тестування, що представляються керівництву, повинні бути зрозумілими і розраховані на однозначне їх тлумачення;

– необхідно максимально автоматизувати функціонування моделей стрес-тестування.

Один з напрямків застосування стрес-тестування – використання його результатів, які є необхідним засобом комунікації між ризик-менеджерами і вищим керівництвом банків. За допомогою стрес-тестування банк може:

– ідентифікувати ключові фактори ризику та загрози фінансової та економічної безпеки банку;

– визначити розмір збитків в цілому і по окремих видах активів у разі виникнення екстремальних подій, а також свої потенційні можливості покривати ці збитки;

– оцінити стан власного капіталу і визначити якість власних методик з управління ризиками;

– оцінити адекватність процесів управління проблемними активами і визначити достатність резервів для відшкодування можливих втрат;

– визначити рівень фінансової стійкості банку;

– розробити систему заходів для підтримки належного рівня безпеки банківської діяльності та фінансової стабільності, зниження рівня ризику, нейтралізації загроз та мінімізації можливих негативних наслідків.

Систему стрес-тестування можна вважати ефективною, якщо вона:

– забезпечує можливість визначення найгіршого сценарію розвитку подій;

– установлює розмір можливих збитків у випадку реалізації найгіршого сценарію;

– виявляє вразливі та слабкі місця в системі захисту від ризиків;

– дає можливість керівництву оперативно втручатись у процеси, які загрожують банку, визначати, організовувати та впроваджувати комплекс необхідних заходів, спрямованих на зменшення впливу ризиків та уникнення фінансових втрат.

Процедури і результати стрес-тестування становлять невід’ємну частину практики ризик-менеджменту і публікуються банками з метою інформування громадськості.

Стрес-тестування банківської системи в цілому може здійснюватися на основі двох підходів:

– *фрагментарного*, згідно з яким визначається чутливість і вразливість суб'єктів фінансового сектора до дії окремих факторів ризику (наприклад, з часткою проблемних кредитів у кредитному портфелі банку або зміни валютного курсу) і впливу їх динаміки на основні макроекономічні показники (рівень інфляції, приріст ВВП, зміна доходів бюджету, обсягу державного боргу і ін.);

– *інтегрованого*, який дозволяє здійснити аналіз чутливості фінансового сектора до дії певної сукупності факторів ризику, що найчастіше і відбувається на практиці.

Зазвичай в ході стрес-тестування оцінюється зміна капіталу банківської системи, обумовлена конкретною макроекономічною подією, наприклад, зниженням обмінного курсу або погіршенням якості активів внаслідок економічного спаду. Для банківської системи важливе значення має оцінка системного ризику внаслідок незбалансованості міжбанківських відкритих позицій на основі так званих міжбанківських стрес-тестів. Така оцінка базується на припущенні, що банкрутство одного банку на основі «ефекту зараження» може спричинити банкрутство інших банків. Рекомендації з проведення такого стрес-

тестування на основі практичного використання в рамках програм оцінки фінансового сектора полягають у тестуванні окремих банків з метою виявлення установ з високою ймовірністю ризику банкрутства і з'ясуванні можливості «зараження» інших фінансово-кредитних установ або банківської системи в цілому.

Макроекономічне стрес-тестування вітчизняної банківської системи проводилося двічі – у 2008 році (за участю 17 банків) та у 2010 році. Однак дані не оприлюднено. Відомо лише, що в 2010 році стрес-тестуванням було охоплено 176 банків, за результатами якого виникла потреба збільшити капітал у 61 вітчизняних банках на суму 40 млрд грн [200].

У 2012 році Світовий банк наголосив на необхідності обов'язкового стрес-тестування банківської системи України. Проте на цю рекомендацію відреагували лише дочірні установи європейських банків (ING Bank, Unicredit, Credit Agricole, Alfa Bank, Swedbank, Piraeus Bank Group), які провели стрес-тестування найбільш значущих для банків видів ризику. Разом з тим, НБУ від рекомендації Світового банку проводити стрес-тестування в Україні в тому ж 2012 році відмовився, аргументуючи це тим, що банківська система має позитивні темпи розвитку [200]. Однак банківська система України залишається надзвичайно уразливою щодо ризиків. Це потребує ретельного відслідковування рівня ризиковості операцій по банківській системі та розробки комплексу заходів адекватного реагування.

Згідно з укладеним з МВФ меморандуму про проведення реформ в Україні в рамках програми stand-by 35 найбільших банків країни (1 та 2 груп) були зобов'язані пройти стрес-тестування.

Перший етап стрес-тестування – проводився з травня по жовтень 2014 року за результатами діяльності банків за

2013 рік. Діагностикою та тестуванням банків займалися аудиторські компанії «великої четвірки», перелік яких був узгоджений з МВФ та Світовим банком. Діагностика проводилась на базі балансів банків, зафіксованих на 1 січня 2014 року. Аудитори вивчали кредитний портфель банків на цю дату, оцінювали вартість активів, проводили переоцінку застав, перевіряли правильність формування резервів і ін. Вибірка включала до 65% кредитів, виданих юридичним особам. При цьому корпоративний сегмент був розділений по індустріях, які відібрані, виходячи з досвіду стрес-тестів 2008-2009 років. Це п'ять ключових індустрій, в тому числі – нерухомість, хімічна промисловість, металургія, сільське господарство та інші. Вибірка будується так, що кредити, які відносяться до найгіршої категорії, тобто є безнадійними, і під які резервується 100%, взагалі не потрапляють у вибірку. Безпосередньо сама діагностика повинна була підтвердити якість кредитного портфеля і правильність класифікації кредитного портфеля, виявлення і визначення кредитного ризику в портфелі банків.

В серпні 2014 року завершилося стрес-тестування 15 найбільших банків України за розміром активів (1 група), проведене за технічним завданням, узгодженим з Міжнародним валютним фондом і Світовим банком. Тести показали, що в дев'яти з п'ятнадцяти банків потрібно збільшити капітал. Необхідна сума - 56 млрд. грн. Всі дев'ять банків були зобов'язані подати Національному банку програму капіталізації для складання прогнозу того, як швидко вони зможуть це зробити.

Перевірка наступних 20 банківських установ (2 групи) тривала з липня та була закінчена в жовтні 2014 року. При проведенні стрес-тестування ситуація була змодельована на 3 роки. Відповідно і дефіцит капіталу оцінювався на весь цей період.

За результатами першого етапу стрес-тестування, проведеного в 2014 році, з 35 банків з груп найбільших і великих за активами, які він торкнувся, 18 потребувало докапіталізації на суму 66 млрд грн: 13 банків змогли збільшити капітал, а п'ять були виведені з ринка.

Другий етап стрес - тестування – торкнувся найбільш складного 15-місячного періоду 2014 року і першого кварталу 2015, а прогнозний горизонт становив три роки. Проводився з квітня 2015 року по грудень 2015 року аудиторськими компаніями Deloitte, Price water house Coopers, Ernst & Young та KPMG.

Діагностичне дослідження банківської системи було ініційовано Нацбанком 24 квітня 2015 року в рамках співпраці з МВФ і включало обов'язковий аналіз якості активів, на якому пізніше базувався повторний стрес-тест 20 діючих банків з групи найбільших за активами, в тому числі діагностичне обстеження перших 10 банків було розпочато з 20 квітня 2015 року, наступних 10 банків – з 1 червня 2015 року.

Особливістю стрес-тесту стало відсутність негативного макроекономічного сценарію, мотивоване «досягненням нижньої межі економічної кризи». При цьому стрес-тестування проводився в двох сценаріях. У цих сценаріях банки ставляться в умови, за яких змінюються макропоказники – ВВП, показники інфляції, реальна і номінальна середня заробітна плата, рівень безробіття та обмінний курс. Найголовніше - як ці показники будуть конвертуватися в показники негативно класифікованих активів, має значення якість кредитного портфеля і якою буде перетік між різними категоріями ризику кредитів.

Сценарії відрізняються між собою глибиною спаду – глибиною проблеми. Один базовий сценарій передбачає значення показника достатності капіталу 1-го рівня у розмірі 7% до кінця 2016 року. Другий - це сценарій, який

найбільш негативний – показник достатності капіталу 1-го рівня – 4,5%. Якщо при негативному сценарії достатність капіталу знизиться нижче за показник в 4,5%, потрібно буде вживати дії щодо докапіталізації банку.

Розрахунки базувалися на стандартному базовому прогнозі на 2015-2017 роки, розробленому разом з МВФ, в якому для 2015 року приріст реального ВВП становив – 9 %, річне зміна реальної зарплати – 18,5 %, середньомісячна заробітна плата – 4256 гривень, інфляція – 45,8%, міжбанківський курс долара – 23,5 гривні.

Результати стрес-тесту регулятор отримував за підсумками дослідження очікуваної зміни якості кредитів великих позичальників, а також інших кредитів за винятком позик державних установ:

1. Індивідуальний підхід передбачав аналіз фінансового стану великих позичальників (більш 200 млн. гривень, або 5 % регулятивного капіталу) і оцінку ймовірності не платежів у зв'язку з низькою внутрішньої здатністю до генерування грошових потоків.

2. При портфельному стрес-тестуванні інших більш дрібних кредитів моделювалося вплив макроекономічних шоків на зміну частки проблемних активів окремо для валютних і гривневих портфелів іпотечних, корпоративних і споживчих позик на основі історичних квартальних даних за 2006-2014 роки. У свою чергу, результати екстраполювалися на поточну структуру кредитного портфеля, розраховувалися суми додаткового резервування, впливає на цільові показники потреби в докапіталізації на 2015-2017 роки.

Плани поповнення капіталу повинні надати банки, показники яких виявилася нижче мінімальних значень достатності регулятивного капіталу – 5% в 2016-м і 7 % в 2017 році.

Таким чином, за допомогою стрес-тестів оцінювалася стійкість банків у разі можливого погіршення ситуації в найближчі три роки, тобто як може змінитися вартість заставної нерухомості, як в тій чи іншій ситуації будуть діяти позичальники, як збільшиться проблемний кредитний портфель та ін.

За результатами стрес-тестування найбільших 20 банків України – у 4 банків потреба в докапіталізації була відсутня, 16 банків показали необхідність докапіталізації, з яких п'ять достроково виконали трирічну програму докапіталізації. Два банки були виведені з ринку через небажання або неможливості акціонерів виконати надані плани. Програма докапіталізації за підсумками стрес-тестування розрахована на три роки.

За результатами проведеного стрес-тестування статутний капітал 20 найбільших українських банків збільшений на 98,6 млрд грн. На тлі виведення банків з ринку зростання загального капіталу склало 39 млрд грн, або 18%.

Третій етап стрес - тестування – проводився з лютого (фактично з травня) до грудень 2016 року по 40 наступних за величиною активів банків. При цьому частина банків діагностувалася за станом на 1 січня, наступні – за станом на 1 квітня. В загальну методику стрес-тестування було також додано діагностику операцій з пов'язаними особами по всій банківській системі.

За результатами стрес-тестування 40 банків України – у 17 банків потреба в докапіталізації була відсутня, 23 банків показали необхідність докапіталізації, з яких 4 виконали програму до капіталізації к початку 2017 року. Два банка були визнані неплатежеспроможними через невиконання програми до капіталізації. Загалом у 2016 році банки здійснили заходи на виконання програм докапіталізації на 108 млрд грн.

Четвертій етап стрес - тестування в 2017 році передбачає діагностику останніх 54 банків, розмір активів яких-менше 2% активів банківської системи. Процес тестування нового ряду банківських установ передбачає два етапи – до 1 червня та 1 серпня 2017 року, результати діагностування – до кінця 2017 року.

Основним завданням за результатами стрес-тестування є підготовка попереджальних стратегічних і тактичних заходів, які дозволять врегулювати проблемні або напружені ситуації, що можуть виникнути в майбутньому, та послабити вплив різних ризиків на діяльність банків.

Слід зазначити, що для вітчизняної практики регуляторної діяльності характерна відсутність публічної та прозорої інформації щодо макроекономічного стрес-тестування ризиків вітчизняних банків. Враховуючи відсутність достатнього обсягу інформації про методологію та результати стрес-тестування ризиків українських банків, доречно привести наступні дані щодо результатів стрес-тестування російських банків (табл. 6.3).

Як видно з таблиці 6.3, найбільш вагомим видом ризику для банків є кредитний ризик, а найменш – процентний. При проведенні стрес-тестування банки найчастіше використовують сценарний аналіз, в якому в якості тригерів кризи виступають гіпотетичні події. Тому найбільш значущим з різних видів стрес-тестування являється моделювання втрат банківського сектора в результаті реалізації кредитних ризиків на основі побудови гіпотетичних сценаріїв.

Стрес-тестування є аналітичним інструментом банківської діяльності. Завдяки своїй надійності та комплексності підходу до ідентифікації ризиків та визначення їх кількісного впливу, стрес-тестування отримало визнання і поширення, а одержувані результати

досить чітко інтерпретуються і дозволяють завчасно підготуватися до потенційно кризових ситуацій у діяльності банків. Однак, будь-яку методологію стрес-тестування легко оспорити. Вразливих місць можна назвати багато: і достовірність вихідних фінансових звітів, і правдоподібність сценаріїв, і експертні судження при визначенні розмірів шоків тощо. Крім того, кожен банк індивідуальний і переживає кризу по-своєму.

Таблиця 6.3

Оцінка значимості типів та підходів стрес-тестування банківських ризиків

Показник	Види стрес-тестів		
	Тест на чутливість портфелю (до зміни одного фактора)	Сценарне моделювання (кілька факторів змінюються одночасно)	Інші (екстремальні значення, максимальні втрати)
Частка банків, для котрих вид стрес-тестів є основним, %	29,1	43,5	27,4
	Види сценаріїв		
	Історичний	Гіпотетичний	Інший
Частка банків, які використовують даний вид сценарію, %	67,0	90,0	1,0
	Види банківських ризиків		
	Кредитний	Ринковий (валютний, процентний)	Інший (ліквідності, операційний)
Частка банків, для котрих вид ризику є найбільш значимим, %	81,3	4,8	13,9

Джерело: [201]

Взаємодія між банками протягом фінансового стресу виглядає непередбачуваним, якщо відсутня матриця перехресних зв'язків. Все це ставить під сумнів результати тестів, якими б вони не були. І тим не менше стрес-тестування залишається єдиним інструментом імітації поведінки банків у період кризи.

Методологію стрес-тестування належить модифікувати. Недоліки підходу «згори донизу» можна усунути, якщо паралельно використовувати само тестування банків. Банки повинні організовувати стрес-тестування свого фінансового становища. Вони повинні перевіряти себе на кредитний ризик, ризик ліквідності та ринкові ризики (валютний, процентний, базисний і фондовий ризик). Тестування «знизу вгору» дозволяє взяти до уваги профіль ризиків кожного банку. На практиці, за винятком ряду найбільших учасників ринку, переважна більшість банків стрес-тестування ніколи не проводило і не здатне проводити з кадрових, фінансових і технічних причин. У зв'язку з цим регулятор знаходиться на початковій стадії реалізації підходу «знизу вгору».

Розвиток підходу «знизу вгору» передбачає реалізацію результатів тестів як для ризик-менеджменту, так і для стратегічного планування та бюджетування в банку. При прогнозуванні та плануванні власного капіталу і фінансових результатів повинні враховуватися кінцеві підсумки тестів, на які слід спиратися радам директорів при оцінці довгострокової стійкості банку. Стрес-тестування також вимагає розробки плану забезпечення безперервності діяльності банку (contingency plan). Стрес-тести необхідно проводити щомісяця не тільки для оцінки фінансової стійкості банків, але й для прогнозування майбутньої ситуації в секторі. Національному Банку належить чимало працювати з метою вироблення дієвого алгоритму стрес-тестування.

Зокрема, по кредитному ризику повинні аналізуватися не тільки IV і V категорії якості, але і I-III категорії, включаючи реструктуровані позики. Ретроспективну статистику «поганих» кредитів слід використовувати укупі з VAR-моделюванням. Для оцінки ризику ліквідності доцільно проводити геп-аналіз, включаючи іноземні запозичення і активи.

Враховуючи рекомендації міжнародних організацій, регулятор має намір модифікувати методологію тестування. Нова «модель» повинна включати в якості вхідних параметрів не експертні оцінки шоків, а розрахункові шоки, виходячи з макроекономічних сценаріїв. Але навряд чи макроекономічна компонента зможе поліпшити ефективність тестування. Даних, що відображають ділові цикли в країні, недостатньо (повноцінна макроекономічна статистика ведеться з початку 2000-х рр.), щоб робити статистично значущі висновки. Макроекономічна модель системи стрес-тестування більше підходить для розвинених країн, де лаги між макроекономічними шоками і реагуванням на них фінансового сектора розтягуються на квартали, а між секторальні зв'язки вже давно встоялися. Проте така модель додасть академічності та обґрунтованості вибору масштабу і тривалості шоків) [202].

З огляду на світовий досвід доцільно навести пропозиції щодо удосконалення механізму проведення стрес-тестування Національним банком України.

По-перше, потрібно чітко визначитись з типом проведення стрес-тестування. Точність методології «знизу-вверх» залежить від того, наскільки правильно кожен банк оцінює вплив наслідків економічних загроз на стан свого портфелю. Крім того, методологія «знизу-вверх» зазвичай передбачає використання значно ширшого набору даних і є більш реалістичною, оскільки дозволяє прослідкувати

вплив стресових сценаріїв на мікроекономічному рівні. Підхід «зверху-вниз» в свою чергу сприяє зі ставності результатів, але часто виявляється менш точним – особливо якщо використовуються агреговані загальносистемні фінансові дані. Центральні банки провідних країн використовують підхід "знизу-вверх", що потребує розробки комплексної методології проведення стрес-тестування для мінімізації неточностей при розрахунках.

По-друге, важливо на основі рекомендацій МВФ та Світового банку стандартизувати методологію проведення стрес-тестів для вітчизняних банків та автоматизувати процедури отримання необхідних даних. Їх рекомендаційний характер вносить невизначеність у поведінці банківських установ та позбавляє їх можливості застосовувати цей привабливий інструмент моделювання діяльності в ринковому середовищі. У зв'язку з цим виявляється доречним: розробити економетричну модель, що описує взаємозв'язки і вплив макроекономічних параметрів та дозволяє оцінити наслідки стресових подій для банківського сектора; чітко визначити часовий горизонт моделювання стресових ситуацій та схильність окремих банків до ризику; удосконалити отримання оцінок можливості дефолту позичальників на макрорівні; прогнозувати шоківі сценарії тощо.

По-третє, необхідно забезпечити регулярність проведення стрес-тестування на макрорівні. Доцільно рекомендувати що піврічне стрес-тестування банківської системи. Однак у разі погіршення фінансової або політичної ситуації в Україні та зростання рівня ризикових операцій у вітчизняних банках є сенс запровадити щоквартальну практику проведення стрес-тестів. Доцільно проводити щорічне анкетування вітчизняних банків щодо рівня ризиків, на які вони наражаються у процесі своєї

діяльності, а також ступеня їх важливості для кожного банку.

По-четверте, важливо інформувати громадськість про результати проведення макроекономічного стрес-тестування у спеціальних щорічних звітах НБУ, тим самим підвищуючи рівень транспарентності банківської системи. Позитивні результати можуть слугувати сигналом для всіх учасників ринку щодо активізації їх діяльності, а негативні, навпаки, здатні посіяти паніку. Але, незважаючи на цей факт, публікація результатів стрес-тестування зі списками банків, які не витримали стрес, виправдовує себе, оскільки таким чином всі без винятку банківські установи зможуть своєчасно зміцнювати власну капітальну базу. При цьому буде підтримуватись репутація національного регулятора як органу, який контролює ситуацію на банківському ринку, і довіра до нього з боку суспільства буде тільки зростати.

Очевидно, що стрес-тестування як інструмент антикризового управління представляє значний інтерес не тільки для великих банків, які планують активно розвивати свій бізнес і збільшувати капіталізацію, але насамперед для малих і середніх банківських установ. Оскільки внутрішні ресурси таких банків обмежені, втрати, спровоковані можливими несприятливими подіями, можуть значно похитнути їх стійкість.

На сьогоднішній день існують різні точки зору, що стосуються необхідності практичного застосування вітчизняними банками методик стрес-тестування. На думку одних представників банківського співтовариства, впровадження вищезгаданого антикризового інструментарію є необхідною процедурою, тому в умовах нестабільності він дозволяє визначати нестандартні комбінації факторів, що впливають на бізнес, і виявляти залежність між ними.

З іншого боку, не можна ігнорувати точку зору, яка стверджує, що стрес-тестування – досить дорога процедура, реалізація якої недоступна більшості малих і середніх банків (необхідна велика база даних, новітня комп'ютерна техніка, програмні засоби, спеціально навчений персонал).

Однак, сучасний стан банківської системи змушує користуватися такими інструментами антикризового управління, як стрес-тестування.

6.2. Стрес-тестування ризиків в системі антикризового управління діяльністю ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»

Впровадження методів стрес-тестування як інструмента антикризового управління вирішує практичне завдання адекватної оцінки та прогнозування максимально очікуваних втрат окремих банків та банківського сектора в цілому залежно від глобальних та специфічних економічних тенденцій.

Стрес-тестування ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» проведено при використанні методу сценарного аналізу, до переваг якого можна віднести такі:

- дає змогу оцінити рівень впливу факторів ризику при розгортанні кількох альтернативних сценаріїв (песимістичного та оптимістичного);

- є комплексним, оскільки дає змогу враховувати зовнішні та внутрішні фактори ризику;

- має єдиний підхід до управління різними факторами ризику, які в кризових ситуаціях реалізуються як кожен окремо, так і всі одночасно та взаємно підсилюються;

– має практичну цінність, оскільки результати стрес-тестування дають змогу заздалегідь оцінити вплив потенційно негативних або позитивних подій та вжити відповідні заходи, спрямовані на мінімізацію втрат банківської системи в разі істотного погіршення зовнішніх та внутрішніх умов функціонування.

Як цільові параметри стрес-тестування ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» пропонується використати: чистий прибуток/збиток (ЧП), власний капітал (ВК) та чисті активи (ЧА); як фактори ризику – валовий внутрішній продукт (ВВП), комісійний дохід (КД), комісійні витрати (КВ), процентний дохід (ПД), процентні витрати (ПВ), статутний капітал (СК), міжбанківські кредити отримані (МКо), облікову ставку НБУ (ОС), кредитний портфель (КП), інвестиційний портфель (ІП), готівкові кошти і залишки в НБУ (ГК), міжбанківські кредити надані (МКн).

Для розрахунків використано поквартальні значення перелічених вище показників за 2005–2016 рр. У зв'язку з тим, що зазначенні величини мають різні одиниці виміру, з метою адекватності подальшого аналізу було проведено їх стандартизацію за формулою:

$$X_{nor} = \frac{X_{max} - X_i}{X_{max} - X_{min}} \quad (6.1)$$

X_{nor} – нормалізація показників;

X_{min} – x мінімальне;

X_{max} – x максимальне;

X_i – i -й показник.

Визначення найвпливовіших факторів ризику та проведення їх стандартизації було здійснено за допомогою програмного пакета Statistica 6.0, що дало змогу забезпечити їх порівнюваність між собою.

Отримані моделі стрес-тестування мають такий вигляд:

$$\text{ЧП} = 0,60983 * \text{ВВП} - 0,15203 * \text{ОС} + 1,85937 * \text{КД} - \quad (6.2)$$

$$1,25359 * \text{КВ} + 2,67877 * \text{ПД} - 1,40712 * \text{ПВ} - 0,425181$$

$$\text{ВК} = 0,02348 * \text{ВВП} + 0,83407 * \text{СК} + 0,01717 * \text{ЧП} + \quad (6.3)$$
$$0,15868 * \text{МКо} - 0,0006$$

$$\text{ЧА} = 0,00762 * \text{ВВП} + 0,04520 * \text{ОС} + 0,69214 * \text{КП} + \quad (6.4)$$
$$0,04622 * \text{ІП} + 0,35318 \text{ГК} + 0,15544 \text{МКн} + 0,30951$$

Адекватність побудованих моделей стрес-тестування підтверджує критерій Фішера $F = 8,607$ (для чистого прибутку), $F = 118,53$ (для власного капіталу), $F = 129,11$ (для чистих активів) та показник множинної кореляції відповідно $R = 0,60$, $R = 0,93$, $R = 0,96$.

З метою досягнення максимальної ефективності стрес-тестування необхідно здійснювати за кількома альтернативними сценаріями розвитку подій: позитивним (оптимістичним) та негативним (песимістичним).

Перший сценарій для кожного фактора ризику передбачає визначення величини темпів приросту фактора ризику (наступний рік до попереднього року) та виділення найкращого темпу приросту протягом докризового періоду.

В той же час в межах негативного сценарію необхідно визначити величини темпів приросту факторів ризику та обрати найгірший темп приросту протягом кризового та після кризового періоду (табл. 6.4).

Таким чином, за позитивним сценарієм ступінь впливу факторів становить від $-58,22\%$ (фактор «зміна комісійних витрат» - вплив зворотній, тобто чим нижчий темп приросту змінної, тим краще) до $710,88\%$ (фактор «зміна комісійних доходів» а за негативним – від $-482,84\%$ (масштабне зниження в кризовий період змінної «чистий прибуток» до $33,04\%$ (зростання параметру «процентні витрати», що є негативною тенденцією).

Таблиця 6.4

Параметри сценаріїв стрес-тестування чистого прибутку, власного капіталу та чистих активів по банківській системі

Сценарій зміни фактора ризику	Сценарій 1 – позитивний	Сценарій 2 – негативний, %
Зміна ВВП	12,45	-3,66
Зміна комісійних доходів	710,88	-1,40
Зміна комісійних витрат	-58,22	27,48
Зміна процентних доходів	386,96	-7,22
Зміна процентних витрат	-36,37	33,04
Зміна статутного капіталу	303,99	-0,01
Зміна чистого прибутку	303,17	-482,84
Зміна міжбанківських кредитів отриманих	148,44	-79,27
Зміна облікової ставки НБУ	-15,79	20,00
Зміна кредитного портфеля	402,37	-38,98
Зміна інвестиційного портфеля	73,21	-92,60
Зміна готівкових коштів та залишків в НБУ	581,47	-5,72
Зміна міжбанківських кредитів наданих	197,97	-87,98

Джерело: розраховано автором за матеріалами [159]

За позитивного сценарію найбільший вплив на чистий прибуток мають процентні доходи, за негативного – процентні витрати, що підтверджується математичними розрахунками та логікою банківської діяльності; на власний капітал відповідно – статутний капітал; на чисті

6.2. Стрес-тестування ризиків в системі антикризового управління діяльністю ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»

активи за позитивним та негативним сценаріями найбільше впливає кредитний портфель.

З урахуванням зазначених сценаріїв знайдемо прогнозні значення змін цільових параметрів залежно від сценарію у відсотках та абсолютних показниках (таблиця 6.5.)

Таблиця 6.5

Результати стрес-тестування чистого прибутку/збитку, власного капіталу та чистих активів ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»

Фактор ризику	Значення фактору на 01.01.2017	Сценарне значення зміни фактора ризику		Прогнозоване значення зміни цільового параметра залежно від сценарію	
		%	тис. грн.	%	тис. грн.
Чистий прибуток (збиток) – 3 820 644,00 тис.грн.					
ВВП	2 383 182 000,00	12,45	2 651 170 815,90	7,59%	289 986,88
		-3,66	2 295 957 538,80	-2,23%	-85 200,36
Облікова ставка	14,00	-	9,20	-1,40%	-53 489,02
		20,00	16,80	2,55%	97 583,22
Комісійний дохід	2 936 712,00	710,88	20 876 498,30	1321,79%	50 500 890,30
		-1,40	2 895 598,03	-2,60%	-99 336,74
Комісійні витрати	-810 470,00	-	-338 614,37	72,98%	2 788 305,99
		58,22	-1 033 187,16	-34,45%	1 316 211,86
Процентні доходи	6 551 670,00	386,96	25 352 342,2	1036,58%	39 604 031,6
		-7,22	6 078 639,43	-19,34%	-738 912,55
Процентні витрати	-1 625 404,00	-	-1 034 244,57	51,12%	1 953 113,21
		36,37	-2 162 437,48	-46,49%	1 776 217,40
Власний капітал – 10 072 078 тис.грн.					

6.2. Стрес-тестування ризиків в системі антикризового управління діяльністю ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»

Продовження табл. 6.5

Фактор ризику	Значення фактору на 01.01.2017	Сценарне значення зміни фактора ризику		Прогнозоване значення зміни цільового параметра залежно від сценарію	
		%	тис. грн.	%	тис. грн.
ВВП	2 383 182 000,00	12,45	2 651 170 815,90	0,29%	29 209,03
		-3,66	2 295 957 538,80	-0,09%	- 9 064,87
Статутний капітал	6 154 516,00	303,99	18 709 113,2 0	253,55%	25 537 753, 80
		-0,01	6 153 900,55	-0,01%	-1 007,21
Чистий прибуток (збиток)	3 820 644,00	303,17	11 583 046,4 0	5,21%	524 755,26
		-482,84	- 18 447 597,5 0	-8,29%	- 834 975,27
Міжбанківські кредити отримані	621 942,00	148,44	923 210,71	23,55%	2 371 974,3 7
		-79,27	128 928,58	-12,58%	- 1 267 067,4 1
Чисті активи – 55 999 735,00 тис.грн.					
ВВП	2 383 182 000,00	12,45	2 651 170 815,90	0,09%	50 399,76
		-3,66	2 295 957 538,80	0,03%	-16 799,92
Облікова ставка НБУ	14,00	-15,79	9,20	-1,40%	- 783 996,29
		20,00	16,80	2,55%	1 427 993,2 4
Кредитний портфель	28 003 966,00	402,37	112 679 558, 00	278,50%	155 959 26 2,00
		-38,98	17 088 020,1 0	-26,98%	15 108 728, 50
Інвестиційний портфель	178 055,00	73,21	308 409,07	3,38%	1 892 791,0 4
		-92,60	13 176,07	-4,28%	- 2 396 788,6 6

Закінчення табл. 6.5

Фактор ризику	Значення фактору на 01.01.2017	Сценарне значення зміни фактора ризику		Прогнозоване значення зміни цільового параметра залежно від сценарію	
		%	тис. грн.	%	тис. грн.
Грошові кошти і залишки НБУ	8 797 590,00	581,47	51 155 346,60	205,36%	115 001 056,00
		-5,72	8 294 367,85	-2,02%	1 131 194,65
Міжбанківські кредити надані	11 664 132,00	197,97	23 091 482,10	30,77%	17 231 118,50
		-87,98	1 402 028,67	-13,68%	7 660 763,75

Джерело: розраховано автором за матеріалами [203]

Таким чином, за позитивного сценарію найбільший вплив на чистий прибуток ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» мають процентні та комісійні доходи, а за негативного – процентні витрати. Зазначений факт підтверджується логікою банківської діяльності, оскільки основними джерелами банківських прибутків та збитків є зазначені показники. Так, зростання процентних та комісійних доходів за позитивним сценарієм на забезпечить збільшення прибутку відповідно на

39604,0 млн. грн. та 50500,9 млн. грн. За негативного сценарію зростання показника процентні витрати на 51,12% за негативного сценарію призведе до падіння обсягу чистого прибутку на 1953,11 млн. грн.

Як показують розрахунки на власний капітал ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» найбільше впливають статутний капітал. Зростання статутного капіталу за позитивного сценарію забезпечить збільшення власного капіталу на 253,53% або на 25537,8 млн. грн. Також треба

відмітити значний вплив на формування власного капіталу банку параметру «міжбанківські кредити отримані» (23,55%). Зазначений факт свідчить про наявність зв'язку банку із банківською системою країни та про суттєву його залежність від останньої.

Слід зазначити значний вплив на власний капітал параметру «чистий прибуток» за обома сценаріями. Так, за позитивного сценарію зростання чистого прибутку забезпечить збільшення капіталу банку на 5,21% або на 524,8 млн. грн., а за негативного його зменшення зумовить відповідно зменшення власного капіталу банку на 8,29% або на 835,0 млн. грн. Зазначений негативний вплив є найбільшим серед аналізованих факторів.

На чисті активи за позитивним та негативним сценаріями найбільше впливає кредитний портфель. За позитивним сценарієм його зростання забезпечить збільшення обсягу чистих активів на 278,50% або на 155 959,3 млн.грн. , а його скорочення призведе до зниження величини чистих активів на -26,98% або на 15108,7 млн. грн.

Зовнішні фактори виявили найменший вплив на розмір цільових параметрів, оскільки вони лише опосередковано впливають на показники діяльності банку.

Результати стрес-тестування за умови впливу всіх факторів одночасно відповідно до стресових сценаріїв подано в таблиці 6.6.

Таблиця 6.6
Результати стрес-тестування банківської системи

Цільовий параметр	Прогнозоване значення	
	Сценарій 1	Сценарій 2
Чистий прибуток	85 600,00 млн,грн	-2 436,96 млн.грн.
Власний капітал	28 463,69 млн.грн.	-2 112,11 млн.грн.
Чисті активи	289 350,63 млн.грн	-24 886,28 млн.грн.

Джерело: розраховано автором за матеріалами [203]

Таким чином, за умови розгортання сценарію 1 (позитивного) чистий прибуток збільшиться на 85600,00 млн. грн., власний капітал – на 28463,69 млн. грн, а чисті активи – на 289350,63 млн. грн. Якщо ж буде мати місце реалізація негативного сценарію (сценарій 2), то чистий прибуток зменшиться на

2436,96 млн. грн., власний капітал – на 2112,11 млн. грн., а обсяг чистих активів стане меншою на 24886,28 млн. грн.

У системі антикризового управління система стрес-тестування є важливим інструментом, на підставі якого виявляються особливо вразливі місця окремих сфер діяльності банку та оцінюється його вразливість в стресових ситуаціях унаслідок істотного погіршення зовнішніх та внутрішніх умов функціонування. Побудована модель стрес-тестування дають змогу оцінити ступінь впливу факторів ризику, які можуть становити загрозу фінансовій стійкості банку, на цільові параметри (чистий прибуток, власний капітал та чисті активи) у стресових ситуаціях, визначити запас фінансової стійкості умовах посилення макроекономічної нестабільності та розробити антикризові заходи превентивного характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент в банку: Підручник / Л.О. Примостка – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2004. – 468 с.
2. Лачкова В.М. Фінансовий менеджмент в банку: навч. посібник / В.М. Лачкова, Л.І. Лачкова, І.Л. Шевчук. – Х.: Видавець Іванченко І.С., 2017. – 180 с.
3. Вітлінський В. В. Кредитний ризик комерційного банку / В. В. Вітлінський. – К. : «Знання», 2000. – 325 с.
4. Коваленко В.В. Методологічні засади організації ризик-менеджменту в банках / В.В. Коваленко, Л.В. Кузнєцова, Я.Є. Вербицька // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 5/1 (132). – С. 74-81.
5. Шустер Л. Управление банковскими рисками // Проблемы теории и практики управления / Л. Шустер. – 1993. – № 4. – С. 18.
6. Донець Л.І. Економічні ризики та методи їх вимірювання: навчальний посібник / Л.І. Донець. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
7. Останкова Л.А. Аналіз, моделювання та управління економічними ризиками: навч. посіб. / Л.А. Останкова, Н.Ю. Шевченко. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 256 с.
8. Березуцький В.В. Небезпечні виробничі ризики та надійність: навчальний посібник для студентів за напрямком підготовки 6.170202 «Цивільна безпека»/ В.В. Березуцький, М.І. Адаменко – Харків. : ФОП Панов А. М., 2016. – 385 с.
9. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности / В.В. Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 432 с.

10. Управління банківськими ризиками: навч. посіб. / за заг. ред. Л. О. Примостки. – К. : КНЕУ, 2007. – 600 с.

11. Бойківська Л.І. Методи оцінок банківських ризиків / Л.І. Бойківська // Актуальні проблеми розвитку регіону. – 2009. – № 5. – С. 164-168.

12. Партин Г.О. Ризики у сучасній банківській діяльності та шляхи їх зниження / Г.О. Партин, У.І. Путько // Науковий вісник НЛТУ України. – Вип. 21.9 – 2011. – С. 247-253.

13. Демчук Н.І. Управління банківськими ризиками / Н.І. Демчук, А.А. Абахтімова // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2017. – Вип. 24. – Ч.1. – С. 117-119.

14. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» [Електронний ресурс]: методичні вказівки, схвалені постановою Правління Національного банку України від 15.03.2004 № 104. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua>.

15. Бобиль В. В. Фінансові ризики банків: теорія та практика управління в умовах кризи: монографія / В. В. Бобиль. – Дніпропетр. нац. ун-т залізн. трансп. ім. акад. В Лазаряна. – Дніпропетровськ, 2016. – 298 с.

16. Зверяков М.І. Управління фінансовою стійкістю банків: підручник / М.І. Зверяков, В.В. Коваленко, О.С. Сергеева. – К.: «Центр навчальної літератури», 2016. – 517 с.

17. Балджи М.Д. Економічний ризик та методи його вимірювання: Навчальний посібник / М.Д. Балджи. – Харків: Промарт, 2015. – 300 с.

18. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України [Електронний ресурс]: методичні рекомендації схвалені постановою Правління Національного банку

України від 2 серпня 2004 року № 361. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua>.

19. Кузьмак О.М. Ефективна система ризик-менеджменту як дієвий засіб забезпечення стійкості банківських установ / О.М. Кузьмак // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 2. – Т. 2. – С. 164-166.

20. Коваленко В. В. Ризик - менеджмент в системі стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи / В.В. Коваленко // Вісник Української академії банківської справи. – 2010. – № 1. – С. 33-39.

21. Проект Положення про організацію системи управління ризиками в банках України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document;jsessionid=49307D221AE8F5D3B2224DE34097D130?id=44982363>.

22. Старостіна А.О. Ризик-менеджмент: теорія та практика: Навчальний посібник / А.О. Старостіна, В.А. Кравченко. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка»», 2014. – 200 с.

23. Кузьмак О.М. Принципи банківського ризик-менеджменту / О.М. Кузьмак // Наукові записки. Серія “Економіка”. – 2011. – Випуск 16. – С. 384-388.

24. Васюренко О.В. Банківський менеджмент: навчальний посібник / О.В. Васюренко. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 320 с.

25. Коваленко О.О. Фінансовий менеджмент: навчальний посібник – 2-ге видання, перероб. і доп. / Л.О. Коваленко, Л.М. Ремньова. – К.: Знання, 2005. – 336 с.

26. Бобиль В.В. Становлення сучасної системи ризик-менеджменту в кредитних установах / В.В. Бобиль // Банківська справа. – 2007. – № 3. – С. 65-76.

27. Кльоба Л.Г. Ризик-менеджмент в банку / Л.Г. Кльоба // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.9. – С. 213-223.

28. Пернарівський О.В. Аналіз, оцінка та способи зниження банківських ризиків / О. В. Пернарівський // Вісник Національного банку України. – 2004 – № 4. – С. 44-49.

29. Зверяков М.І. Управління фінансовою стійкістю банків: Навчальний посібник / М.І. Зверяков, В.В. Коваленко, О.С. Сергєєва. – Одеса: Видавництво «Атлант», 2014. – 484 с.

30. Коваленко В.В. Стратегічне управління фінансовою стійкістю банківської системи: методологія і практика: монографія / В.В. Коваленко. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 228 с.

31. Коваленко В.В. Банківський нагляд: Навчальний посібник / В.В. Коваленко. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2007. – 262 с.

32. Коваленко В. В. Методичні підходи до діагностики і моніторингу фінансової стійкості банківської системи //Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 11. – С. 193-199.

33. Вітлінський В.В. Аналіз, моделювання та управління економічними ризиками : Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / В.В. Вітлінський, П.І. Верченко. – К.: КНЕУ, 2000. – 292 с.

34. Коваленко В.В. Капіталізація банків: методи оцінювання та напрямки підвищення: монографія / В.В. Коваленко, К.Ф. Черкашина. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 153 с.

35. Рисін В.В. Напрямки підвищення безпеки фінансового сектору в період кризи / В.В. Рисін //Фінанси України. – 2016. – №6. – С. 82-95.

36. Risk management ISO 31000. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.iso.org/files/live/sites/isoorg/files/archive/pdf/en/iso_31000_for_smes.pdf.
37. Димніч О.В., Ланг С.Р. Концептуальні підходи до класифікації фінансових ризиків страхової організації / О.В. Димніч, С.Р. Ланг // Фінанси України. – 2017. – №2. – С. 43-53.
38. Банківський менеджмент: Підручник / За редакцією О.А. Кириченка, В.І. Міщенко. – Київ, «Знання», 2005. – 832 с.
39. Кибермошенники. УНІАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.net/other/1744882-summa-snyatyih-kibermoshennikami-deneg-s-platejnyih-kart-ukraintsev-v-2016-godu-vyirosla-v-4-raza.html>.
40. Dawn Kopecki and Michael J. Moore, “JPMorgan switches risk model again after whale loss,” Bloomberg Business, April 12, 2013, bloomberg.com. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2013-04-12/jpmorgan-switches-risk-model-again-after-whale-loss>.
41. Волосович С.В. Віртуальна валюта: глобалізаційні виклики і перспективи розвитку / С.В. Волосович // Економіка України. – 2016. – №4 – 2016. – С. 68-78.
42. Основні принципи ефективного банківського нагляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=45251>.
43. Піддубна В. Стейкхолдери та їх вплив на формування конкурентних переваг банків України. / В.Г. Піддубна // Актуальні проблеми державного управління. – 2017. – Випуск 2 (70). – С. 80-84.
44. Financial Risk Manager (FRM®). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://top-finance.net/frm/>.

45. Risk Communication Guide for Mobile Phones and Base Stations. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gsma.com/publicpolicy/risk-communication-guide-mobile-phones-base-stations>.

46. Banking technology research and reports from Celent. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.celent.com/areas/insights/types/banking>.

47. A culture of managing risk well. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://about.bankofamerica.com/en-us/what-guides-us/risk-managementhtml#fbid=kmBxVUdBJ25>.

48. Global Assosiaton of Risk Proffesionals [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.garp.org/>.

49. Batch Name Check. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://internationalsales.lexisnexis.com/products/batch-name-check>.

50. Піддубна В.Г. Чи зруйнує цифрова реальність банківський ринок? /В.Г.Піддубна// Збірник матеріалів щорічної науково-практичної конференції «Соціально-економічний розвиток регіонів в умовах децентралізації влади: цілі, механізм, інструменти». Одеса: ОРІДУНАДУ при Президенті України. – 2017. – С.86-88.

51. Зверяков М.І. Банківський капітал: вимоги Базеля III / М.І. Зверяков, В.В. Коваленко // Фінанси України . – 2011. – № 6. – С. 13-23.

52. Ворочек В. Г. Перспективи застосування «Базеля III» як інструменту попередження фінансових криз [Електронний ресурс] / В. Г. Ворочек // Альянс наук: учений – ученому : тез. VI Междунар. науч.-прак. Интернет-конф. (25-26 февраля 2011 года)– Режим доступу : http://www.confcontact.com/20110225/ek2_vorocek.php. – Назва з екрану.

53. Шпачук В. В. «Базель III»: етапи впровадження та методика оцінки [Електронний ресурс] / В. В. Шпачук //

Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2012. – № 5. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=454>. – Назва з екрану.

54. Marianne O. Implementing Basel III through the Capital Requirements Directive (CRD) IV: Leverage Ratios and Capital Adequacy Requirements /O. Marianne // Journal of Business Law and Ethics. – 2015. – Vol. 3, No. 1 & 2. – pp. 36-61.

55. Про порядок регулювання діяльності банків в Україні [Електронний ресурс] : інструкція, затверджена постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368 – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0841-01>.

56. Demirguc-Kunt A. Bank Capital: Lessons from the Financial Crisis / A. Demirguc-Kunt, E. Detragiache, O. Merrouche // IMF Working Paper. – 2010. - WP/10/286 – 35 p.

57. Коваленко В.В. Достатність капіталу у забезпеченні стабільного розвитку банків України / В.В. Коваленко // Стратегічні пріоритети. – 2017. – № 2 (43). – С. 73-80.

58. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798.

59. Положення фінансового обліку: стандарт 107 «Розкриття справедливої вартості фінансових інструментів (Disclosures about Fair Value of Financial Instruments)». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://fasb.org>

60. Стандарт 114 «Облік кредиторами знецінення позичок (Accounting by Creditors for Impairment of a Loan)». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://fasb.org>

61. Стандарт 115 «Облік окремих інвестицій у богові та пайові цінні папери Accounting for Certain Investments in Debt and Equity Securities». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://fasb.org>

62. Christian Laux and Christian Leuz. Did Fair-Value Accounting Contribute to the Financial Crisis? / L. Christian, L. Christian // Forthcoming in the Journal of Economic Perspectives 2010 – 42 p.

63. Carletti E., Allen F. An Overview of the Crisis: Causes, Consequences and Solutions [Electronic resource] / E. Carletti, A. Franklin/- November 26. Accessed mode: <http://apps.eui.eu/Personal/Carletti/IRF-Overview-Allen-Carletti-26Nov09-final.pdf>

64. Дані фінансової звітності банків України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=7693080.

65. Claessens Stijn. An Overview of Macroprudential Policy Tools. / S. Claessens// IMF Working Paper. – December 2014. – 58 p.

66. Cañamero María de la Concepción. Global Banking Regulatory Radar. / María de la Concepción Cañamero // Moody's Analytics “Risk Perspectives”. – Vol. 6. January 2015 – p. 32-33.

67. Impairment of financial instruments under IFRS 9. – December 2014. [Electronic resource]. Accessed mode: [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Applying_IFRS:_Impairment_of_financial_instruments_under_IFRS_9/\\$FILE/Apply-FI-Dec2014.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Applying_IFRS:_Impairment_of_financial_instruments_under_IFRS_9/$FILE/Apply-FI-Dec2014.pdf)

68. Коваленко В.В. Діагностика кредитного ризику та його вплив на кредитну активність банків України / В.В. Коваленко, О.М. Зверяков, Д.С. Гайдукович // Фінанси України. – 2016. – № 2. – С. 83-98

69. Енциклопедія фінансового риск-менеджмента / под ред. А. А. Лобанова, А. В. Чугунова. – М. : Альпина Паблішер, 2003.– 786 с.

70. Міщенко В. І. Банківський нагляд / В. І. Міщенко, С. В. Науменкова ; Центр наук. дослідж. Нац. банку України, Ун-т банк. справи. – К., 2011.– 498 с.

71. Значення економічних нормативів по системі банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=4919415&cat_id=36800. – Офіційний сайт Національного банку України.

72. Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями [Електронний ресурс]: положення, затверджене постановою правління НБУ від 30.06.2016 № 351. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16>.

73. Коваленко В. В. Кредитний менеджмент в системній організації ефективної кредитної діяльності банків / В.В. Коваленко // Економічний форум. – 2014. – №. 4. – С. 214-222.

74. Оптнер С. Системный анализ решения деловых и промышленных проблем /С. Оптнер. – М., 1967. – 216 с.

75. Гайдаржийська О.М. Напрями удосконалення управління кредитним ризиком / О.М. Гайдаржийська, О.Г. Чернікова // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. - 2014. – №38. – С. 47-50

76. Васюренко О. В. Сучасні концепції управління кредитним ризиком як основні складові процесу управління кредитним ризиком банку / О. В. Васюренко, В. Ю. Подчесова // Актуальні проблеми економіки. 2011. – № 1(115). – С. 170–177.

77. Подчесова В. Ю. Управління кредитним ризиком банку : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Подчесова Валерія Юріївна. – Суми, 2009. – 19 с.

78. Примостка Л. О. Кредитний ризик банку: проблеми оцінювання та управління / Л. О. Примостка // Фінанси України. – 2004. – № 8. – С. 118–125.

79. Кузнєцова Л. В. Кредитний менеджмент: навч. посіб. / Л. В. Кузнєцова. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2007. – 320 с.

80. Ahmad N.H., and Ariff M. Multi-Country Study of Bank Credit Risk Determinants / N.H. Ahmad and M.Ariff // International Journal of banking and Finance. – 2007. – 5(1). – P. 135-152.

81. Жердецька Л.В. Обґрунтування чинників кредитного ризику банківської системи України / Л.В. Жердецька // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – Вип. 6. – Ч.4. – С. 221-225.

82. Kargbo M., Hui. A and Xiaoxue L. Government Regulation, Bank Risk and Bank Performance / M. Kargbo, A. Hui and L. Xiaoxue // The 7th International Conference on Financial Risk and Corporate Governance. – 2015. – Nevada, USA.

83. Stiglitz J. E, Weiss A. Credit Rationing in Markets with Imperfect Information / Joseph E. Stiglitz , Andrew Weiss // The American economic review. – June, 1981. – Volume 71, Issue 3 – p. 393-410.

84. Chapter 6. Credit Rationing. H.Keiding: Economics of Banking (Prel.version:January 2013). Electronic copy available at: <http://www.econ.ku.dk/keiding/textbooks/economicsofbanking/Vchapter6.pdf>.

85. Статистичні дані Світового банку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators#>.

86. Статистичні дані Міжнародного валютного фонду. [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<http://data.imf.org/?sk=51B096FA-2CD2-40C2-8D09-0699CC1764DA&sId=1411569045760>.

87. Дзюблюк О. В. Валютна політика: підручник / О. В. Дзюблюк. – К.: Знання, 2007. – 422 с.

88. Шелудько В. М. Фінансовий ринок: підручник: 3-тє вид. / В. М. Шелудько – К.: Знання, 2015. – 535 с.

89. Владимир О. М. Банки у системі організації валютних відносин: монографія / О. В. Дзюблюк, О. М. Владимир. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2014. – 296 с.

90. Fayol, Henri. Administration industrielle et générale / Paris. – Dunod et Pinat. – 1917. –174 p.

91. Словник української мови: в 11 томах / за ред. акад. І. К. Білодіда. – Том 8: П-Р. – К.: Наукова думка, 1977. – 927 с.

92. Колдовський А.В. Система валютного регулювання в контексті фінансової нестабільності економіки: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / А. В. Колдовський. – Суми, 2013. – 237 с.

93. Красавина Л. Н. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: учебник / Л.Н. Красавина. – 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Финансы и статистика, 2000. – 605 с.

94. Береславська О.І. Валютна політика України: теорія та практика: монографія / О.І. Береславська. – Ірпінь: НУ ДПС України, 2010. – 330 с.

95. Єпіфанова М.А. Система валютного регулювання в Україні в умовах лібералізації фінансових ринків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / М. А. Єпіфанова. – Харків, 2011. – 25 с.

96. Рябинина Л. Н. Деньги и кредит: учебник / Л.Н. Рябинина. – К.: ЦУЛ, 2014. – 608 с.

97. Стаття Соглашения Международного валютного фонда [Електронний ресурс]: Міжнародний документ від 22.07.1944 року, в редакції Резолюції Ради керуючих зі змін. та доп. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_921/page.

98. Про систему валютного регулювання і валютного контролю [Електронний ресурс]: Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 року № 15-93, зі змін. та доп. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/15-93>

99. Ющенко В.А. Валютне регулювання: навчальний посібник / В. А. Ющенко, В. І. Міщенко. – К.: Т-во «Знання», КОО, 1999. – 359 с.

100. Кучеренко С.А. Аналіз, оцінювання і моделювання валютно-курсової політики трансформаційної економіки України: монографія / С. А. Кучеренко, О. Д. Шарапов. – Черкаси: ЧНУ, 2013. – 232 с.

101. Шемет Т.С. Теорія і практика валютного курсу: навч. посіб. / за ред. О. І. Рогача. – К.: Либідь, 2006. – 360 с.

102. Рябініна Л.М. Грошово-кредитне регулювання економіки, його методи, інструменти та механізми // Потенціал економічного розвитку в контексті європейської інтеграції. Збірник наукових праць з актуальних проблем економічних наук / Наукова організація «Перспектива». – Дніпропетровськ: Гельветика, 2013. – С. 130-140.

103. Шелудько С.А. «Валютна пастка» для економіки України та пошук шляхів її уникнення // Актуальні питання функціонування фінансового ринку в умовах кризових явищ світової економіки: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Одеса 15-16 квітня 2016 р.). – Одеса: ОНЕУ, 2016. – С. 186-192.

104. «Податок Тобіна» – чергова утопія? [Електронний ресурс]: «Euronews» українською. – Режим доступу: <http://ua.euronews.com/2012/01/26/tobin-tax-on-financial-transactions-optimists-vs-others>

105. Tinbergen J. On the Theory of Economic Policy. – Amsterdam: North Holland, 1952. – 71 p.

106. Управління банківськими ризиками: навч. посіб. / Л. О. Примостка, П. М. Чуб, Г. Т. Карчева та ін.; за заг. ред. проф. Л. О. Примостки. – К.: КНЕУ, 2007. – 600 с.

107. Бахчеева М. Н. Страхование имущества предприятия как элемент комплексной системы управления рисками // Управление финансовыми рисками. – 2005. – № 3. – С. 5-16

108. Морозов Д. С. Проектное финансирование управления рисками / под ред. проф. В. Ю. Катасонова. – М.: Анкил, 1999. – 120 с.

109. Балабанов И. Т. Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 382 с.

110. Кинев Ю. Ю. Оценка рисков финансово-хозяйственной деятельности предприятий на этапе принятия решения // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 5. – С. 73-83

111. Секерин А. О. Методологии управления экономическим риском [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/econ/2004/01/sekerin.pdf>.

112. Ваніна Д.А. Методи управління ризиками в страхових організаціях // Науковий вісник Одеського національного економічного університету. – 2015. – № 3. – С. 16-28.

113. Данченко О. Б. Огляд сучасних методологій управління ризиками в проектах / О.Б. Данченко //

Управління проектами та розвиток виробництва. – 2014. – №1(49). – С. 16-25

114.Краснокутська Н. С. Методи управління комерційними ризиками підприємств торгівлі / Н. С. Краснокутська, В. М. Лачкова // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2013. – Вип. 2(2). – С. 56-63.

115.Шелудько С. А. Валютна політика, регулювання та контроль у їх взаємозв'язку та відмінностях / С.А. Шелудько // Економічні студії. – 2016. – № 5 (09). – С. 120-124.

116.Дзюблюк О. В. Організаційно-економічний механізм функціонування комерційних банків на валютному ринку : монографія / О. В. Дзюблюк, О. С. Пруський. – Т. : ТНЕУ, 2008.– 296 с.

117.Рэдхэд, К. Управление финансовыми рисками / К. Рэдхэд, С. Хьюс. – пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 288 с.

118.Банківські операції: підручник / М. І. Крупка, Є. М. Андрущак, Н. Г. Пайтра ; за ред.: М. І. Крупка . – Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2011 . – 311 с. : рис., табл. - Бібліогр.:с.294-306(145 назв.) та в підряд. приміт.

119.Банковское дело: Учебник – 2-е изд., перераб. и доп./Под ред. О.И. Лаврушина.-М.: Финансы и статистика, 2001.-672 с.

120.Божидарнік Н. В. Валютні операції: підручник / Н. В. Божидарнік, Т. В. Божидарнік – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 698 с.

121.Донець Л.І. Економічні ризики та методи їх вимірювання: Навчальний посібник. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 312 с.

122.Шихвердиев А.П. Корпоративный контроль и управление рисками в системе корпоративного управления- Сыктывкар: Изд. СыктГУ, 2012.- 138 с.

123.Риск-менеджмент в коммерческом банке: монография / коллектив авторов ; под ред. И.В. Ларионовой. – М.:КНОРУС, 2014. – 456 с.

124.Струченкова Т.В. Валютные риски: анализ и управление : учебное пособие / Т.В. Струченкова. — М. : КНОРУС, 2013. — 218 с.

125.Amendment to the Capital Accord to incorporate market risks [Electronic resource] / Basel Committee on Banking Supervision. – Basel, november 2005. – Access : <http://www.bis.org/publ/bcbs119.pdf?noframes=1>.

126.Банківські операції: Підручник / За ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. –Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 696 с.

127.Арбузов С.Г. Банківська енциклопедія / С.Г.Арбузов, Ю.В.Колобов, В.І.Мищенко, С.В.Науменкова. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України : Знання, 2011. – 504с. – (Інституційні засади розвитку банківської системи України).

128.Прогнозування та хеджування фінансових ризиків : монографія / За ред. проф. Л. О. Примостки. – К. : КНЕУ, 2014. – 424 с.

129.Shapiro Alan C. Multinational financial management / Alan C. Shapiro. –published by John Wiley and Son, Inc. – 8th edition. – 2006. – 768 p.

130.Суварян Г. Г. Совершенствование регулирования валютного риска в коммерческом банке : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.08 «Финансы, денежное обращение и кредит» / Суварян Гайк Грантович. – Москва, 2008. – 176 с.

131.Бортников Г. П. Комплаенс-риск (риск несоблюдения): международные стандарты и их применимость в странах СНГ./ Г. П. Бортников. – Режим доступа:[http://www.iaa-ru.ru/inner_auditor/publication/foreign_mass_media_articles/bortnikov/.](http://www.iaa-ru.ru/inner_auditor/publication/foreign_mass_media_articles/bortnikov/)

132. Банківські ризики : теорія та практика управління: монографія / Л. О. Примостка, О. В. Лисенюк, О.О. Чуб; Мін-во освіти і науки України, ДВНЗ «КНЕУ» ім. Вадима Гетьмана». – К.: КНЕУ, 2008. – 456 с.

133. Татаринів В.В., Вороб'єва Е.А. Экономическая природа и классификация валютного риска как объекта управления./ <http://duan.edu.ua/uploads/vidavnitstvo14/evrovектор2-15-13/6492.pdf>

134. Sustainable economic development of regions / ed. by L. Shlossman: [Monograph]. – Vienna: “EastWest” Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, 2014. – Volume 3. – 261 p.

135. Деркач Ю.Б. Основи організації Національним банком України контролю за валютними ризиками / Ю.Б. Деркач // Scientific and Practical Results in 2015. Prospects for Their Development: II-nd International Scientific and Practical Conference, December 23-24, 2015. – Abu-Dhabi, UAE: «World science», 2015. – P. 25–27.

136. Деркач Ю.Б. Особливості прояву сучасної валютної кризи в Україні / Ю. Б. Деркач // Соціально-економічні та правові основи сучасної держави в контексті глобалізації: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 20-21 лютого 2015 р. – К.: Аналітичний центр «Нова Економіка», 2015. – С. 79–82.

137. Ребрик М. А. Управління валютним ризиком в банку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси та кредит» / Ребрик Михайло Андрійович. – Суми, 2011. – 276 с.

138. Діяльність банків у забезпеченні сталого розвитку фінансового ринку України / за ред. В.В. Коваленко: Монографія. – Одеса: Атлант, 2014. – 358 с.

139. Гончаров И. В. Оценка риска инвестиционного проекта методом имитационного моделирования / И. В.

Гончаров // Технологический прогресс и эффективность производства. – 2005. – № 8. – С.11-14.

140.Ребрик М. А. Управління валютним ризиком банку : дис. на здоб. наук. ступ. к. е. н. : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / М. А. Ребрик – Суми : УАБС НБУ, 2011. – 276 с.

141.Деркач Ю.Б. Контроль Національним банком України валютних ризиків комерційних банків / Ю.Б. Деркач // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2015. – Випуск 15. – Частина 1. – С. 123–125.

142.Деркач Ю.Б. Формування моделі оцінки ефективності регулювання діяльності банків на валютному ринку / Ю.Б. Деркач // Вісник Одеського національного університету. Серія «Економіка». – 2016. –Т. 21. – Випуск 4 (46). – С. 173–176

143.Особливості валютних ризиків в Україні / Ю. Б. Деркач // Теоретичні та практичні аспекти розвитку національної економіки в умовах глобальної нестабільності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 19-20 вересня 2014 р. – К.: Аналітичний центр «Нова Економіка», 2014. – С. 68–70.

144.Сопко В., Ружанская Т. Механизм контроля валютного риска банка/ В. Сопко, Т. Ружанская [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://visnik.knteu.kiev.ua/index.php?lang=ru&Itemid=584>

145.Руденко Л. В. Міжнародні кредитно-розрахункові і валютні операції: Підручник / Л.В. Руденко. – Видання 2-ге, перероблене і доповнене. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 632 с.

146.Коваленко В.В. Система управління валютним ризиком та аналіз чинників, які впливають на нього / В.В. Коваленко, Т.В. Шевчук // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – Вип. 16. – С. 699-703.

147. Papaioannou M. G. Exchange Rate Risk Measurement and Management: Issues and Approaches for Firms / M. G. Papaioannou // IMF Working Paper. – 2006. – Vol. 255. – 22 p.

148. Організаційно-методичні підходи до запровадження в НБУ системи оцінки стійкості фінансової системи: Інформаційно-аналітичні матеріали / За редакцією д.е.н., проф. В.І. Міщенко, к.е.н., доц. О.І. Кіреєва і к.е.н. М.М. Шаповалової – Київ : Центр наукових досліджень НБУ, 2005. – 97 с.

149. Ребрик М. А. Дослідження впливу реалізації непрямого валютного ризику на діяльність банків окремих країн СНД / М. А. Ребрик // Економічний аналіз. – 2009. – №4. – С. 129-133.

150. Flood E. On the measurement of operating exposure to exchange rates: A conceptual approach / E. Flood, D. R. Lessard // Financial Management. – 1986. – Vol. 15. – P. 25-36.

151. Эрикссон М. Обзор управления: руководство и оценка организаций по разработке с целью согласования с бизнес-стратегией [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ibm.com/developerworks/ru/library/ericsson/>.

152. Ребрик М. А. Розробка системи управління валютним ризиком банку як фактор підвищення його конкурентоспроможності / М. А. Ребрик // Міжнародна банківська конкуренція : теорія і практика: зб. тез доповідей V Міжнародної науково – практичної конференції (27 – 28 травня 2010 р.) : Держ. вищий навчальний заклад «УАБС НБУ». – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – Т. 2. – С. 147–148.

153. Ребрик М. А. Ліміти як вираження толерантності банку до валютного ризику / М. А. Ребрик // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 1. – С. 37–57.

154. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс]: Закон України, затверджений Верховною Радою України від 07.12.2000 № 2121-III. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14>.

155. Методичні рекомендації щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України [Електронний ресурс]: методичні рекомендації, затверджені Постановою Правління НБУ від 02.08.2004 № 361. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0460500-09>.

156. Гальчинський А.С. Сучасна валютна система / Гальчинський А.С. – К.: Лібра, 1993. – 98 с.

157. Бакланова К.О. Проблеми управління відсотковим ризиком комерційного банку [Електронний ресурс] / К.О. Бакланова. – Режим доступу: http://masters.donntu.edu.ua/2003/fem/baklanova_k/library/library/doklad_odessa.html

158. Ребрик М.А. Фактори валютного ризику банку / М.А. Ребрик // Вісник Української академії банківської справи. – 2009. – № 2. – С. 84- 88.

159. Офіційний сайт НБУ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17568764>

160. Аспір А.О. Сучасні підходи до стрес-тестування банків [Т.] / А.О. Аспір // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.15. – С. 248-255.

161. Сугоняка М.В. Формування системи антикризового управління системним банком на основі стрес-тестування з урахуванням макроекономічних показників / М.В. Сугоняка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vestnikdnu.com.ua>.

162. Офіційний сайт ПАТ «Ощадбанк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oschadbank.ua/ua/>

163. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [/http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=48722](http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=48722).

164. Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні Державна регуляторна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://www.dkrp.gov.ua/info/3226](http://www.dkrp.gov.ua/info/3226)

165. Українські кластери. Структура кластерних систем по регіонах України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ucluster.org/blog/2012/06/struktura-klasternih-sistem-po-regionakh-ukraini/>.

166. Доповідь Державної служби статистики України «Обстеження інноваційної діяльності в економіці України за період 2008-2010 років» (за міжнародною методологією) [Електронний ресурс]. – Доступ у режимі: [//http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm)

167. Доповідь Державної служби статистики України «Обстеження інноваційної діяльності в економіці України за період 2012-2014 років» (за міжнародною методологією) [Електронний ресурс]. – Доступ у режимі: [//http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm)

168. The Global Competitiveness Report [Електронний ресурс]. – Доступ у режимі: [// http://weforum.org/](http://weforum.org/).

169. Про затвердження державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 року № 385– Доступ у режимі: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.

170. Competitive Ukraine. Проект Фонду «Ефективне управління» [Електронний ресурс]. – Доступ у режимі: <http://www.feg.org.ua>

171. Porter M.E. (2008) On Competition. Boston, MA: Harvard Business Press.

172. Case studies of clustering efforts in Europe. Analysis of their potential for promoting innovation and competitiveness. Version for distribution in the European Presidential Conference on Innovation and Clusters (Stockholm, 22-23 January 2008). Stockholm, 68 p.

173. Стрельбіцька Н.Є. Формування інтегрованої системи ризик-менеджменту енергетичними транснаціональними компаніями: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини / Є.Н. Стрельбіцька – Тернопіль, 2009. - 23 с.

174. Шафранська Т.Ю., Бойко Ю.І. Проблеми функціонування кластерів в Україні /Т. Шафранська //Наукове товариство Івана Кушніра. Економічні науки [Електронний ресурс]. – Доступ у режимі: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=68214>

175. Сазыкин Б.В. Управление операционными риском в коммерческом банке / Б. Сазыкин – Москва: Вершина, 2008. – 272 с.

176. Лаврушин О.И., Банковские риски : учебное пособие / кол. авторов ; под ред. д-ра экон. Наук., проф. О.И. Лаврушина и д-ра экон. наук, проф. Н.И. Валенцовой. – М: КНОРУС, 2007. – 232 с.

177. Набок Р. Окремі питання управління операційним ризиком у банках / Р. Набок // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 1. – С. 61-65.

178. Исаев Р.А. Методика описания (структуризации) бизнес-процессов коммерческого банка и ее практическое

применение. 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reglament.net/bank/mng/2008_4.htm.

179.Ляхов Е. ARIS — инструмент для управления банковскими процессами / Е.Ляхов // RS CLUB. – 2007. – № 2. – С. 70-78.

180.Principles for the Sound Management of Operational Risk, [Virtual Resource]. – Basel. – June 2011. – Access Mode : <http://www.bis.org/publ/bcbs195.pdf>

181.Шмуратко Я.А. Наукові підходи до формування методики управління операційними ризиками банків на ринку похідних фінансових інструментів / Я.А. Шмуратко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». – 2015. – Випуск 5. – С. 211–214.

182.Шмуратко Я.А. Методологічні підходи до управління операційними ризиками банків на ринку похідних фінансових інструментів / Я.А. Шмуратко // Modern Transformation of Economics and Management in the Era of Globalization: International Scientific-Practical Conference, January 29, 2016. – Klaipeda: Baltija Publishing, 2016. – P. 311–314.

183.Киця Д. К. Механізм управління грошовими потоками банку / Д. К. Киця // Управління розвитком. – 2014. – № 2. – С. 137– 141.

184.Кравченко Е. В. Финансовое планирование и бюджетирование в системе управления банком / Е. В. Кравченко // Актуальные проблемы учета, экономического анализа и финансово-хозяйственного контроля деятельности организацией : материалы III международной научно-практической конференции. – Воронеж, 2010. – С. 142-144.

185.Дребот Н. П. Актуальні проблеми планування банківської діяльності та шляхи їх вирішення / Н. П.

Дребот, Н. Р. Галайко, О. Р. Галько // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – № 21.14. – С. 191-199.

186. Кузнецова И. Д. Управление денежными потоками предприятия / И. Д. Кузнецова ; под ред. Ильченко А. Н.; Иван. гос. хим.-технол. ун-т. – Иваново, 2008. – 191 с.

187. Орлова В. В. Механізм управління грошовими потоками готельного комплексу / В. В. Орлова, С. П. Оришко // Карпатський край. – 2013. – № 1. – С. 167-176.

188. Бертонеш М. Управление денежными потоками : пер. с англ. / М. Бертонеш и др. – Питер, 2004. – 238 с.

189. Сергеева О. С. Роль планування та контролю над грошовими потоками банківських установ / О. С. Сергеева // Науковий вісник ОНЕУ. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки: економіка, політологія, історія. – 2013. – № 27. (206). – С. 101-110.

190. Сергеева О. С. Стратегія фінансового управління в банку / О. С. Сергеева // Науковий вісник ОДЕУ. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки: економіка, політологія, історія. – № 19(56) Одеса. – 2007. – С. 64-70.

191. Примостка Л. О. Аналіз банківської діяльності: сучасні концепції, методи та моделі / Л. О. Примостка; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2002. – 313 с.

192. Беляков А. В. Банковские риски: проблемы учёта, управления и регулирования: методическая разработка/ А. В. Беляков. С М.: БДЦ-пресс, 2004. – 256 с.

193. Ризик-менеджмент у банку: теорія та організація: монографія/ О. А. Криклій [~та ін.~]; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми: Корпункт, 2014. – 192 с.

194. Андриевская И. Стресс-тестирование: обзор методологий / И. Андриевская // Управление в кредитной организации. – 2007. – № 5. – С. 88–96.

195. Подходы к организации стресс-тестирования в кредитных организациях (на основе обзора международной финансовой практики). Центральный банк РФ, 2003 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cbr.ru/analytics/banksystem/print.asp?file=stress.htm>.

196. Тавасиев А.М. Антикризисное управление кредитными организациями: учеб. пособие / А.М. Тавасиев. – М.: Издательство «ЮНИТИ-ДАНА», 2010. – 480 с.

197. Максимова А. В. Аналіз загальноєвропейських програм макроекономічного стрес-тестування банків / А. В. Максимова // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 4. – С. 64-68.

198. Прийдун Л. Стрес-тестування кредитного ризику банку: загальна характеристика та особливості практичного застосування / Л. Прийдун // Вісник ТНЕУ. – 2011. – № 2. – С. 67–74.

199. Бездудний М. О Стресс-тестировании банков / М. Бездудний, Т. Малахова // Экономические стратегии. – 2010. – № 11. – С. 80–87.

200. Інформаційний портал [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.banki.ua>.

201. Офіційний сайт Центрального Банку Російської Федерації [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cbr.ru>.

202. Лучаківський А. О. Сучасні підходи до стрес-тестування банків / А. О. Лучаківський // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – № 23(15). – С. 248–255.

203. Річна фінансова звітність ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aval.ua>.

Наукове видання

**СИСТЕМА РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ В БАНКАХ:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ**

Монографія

Українською мовою

Керівник і науковий редактор Коваленко В. В.

**Форматування та комп'ютерна
верстка** Шелудько С. А.

Підписано до друку 10.11.2017 р. (*Протокол № 2*)
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 10,65. Тир. 100 прим.
ОНЕУ, м. Одеса, вул. Преображенська, 8

Надруковано в друкарні ТОВ «ПромАрт»
61023, м. Харків, вул. Весніна, 12.
Тел. (057) 717-28-80 e-mail: promart_order@ukr.net